

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГОРЛІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ

*Збірник наукових праць
випуск II
мовознавство
Частина I*

Засновано у 2002 році

Горлівка-2006

УДК 81+801+882+82

ББК Ш81.0+82.0

С92

- С92 Східнослов'янська філологія:** Збірник наукових праць. Випуск 11. Частина I. Мовознавство. – Горлівка: Видавництво ГДПІМ, 2006. – 228 с.

ISBN 966-8469-34-8

Збірник присвячено дослідженню актуальних проблем східнослов'янської філології.

Для наукових робітників, спеціалістів-філологів, аспірантів, студентів-філологів, викладачів української та російської літератур і мов у школі.

ББК Ш81.0+82.0

- С92 Восточнославянская филология:** Сборник научных работ. Выпуск 11. Часть I. Языкознание. – Горловка: Издательство ГГПИИЯ, 2006. – 228 с.

Сборник посвящен исследованию актуальных проблем восточнославянской филологии.

Для научных работников, специалистов-филологов, аспирантов, студентов-филологов, преподавателей украинской и русской литератур и языков в школе.

Рецензенти: д. філол. н. А.С. Зеленько
д. філол. н. В.І. Мацапура
д. філол. н. П.В. Михед

Редколегія: д. філол. н. М.М. Гіршман, д. філол. н. В.А. Глущенко, д. філол. н. В.А. Гусев, д. філол. н. А.П. Загнітко, д. філол. н. В.М. Калінкін, д. філол. н. М.О. Луценко, д. філол. н. Є.С. Отін, д. філол. н. Л.В. Дереза, д. філол. н. О.С. Киченко, д. філол. н. Л.Г. Фрізман, д. філол. н. В.В. Федоров, д. філол. н. Л.І. Шевченко, к. філол. н. Н.І. Иванова, к. філол. н. С.О. Кочетова (відповідальний редактор), к. філол. н. Т.М. Марченко, к. філол. н. Н.В. Корабльова, к. філол. н. Р.А. Куцова, к. філол. н. К.Г. Олійникова, к. філол. н. Л.І. Пац, к. філол. н. В.І. Теркулов, к. пед. н. А.Р. Габідуліна.

Друкується за рішенням вченої ради Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов. Протокол № 8 від 22.03.06

Постановою президії ВАК України від 30.06.2004р. №3-05/7 розділ „Мовознавство” збірника „Східнослов'янська філологія” внесено до переліку фахових наукових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 6751.

ISBN 966-8469-34-8

© ГДПІМ, 2006

*А. П. Загнітко
(Донецьк)*

УДК 811.161.2'367

ФІЛОСОФСЬКО-ІНТЕНЦІЙНІ АСПЕКТИ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Розгляд текстових утворень у філософсько-інтенційному аспекті дозволяє простежити співвідношення / неспіввідношення в них власне-авторської й загальнотекстової модальностей, виявити особливості насичення їхніх складників певним смислом. Особливо актуальним постає визначення філософсько-інтенційних аспектів науково-фахового мовлення, визначальною ознакою якого є пряма кореляція прагматичної настанови автора й прагматичної настанови тексту.

У цьому розрізі метою дослідження є аналіз філософсько-інтенційних аспектів науково-фахового мовлення шляхом встановлення структурно-інформаційних й актуалізаційних особливостей внутрішньотекстових компонентів та кореляції останніх із загальнотекстовим тлом. Подібні студії здійснюються вперше і дозволять ширше окреслити проблему самовияву автора у науково-фаховому мовленні й заакцентувати причини і законності так званого фальшування авторського регістру.

Залежно від послідовності й логіки вербального матеріалу відбувається структурно-когнітивне і смислове членування тексту, основу якого складають судження. Судження – це форма думки, в якій стверджується або заперечується щось щодо предметів і явищ, їхніх властивостей, зв'язків і відношень і якій притаманна здатність виражати або істину, або неістину. Судження є основною логічною формою мислення, що або відображає у процесі мислення об'єктивну дійсність, або узагальнює її. Ядерним судженням тексту, поза яким останній як єдина логічна цілісність існувати не може, вважається співвідношення $S > P$, де S – тема, P – ідея судження (пор.: М.Ф.Алефіренко, Т.Я.Андрющенко, Т.В. Ахутіна, Б.А.Маслов та ін.). Тема – базова категорія тексту, її вибір залежить від контексту, а підмет функціонує всередині речення. Лінгвісти функціонального напрямку Ч.Н.Лі та С.А.Томпсон [Ли, Тмпсон 1982], розмежовують властивості теми, ідеї судження. Перша функція теми – позначення “центру уваги”, уточнення сфери щодо якої постає правильною предикація. Інша її функція реалізується у домінації початкової позиції в реченні. Загалом тема не визначається дієсловом і не визначає форму дієслова. Сама тема визначена адресантом. Будуючи висловлення за принципом “тема – рема” (в іншій термінології “дане – нове”, ад-

ресант стежить за тим, щоб згадування відповідних референтів (тем) випереджало згадування тем, невизначених адресатом. При продукуванні тексту адресант повинен викладати подію за властивою для них логікою; дотримуючись правил побудови цілого, суттєво прагнути в тексті до мінімалізації відстані між різними номінаціями тієї самої теми. Для досягнення поставленої мети для сприйняття тексту повинна бути правильно скоординована і реалізована послідовність дій. Т. ван Дейк наголошує, що внаслідок попередніх дій (повідомлень про тему) повинні бути створені адекватні початкові умови для постпозитивних нових суджень. У цьому разі витримане одне із основних правил створення тексту, зокрема і фахових, художніх текстів, – спочатку повідомляється та інформація, що необхідна для правильної інтерпретації останньої, тобто враховується поділ інформації на попередню (пресупозицію) і нову (інтродукт). Закономірності актуалізації інформації в тексті мають значення для сприйняття його, оскільки інформативність тексту являє собою одну з категорійних домінант. І.Р.Гальперін визначав як основні такі текстові категорії: 1) інформативність, 2) когезія (зчеплення), 3) континуум (логічна послідовність, темпоральний і/або просторовий взаємозв'язок окремих повідомлень), 4) членованість, 5) автосемантичність окремих уривків тексту, 6) ретроспекція (віднесеність до попередньої змістово-фактуальної інформації), 7) проспекція (віднесеність до наступної змістово-фактуальної інформації), 8) модальність (суб'єктивно-оцінна характеристика думки), 9) інтеграція (об'єднання складників у єдине ціле за відносною нейтралізації автосемантичності), 10) завершеність (вичерпне вираження замислу з погляду автора) [Гальперін 1981]. Усі вони притаманні будь-якому тексту, в тому числі й науковому.

Повідомлення не може бути зрозумілим адресатом за відсутності у нього спільної з адресантом семантичної бази [Ван Дейк 1978:42]. У цьому разі слід говорити про особливий принцип вияву нової інформації – чергування компонентів “старого і нового знання” (за М.Бахтініним). Під час читання в будь-якому тексті наявні два його аспекти: те, про що йде мова (предмет мислення), і те, що говориться про предмет мислення. Утворювані судження пов'язані між собою, при чому судження не нанизуються одне на одне, а перебувають у відповідній системі. Такий зв'язок суджень (за Г.Я.Солгаником) характеризує рух думки, що дає розвиток кожному наступному судженню. У мовній дійсності судження постають граматично оформленими реченнями. Усі судження і речення об'єднуються у смисловому плані. Вимоги щодо розгортання висловлень повинні бути реалізованими у процесі розгортання як тексту загалом, так і окремого речення. Ізольованому реченню поза текстом притаманне лише лексико-граматичне оформлення, виражене ним судження не буває цілком визначеним. Означеність судження вимагає не тільки лексико-граматичного оформлення відповідного для

нього речення, але і його вживання в писемному мовленні. Кожне судження (за Н.І.Жинкіним) виконує різні смислові функції: уточнення, конкретизації, об'єднання, перерахування тощо. Отже, всі судження в тексті об'єднані відповідною однією темою, яка розкривається адресантом. Здебільшого це часткові інформаційні блоки про те саме явище, локалізовані в різних частинах тексту, що складають контекст, необхідний для розуміння реципієнтом фрагменту мовлення.

Такі "інформаційні блоки" (інформаційні згустки), що зустрічаються в різних частинах тексту, реалізуються надфразними єдностями. Під останніми маються на увазі уривки мовлення у формі послідовності двох і більше самостійних речень, об'єднаних спільністю теми в смислові блоки. Надфразні єдності (складні синтаксичні цілі) наявні в усному і писемному, діалогічному і монологічному мовленні, в прозі й поезії тощо. Вони можуть дорівнювати абзацу, можуть бути більшими або меншими за абзац. Надфразна єдність розглядається як об'єкт лінгвістичного дослідження; вона інтерпретується часто з погляду більш / менш повного розкриття смислового змісту тексту, вияву його прагматичності. Актуальним є вивчення надфразних єдностей щодо особливостей їхньої семантики, синтаксису, актуального членування.

Існування надфразних єдностей являє собою об'єктивне явище, призначенням якого є допомога читачеві у сприйнятті інформації щонайповніше і щонайадекватніше, що зумовлює оптимальну реалізацію комунікативної функції тексту. Саме цей зв'язок між надфразними єдностями постає основною, домінуючою кореляцією, що забезпечує передумови цілісності тексту як його визначальної характеристики. Водночас надфразна єдність стала розглядатися не лише в межах цілісності тексту, але і в плані специфіки його членування. Саме комунікативний характер усього тексту примушує в кожній його одиниці, в том числі і в надфразній єдності вичленовувати насамперед змістові ознаки (інтенція комунікантів, денотат, ситуація, жанр тексту, пресупозиція та ін.), тобто такі ознаки, що належать до компетенції не речення, а тексту. Мотивується це тим, що при переході до ієрархічно вищих комунікативних одиниць – надфразних єдностей і текстів – наявне не лише нарощування смислових компонентів за рахунок взаємодії внутрішніх частин, але й перегрупування елементів смислу в їхньому підпорядкуванні комунікативному завданню цілого. Саме тому текст як складний поліярусний об'єкт являє собою цілісну систему, що складається з компонентів, а взаємодія компонентів такої цілісної системи зумовлює утворення внутрішньої організації тексту, його структури.

У лінгвістиці тексту виокремлюється ще одна одиниця структури тексту, його цілісності й членування – абзац. Останній являє собою відрізок писемного або друкованого тексту від одного правобічного

відступу до наступного, що здебільшого містить у собі надфразну єдність або його частину, зрідка – одне просте або складне речення, період. Членування тексту на абзаци підпорядковане замислу адресанта, його прагматичній настанові. У текстах з аргументуванням і чіткою послідовністю розвитку думки, що притаманне фаховому мовленню, абзаци сприяють створенню найважливішої властивості наукового (науково-професійного та ін.) тексту – логічної послідовності викладу матеріалу. Абзац наукового мовлення – це структурна, тематична і комунікативна єдність. Тематична єдність абзацу виявляється у висвітленні тільки однієї теми. Структурна єдність полягає в його структурному завершенні, що репрезентована у так званій “класичній” формі абзацу з притаманною для неї організацією: зачин, розвиток, кінцівка. Комунікативна єдність тексту орієнтована на пізнавально-комунікативну діяльність як адресата, так і адресанта, що реалізується через вербальне мислення. Продуктом цієї діяльності є текст і в комунікативному плані абзац як смислова частина тексту покликаний сприяти логічному розвитку думки, а членування тексту на абзаци повинно сприяти реалізації поставлених адресантом комунікативних завдань. Основна мета абзацу – вплив на адресата, саме на це спрямований візуальний маркер – абзацний відступ, що завжди концентрує на собі увагу. Тому зміст початку абзацу постає в сильнішій позиції щодо його наступних частин. Він у силу психологічних закономірностей краще закріплюється в пам’яті реципієнта. Оскільки у наукових, фахових текстах кожний абзац корелює з оформленням і символізацією певної думки автора, дуже часто наявний ізоморфізм надфразної єдності й абзацу, пор.: *Справжня іронія, однак, полягає в тому, що історія, за звичкою, з нас покепкувала. До того ж двічі. З одного боку, з плином часу (і так завжди sub spctiae aeternitatis) різні учасники цієї інтелектуальної драми займають місця, призначені для них історією, а відтак набувають іманентної валідності, яка хай і заперечує, але їй співіснує з іншою. (Як у тому єврейському анекдоті, де рабин, намагаючись розсудити двох позивачів, каже одному, що той має рацію; на рішучий протест другого каже те саме і йому; а на заперечення кібіца, що не можуть водночас мати рацію обидва позивачі, відповідає йому, що й це слушно). Виникає інтелектуальна невдоволеність, але реальність є всеосяжною (хоча, безперечно, деякі правди правдивіше за інші). З такої екзистенційної перспективи всі згадані позиції мають свою порцію правди. Це стосується навіть злостивого та некомпетентного советського відгуку, бодай тому, що він висловлював придушену ксенофобію і страх викриття та виказував ендемічні комплекси меншовартості деспотичної системи. У певному сенсі, відчуття советських ідеологів, що ворог за дверима та що „Історія” Чижевського – це „диверсія”, також було точним. З іншого боку – в царині інтелекту-*

альної історії – навіть ще більшим жартом є те, що історія пішла зі сцени, як *dues abconditus*.

Та обставина, що правила гри змінилися, що відбувається децентралізація і що не лише гегемонія історії, а й сама її можливість перебуває під сумнівом, могла бути для мене цілком очевидною вже тоді, коли я розпочинав історіографічні дебати з Дмитром Чижевським, якому судилося невдовзі піти з життя. Вже 1969 року німецькою, а 1970 – англійською мовою було видано працю Ганса Роберта Яуса „Історія літератури як провокація літературознавства” (“*Die Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*”), у якій автор констатував те, що стало новим консенсусом: сучасне літературознавство більше не приймає традиційних, лінейних, хронологічних історій літератури, покликаних підсумувати чинний канон, вони більше не відповідають його потребам. Це підтверджує дуже характерна цитата: „...Історія літератури в наші часи має погану репутацію і небезпідставно. Історія цієї шанованої дисципліни протягом останнього півтора століття, безсумнівно, являє картину невпинного занепаду”. Звісно, Яус не перший висловився так скептично, але його рецептивно-орієнтований підхід до історії літератури (*Rezeptionsgeschichte*) став цілком переконливою альтернативою. Рене Велек, тогочасний авторитет серед істориків літератури, зазначав, що загальний скепсис стосовно традиційної історіографії літератури дуже поширився вже у міжвоєнний період. Сам Велек звинувачував цю дисципліну в „атомістичному фактографізмі” та „непослідовній антикваризмі”, відкидав її „некритичний сцієнтизм, який намагається встановити причинно-наслідкові зв’язки та подати каузальне пояснення через перелік подібностей у літературній творчості або кореляцій між подіями в житті поета й темами та образами в його творах”, а також „нефокусованість” історії літератури. Щоби проілюструвати останній закид, Велек далі цитує Романа Якобсона, який порівнював історика літератури з поліцією, яка має заарештувати якусь певну особу, але заарештовує всякого, конфіскує все, що знаходить у нього вдома та затримує кожну людину, яка випадково проходитьиме вулицею. Отже, історик літератури привласнює все: соціальне середовище, психологію, політику, філософію. Замість літературознавства отримуємо нагромадження похідних дисциплін”. (Г.Грабович).

Так, на початку першого абзацу зміст перших двох речень визначає тему й інформаційно-інтенційне наповнення всього абзацу. Прагматичне спрямування такого викладу передбачає поєднання інтелектуально-інформаційного й интенційно-емоційного начал з фактологічним аргументуванням: *Це стосується навіть злостивого та некомпетентного советського відгуку, бодай тому, що він висловлював придушену ксенофобію і страх викриття та виказував ендемічні комплекси менишварності деспотичної системи. У певному сенсі,*

відчуття совєтських ідеологів, що ворог за дверима та що „Історія” Чижевського – це „диверсія”, також було точним. З іншого боку – в царині інтелектуальної історії – навіть ще більшим жартом є те, що історія пішла зі сцени, як *dues abconditus*. Емоційність інтенційного блоку досягається за рахунок введення спеціального маркера псевдоактуалізації, що вмонтований як інтродуктивний компонент: *Як у тому єврейському анекдоті, де рабин, намагаючись розсудити двох позивачів, каже одному, що той має рацію; на рішучий протест другого каже те саме і йому; а на заперечення кібіца, що не можуть водночас мати рацію обидва позивачі, відповідає йому, що й це слушно*). Виникає інтелектуальна невдоволеність, але реальність є всеосяжною (хоча, безперечно, деякі правди правдивіше за інші). Отже, початок абзацу у своєму практичному втіленні „повертається” до адресата новою, несподіваною гранню, реалізуючи настанову на емоційний вплив, одночасно заторкуючи інтелектуальний аспект філософсько-аналітичних роздумів. Іншими словами, адресант використовує можливість поділу інформації на пресупозицію й інтродукт, передбачаючи з адресатом спільну семантичну базу, що особливо актуалізується в наступному абзаці. До того ж, реалізується експресивна функція тексту, що дозволяє виразити відношення адресанта до написаного: *З такої екзистенційної перспективи всі згадані позиції мають свою порцію правди*. Наступні речення реалізують логічну похідність фактів з початкових речень абзацу, носіїв основних інформаційно-когнітивних положень тексту. Початкові речення абзацу є організаторами дискантного смислового зв'язку з наступними реченнями абзацу. Феномен кореляції надфразних єдностей й абзаців у науково-фаховому мовленні підтверджується при ґрунтовному аналізі функцій абзаців. Здебільшого науково-фаховому мовленню притаманна пряма кореляція прагматичної настанови автора і прагматичної настанови тексту, внаслідок чого межі надфразної єдності збігаються з межами абзацу (за Н.А.Левковскою). На думку Дж.Галтунга, який аналізував культуру писемного мовлення, таке явище особливо властиве для наукового стилю США й Англії. Автор наголошує: „Характерною ознакою його (наукового стилю – А.З.) є прагнення автора до суворой логіко-сислової структури, лінеаризації, емпіризму, продукування гіпотез індуктивним шляхом та ін.” [Galtung 1979: 11]. У фаховому книжному мовленні кореляція меж надфразної єдності й абзацу вважається явищем стійким, тому співвідношення “абзац – надфразна єдність” слід кваліфікувати як типове для функціонального стилю наукового і науково-технічного мовлення. Загалом визначальним у тексті постає його організація як цілого, напруження, наявне між абзацами. Це значною мірою підтверджується послідовністю речень в абзаці, що відображає безперервність логічно

пов'язаних думок. Кожне речення в абзаці виконує відповідну структурну функцію, залежно від якої розмежують: 1) головні, або основні речення, основним призначенням яких є введення предмета мовлення; 2) речення розвитку теми, що розкривають предмет висловлення, або другорядні речення; 3) речення-кінцівки, що не додають ніякої нової інформації про предмет висловлення.

Головні, або основні речення, домінують призначенням яких є введення предмета мовлення, виражають основну ідею. Це досягається: а) шляхом повтору, неодноразових повторів основної думки; б) шляхом контрасту, при показі читачу, що реалізує основну думку, або шляхом вказівки на те, що вона позначає; в) вказівкою на приклад, перед такими реченнями можна вставити слова: наприклад, пор. (for instance, for exampl); г) шляхом твердження, пропонуючи відповідні аргументи для підкреслення думки; ґ) в кінці розміщені речення-кінцівки, що завершують висловлення. Так, коментуючи перебіг оцінки наукових студій Д.Чижевського, автор констатує: *У певному сенсі, відчуття совєтських ідеологів, що ворог за дверима та що „Історія” Чижевського – це „диверсія”, також було точним. З іншого боку – в царині інтелектуальної історії – навіть ще більшим жартом є те, що історія пішла зі сцени, як *dues absconditus*, а коментуючи контекст студій Д.Чижевського через кореляцію „Чижевський – Яус – Велек”, Г.Грабович цитує Р.Якобсона, застосовуючи прийом інтертекстуальності другого ступеня.*

Філософсько-інтенційні аспекти науково-фахового мовлення повністю підпорядковані комунікативно-прагматичним настановам самого автора і всього тексту. Актуальним постає розгляд категорії комунікативних учасників, оскільки прогнозування адресантом відповідної когнітивної бази адресата не завжди постає успішним у силу відсутності прямої кореляції індивідуально-когнітивної бази, що завжди постульована корпоративними, макросоціумними інтересами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. – Волгоград, 1999. – 186 с.
2. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, философии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – С. 195-221.
3. Ван Дейк Т. Вопросы прагматики текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII: Лингвистика текста. – М., 1978. – С. 259-331.
4. Гальперин Р.И. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981. – 140 с.

5. Григоренко И.Н. Текст как пространство реализации смысла и когнитии. – Краснодар, 2002. – 130 с.
6. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М., 1982. – 370 с.
7. Левковская Н.А. В чем различие между сверхфразовым единством и абзацем? // Научные доклады высшей школы: Филологические науки. – 1980. – № 1. – С. 75-78.
8. Ли Ч.Н., Томпсон С.А. Подлежащее и топик: новая типология языков // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XI: Современные синтаксические теории в американской лингвистике. – М., 1982. – С. 193-235.
9. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. – М., 1973. – 263 с.
10. Galtung J. Deductive Thinking and Political Practice. An Essay on Teutonic Intellectual Style // Papers on Methodology. – Vol. II. – Copenhagen, 1972. – P. 18.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются философски-интенциональные аспекты научно-профессиональной речи путем установления закономерностей соотношения сверхфразовых единств и абзаца, их структурно-информационных и актуализационных особенностей; дается описание типологической структуры абзаца в научно-профессиональной речи.

SUMMARY

Philosophical-intention aspects of the scientific-professional speech with the consistent outlining of structural-informative specifics and the display of regularity of actualization are traced; the regularity of correlation of overphrase unities and paragraph in scientific-professional speech are found out, the typological structure of paragraph in the scientific-professional speech is determined.

УДК 81'1:215

К ВОПРОСУ О ЕДИНИЦАХ ТЕОЛИНГВИСТИКИ

«Языкознание (языковедение, лингвистика) – наука о естественном человеческом языке и обо всех языках мира как индивидуальных его представителях» [23, с. 618].

«Традиционно языкознание подразделяется на внешнее (Вильгельм фон Гумбольдт) и внутреннее (Ф. де Соссюр) ...» [20, с. 279].

«Учитывая тот факт, что языком занимаются также и другие науки (логика, философия, психология и др.), языкознание часто определяется как наука, для которой язык является главным предметом исследования. Следует обратить внимание на тот факт, что в исследованиях языка невозможно провести четкую границу между аспектами языковедческими и аспектами неязыковедческими. Особенно это трудно сделать в настоящее время, которое характеризуется тенденцией к интеграции наук» [20, с. 279].

На переломе второго и третьего тысячелетий, языкознание несколько изменило объект своего исследования: от «языка в себе» лингвистика постепенно переходит к изучению языка в более широком контексте. А идеи Вильгельма фон Гумбольдта не только дополняют идеи Фердинанда де Соссюра, но и являются своеобразной базой, платформой, основанием для развития новых направлений в лингвистической науке. Это социолингвистика и психолингвистика, антропологическая лингвистика и этнолингвистика, этнопсихолингвистика и социопсихолингвистика и т. д. [12, с. 7].

Однако перечисленные выше науки не охватывают того многообразия информации, знаний, которые отражает язык, и обратить внимание на одну проблему, без решения которой невозможно себе представить развитие ни одного общества, ни одного языка, – на *проблему взаимодействия языка и религии*.

До недавнего времени этот вопрос рассматривался в рамках этнолингвистики, антропологической лингвистики, религиоведения, теологии (богословия), философии и других наук.

На сегодняшний день нам известно несколько мнений по этому вопросу.

1. По мнению В. А. Масловой, «особая область исследования лингвокультурологии – взаимодействие религии и языка». Эта проблема является одной из девяти составляющих предмета исследования лингвокультурологии.

2.Н.Б. Мечковская считает эту проблему одной из тем внешней лингвистики [13, с.3]. Польские языковеды также неоднозначно рассматривают эту проблему.

3.И. Баерова и Я. Пузынина используют термин «религиозный язык» [19, с. 19-20].

4.Д. Беньковска проблему «языка и религии» рассматривает в рамках стилистики [1].

5.С. Козыра склонен считать, что эта проблема может эффективно разрабатываться в рамках междисциплинарных исследований (из личной беседы с исследователем).

6.Группа ученых (к ней себя причисляет и автор статьи) считает, что существует раздел языкознания (наука), который должен называться *теолингвистикой* [6, с. 7].

Будучи лингвистической наукой (разделом языкознания), теолингвистика занимает свое место в кругу других наук, имеет цель, задачи, предмет, объект исследования, собственный терминологический аппарат [6, с.7].

Существование раздела языкознания предполагает наличие собственных лингвистических единиц. Такая единица, если следовать словообразовательным традициям терминологии языкознания (культурологема, мифологема, презентема, фразаема, синтаксема и др.), может быть, по нашему мнению, названа **теонемой**.

Во внешней лингвистике теонема может быть рассмотрена как единица концептуального содержания. Настоящий вывод базируется на определениях концепта и на утверждении авторов «Краткого словаря когнитивных терминов», считающих, что «часть концептуальной информации имеет языковую 'привязку', – т.е. **способы языкового выражения** (*выделено – А. Г.*)» [21, с. 90-91].

В связи с этим возникает вопрос, каким образом теонема может быть представлена во внутренней лингвистике – т.е. каким образом она реализуется на всех уровнях языковой системы, поскольку, как считает Г.Г. Слышкин, «одним из центральных вопросов концептологии является вопрос о соотношении концептов и единиц языка». В работе этого автора «От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе» [28] анализируются мнения ряда авторов по этому вопросу:

С.А. Аскольдов считает, что концепт соответствует слову [4, с. 267-269].

Д.С.Лихачев утверждает существование отдельного концепта для каждого словарного значения слова [10, С. 342-443].

А.П. Бабушкин утверждает, что «распространенным является подразделение концептов на лексические и фразеологические, в соответствии со способом их словарного представления» [5].

С.Х. Ляпин не ограничивает концептную сферу рамками лексико-фразеологической системы языка, признавая возможность выражения концептов другими языковыми единицами, а также невербальными средствами. <...> В процессе общения средствами активизации концепта служат в основном языковые знаки» [16].

Нам ближе всего мнение исследователя С.Х. Ляпина. Насколько верны выводы этого исследователя, мы попытались проверить на следующем этапе исследования: используя таблицу, представленную ниже, мы постарались проследить то, каким образом теонема может быть реализована во внутренней лингвистике – на всех уровнях языковой системы.

Таблица 1. Внутренняя лингвистика

Внутренняя лингвистика		
Уровень (ярус)	Инвариант	Вариант
<i>синтаксический уровень (ярус)</i>	<i>синтаксема</i>	<i>вариант синтаксемы</i>
<i>фразеологический уровень(ярус)</i>	<i>фразема</i>	<i>вариант фраземы</i>
<i>лексико- семантический уровень (ярус)</i>	<i>лексема семантема семема</i>	<i>лексико- семантический вариант</i>
<i>словообразовательный уровень (ярус)</i>	<i>морфема</i>	<i>морф, алломорф</i>
<i>морфологический уровень (ярус)</i>	<i>грамматическая категория</i>	<i>граммема (грамматическое значение)</i>
<i>морфонологический уровень(ярус)</i>	<i>морфонема (морфофонема)</i>	<i>вариант морфонемы (морфофонемы)</i>
<i>фонологический уровень (ярус)</i>	<i>фонема</i>	<i>звук (фон), аллофон</i>

Составляя настоящую таблицу, мы, прежде всего, шли по пути, предложенному М.П. Кочерганом [9, С. 61-165]. В ходе ее построения нами были использованы понятия основных и промежуточных (серым цветом) уровней (ярусов) языковой системы и инвариантов и вариантов, а также были внесены некоторые дополнения.

Единицы языковых уровней могут быть представлены как варианты и инварианты [23, с. 81].

В связи с этим возникает естественный вопрос: в каких отношениях находится теолингвистика с языковой системой и какое место занимает теонема в языковой системе.

Отвечая на него, мы старались привлекать языковые факты, подтверждающие наличие (представленность) теонемы в языке в виде языковых единиц на каждом языковом уровне (ярусе), а также их описаний, которые были найдены нами в русском и польском языкознании. Кроме того, мы также обращали внимание на наличие в научной польской и русской научной литературе терминов, имеющих отношение к данной проблеме.

Теолингвистика и фонология

На фонологическом уровне с немногочисленными вариантами теонемы мы встречаемся при изучении артикуляционной классификации согласных звуков (звукотипов) русского языка. Так, нетипичные, нехарактерные для современного русского литературного языка [г], [г'] (*фрикативные г, г'*, в то время как в современном русском языке нормативным считается *г взрывной*) звуки (звукотипы), по замечанию В.М. Панова, произносятся факультативно в косвенных падежах слова Бог: [богу], о [бог'е] [14, с. 25-27].

Можно предположить, что существуют и другие теолингвистические факты в фонологии, что и позволяет нам говорить о представленности теонемы на фонологическом ярусе языка.

Пока не удалось найти специальных терминов, имеющих отношение к этой проблеме. Однако в Интернете, на русскоязычных сайтах, нами были найдены словосочетания типа *сакральная азбука, сакральная схема гласных*, которые в перспективе могут стать терминами.

Теолингвистика и морфонология

Проблема «теолингвистика и морфонология» – одна из самых мало описанных проблем. Объясняется это не только тем, что эта проблема практически не затрагивалась исследователями, но и положением самой морфонологии в лингвистике (промежуточностью морфонологического яруса), неоднозначностью самого термина (См. морфонология в узком смысле и морфонология в широком смысле).

О представленности теонемы на морфонологическом уровне языка нам позволяют говорить многообразные чередования в морфемах религиозного содержания: *отец – отче* (ц/ч) (русск.), *pastor – pasterze* (т/гз) (полск.) и т.д.

Специальных терминов по этой проблеме нам пока найти не удалось.

Теолингвистика и словообразование

На словообразовательном уровне теонема фиксируется, прежде всего, во многочисленных корневых морфемах, которые являются носителями соответствующих лексических значений, и в производя-

щих основах слов, служащих базой для образования новых слов с соответствующими значениями.

Так статья *Бог* в «Словообразовательном словаре русского языка» А.Н. Тихонова включает 86 единиц [23, т. I, с. 106-107].

Это позволяет говорить о представленности теонемы на словообразовательном ярусе языка.

Специальные термины пока найдены не были, что свидетельствует о необходимости данной разработки данной проблемы.

Теолингвистика и морфология

Предлагаем, прежде всего, обратить внимание на следующие морфологические явления в теолингвистике.

Вся религиозная лексика поддается делению на знаменательные и служебные части речи:

1) существительные: Бог (русск.) – Bóg (polsk.), исповедь (русск.) – spowiedz (polsk.);

2) прилагательные: церковный (русск.) – cerkiewny (polsk.);

3) наречия: по-божески (русск.), истинно говорю вам (русск.) – zarządck powiadam wam (polsk.);

4) глаголы: креститься (русск.) – chrześć się (polsk.). Если говорить о служебных частях речи, то к таковым могут быть отнесены междометия и модальные слова.

Языковые знаки, исконно имеющие теологическое содержание, оказываются задействованными в процессах переходности: так фразеологические единицы способны переходить в разряд модальных слов и междометий. Несмотря на то, что единого мнения по данному вопросу нет, эта проблема также нашла отражение в научной литературе.

Авторы «Русской грамматики» считают их междометиями: «по составу междометия делятся на первообразные и непервообразные. <...>

Непервообразные междометия представляют собой группу слов, в разной степени соотносительных со словами или формами той или иной знаменательной части речи. К числу непервообразных междометий, связанных с существительными, относятся слова *батюшки, боже, владыко, господи* <...>.

Заметное место среди непервообразных междометий занимают устойчивые словосочетания и фразеологизмы: *батюшки-светы, боже мой, боже праведный, боже правый* ...» [15, с. 732-733].

А. Эмирова в числе фразеологических единиц с прагматическим значением [18, с. 35-45] рассматривает модальные фразеологизмы [18, с. 37-38] и междометные фразеологические единицы [18, с. 38-41].

Ссылаясь на А. Эмирову, польский языковед И. Дацинска выделяет русские фразеологические единицы, обслуживающие прагматику языка, и подразделяет их на модальные и междометные фразеологические единицы и группирует их в микрополя [2, с. 173-181].

Следующим морфологическим процессом можно считать процесс апеллятивизации – «процесс перехода собственных имен в нарицательные, или переход *nomen proprium* в *nomen appellativum*». Данное явление, по мнению польской исследовательницы К. Длугош-Курчавовой, «базируется на двух основных критериях – грамматическом и семантическом» [3, с. 5].

В научной литературе были найдены термины *апеллятивизация* (*апеллятивация*) *библейских собственных имен* (русск.) и *apelatywizacja biblijnych nazw własnych* (полск.) [3, С. 3-81] и в русскоязычном Интернете словосочетание *сакральная грамматическая форма*, которое, на наш взгляд, может быть признано термином.

Перечисленные факты позволяют говорить о представленности теонемы на морфологическом ярусе языка.

Теолингвистика и лексикология

Проблема «язык и религия» наиболее ярко и легче всего просматривается на лексико-семантическом уровне. «Грех жаловаться» на отсутствие в лингвистике работ по этой теме. Именно благодаря такому положению дел, проблема «язык и религия» чаще всего воспринимается как описание религиозной лексики.

Были найдены термины, имеющие отношение и к лексике, и к семантике в русском и польском языкознании: *библейзм* (русск.) – *biblizm* (полск.); *библейская лексика* (русск.) – *siownictwo biblijne* (полск.); *христианская лексика* (русск.) – *siownictwo chrześcijańskie* (полск.) [7].

Это позволяет говорить о представленности теонемы на лексическом ярусе языка.

Теолингвистика и фразеология

Проблема «теолингвистика и фразеологии» так же, как «теолингвистика и лексикология», разрабатывается в языкознании очень активно.

Термины типа *библейская фразеология* (русск.) – *frazeologia biblijna* (полск.); *молитвенная фразеология* (русск.) – *frazeologia modlitewna* (полск.); *фразеологизмы-библейзмы* (русск.) и другие достаточно употребимы как в польской, так и русской лингвистической литературе [7].

Это позволяет говорить о представленности теонемы на фразеологическом ярусе языка.

Теолингвистика и синтаксис

Решение проблемы «теолингвистика и синтаксис» также, по нашему мнению, не должно вызывать споров, поскольку составление религиозных текстов предполагает употребление предложений и словосочетаний, передающих религиозное содержание.

Кроме того, этим текстам, как правило, присущ особый (религиозный, конфессиональный, библейский) стиль, определяющий спо-

собы построения синтаксических единиц (предложений, словосочетаний), употребление специфических форм.

Были найдены термины *религиозный дискурс* (русск.) – *dyskurs religijny* (полск.); *религиозный текст* (русск.) – *tekst religijny* (полск.) [7]; *сакральный синтаксис* (русск.) (*Интернет*), закономерность употребления которых ни у кого, на наш взгляд, не должна вызывать сомнения.

Это позволяет говорить о представленности теонемы на синтаксическом ярусе языка.

Таким образом, «внутренняя» теолингвистика может быть представлена в виде системы уровней, на каждом из которых представлены варианты теонемы, что нашло отражение в следующей таблице.

Таблица 2. Теонема во внутренней лингвистике

Языковые уровни (ярусы)	Теонема-инвариант	Вариант теонемы
<i>Синтаксический уровень (ярус)</i>	<i>Синтаксическая теонема</i>	<i>Синтаксический вариант теонемы</i>
<i>Фразеологический уровень (ярус)</i>	<i>Фразеологическая теонема</i>	<i>Фразеологический вариант теонемы</i>
<i>Лексико-семантический уровень (ярус)</i>	<i>Лексико-семантическая теонема</i>	<i>Лексико-семантический вариант теонемы</i>
<i>Словообразовательный уровень (ярус)</i>	<i>Морфемная теонема</i>	<i>Морфемный вариант теонемы</i>
<i>Морфологический уровень (ярус)</i>	<i>Морфологическая теонема</i>	<i>Морфологический вариант теонемы</i>
<i>Морфологический уровень (ярус)</i>	<i>Морфонематическая теонема</i>	<i>Морфонематический вариант теонемы</i>
<i>Фонологический уровень (ярус)</i>	<i>Фонологическая теонема</i>	<i>Фонологический вариант теонемы</i>

На основании всего сказанного можно сделать следующие выводы:

1. Основной единицей теолингвистики является теонема, которая может быть представлена во внутренней и внешней лингвистике.

Во внешней лингвистике теонема – это единица концептуального теологического содержания, представляющая собой сложный лингвосемантический (знаковый) комплекс, состоящий из когнитивно освоенных субъектом концептов и образов мира религии, который может быть воспринят или передан в процессе коммуникации.

Во внутренней лингвистике теонема – это языковой знак, функциональная языковая единица, служащая для передачи теологичес-

кого содержания, инвариант, реализующийся на разных уровнях (яруссах) языковой системы в виде синтаксических, фразеологических, лексических, словообразовательных, морфологических, морфонологических, фонологических вариантов.

2. Необходимо ввести в научный аппарат теолингвистики такие термины, как *теонема, фонологический, морфонологический, морфологический, словообразовательный, лексический, фразеологический, синтаксический варианты теонемы.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Beckowska D., 2002, *Polski styl biblijny*, Lodz.
2. Daszczyńska I., 1997, *Прагматическая функция религиозной фразеологии*, [w:] A.M. Lewicki, W. Chlebda (red.), 1997, *Frazeologia a religia*, Warszawa, s. 173-181.
3. Diugosz-Kurczabowa K., 1990, *Apelatywizacja biblijnych nazw wiasnych w jzkyku polskim*, [w:] Lubań W., S. Urbaczyk, K. Ziernoffer (red.), *Prace onomastyczne*, Wrocław-Warszaw-Kraków, Z. 34, s. 4-81.
4. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология/ Под ред. проф. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
5. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 1996. – 104 с.
6. Гадомский А.К. К проблеме определения теолингвистики// Учен. зап. ТНУ. – Т. 17(56). – № 1: Филологические науки. – Симферополь: ТНУ, 2004.- С. 63-69.
7. Гадомский А.К. Русско-польская терминология теолингвистики// Учен. зап. ТНУ. – Т. 19(58). – № 1: Филологические науки. – Симферополь: ТНУ, 2006.- С. 147-157.
8. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества// Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – С.37-300
9. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 1999. – 288 с.
10. Лихачев Д.С. Смех как мировоззрение // Лихачев Д.С. Историческая поэтика русской литературы. – СПб.: Алетей, 1997.- С. 342-403.
11. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Научные труды Центрконцепта. – Архангельск: Изд-во Поморского госуниверситета, 1997. – Вып. 1. – С. 11-35.
12. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию: Учебное пособие – М.: Наследие, 1997. – 208 с.

13. Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 352 с.
 14. Панов М.В. Современный русский язык: Фонетика. – М.: Наука, 1979. – С. 25-27
 15. Русская грамматика. В 2-х томах. – М.: Наука, 1980.
 16. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
 17. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
 18. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. – Ташкент: Фан, 1988. – 92 с.
- Словари, энциклопедии, справочники
19. I. Bajerowa, J. Puzynina, Art. *Język religijny, aspekt filologiczny*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin 2000, t. VIII, s. 19-20.
 20. K. Polacski (red.), 1999, *Encyklopedia jzykoznawstwa ogólnego*, Wroclaw – Warszawa – Kraków:
 21. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996.
 22. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х томах. – М.: Русский язык, 1985.
 23. Языкознание. Большой энциклопедический словарь/ Гл. ред. В.Н. Ярцева.- М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

АННОТАЦИЯ

Одной из проблем современной теолингвистики является определение ее единиц. По мнению автора статьи, такой единицей является теонема. Названная единица может быть представлена в виде вариантов на всех уровнях языковой системы. Это требует введения в терминологический аппарат этого раздела таких терминов, как теонема, фонологический, морфонологический, морфологический, словообразовательный, лексический, фразеологический, синтаксический варианты теонемы.

SUMMARY

One of problems of modern theolinguistics is definition of its units. In the author opinion, such unit is theoneme. The named unit can be presented in the form of variants at all levels of the language system. It demands introduction in to the terminological device of this section of such terms, as theoneme, phonologic, morphophonological, morphological, word-formation, lexical, phraseological, syntactic variants of theoneme.

УДК 801.27

ВІДТВОРЕННЯ ОЗНАЧЕНОГО ДИСТРИБУТИВНОГО ЧАСУ ПРИЙМНИКОВИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ

Значення часу може бути не тільки одиничним, коли дія відбувається один раз і співвідноситься з конкретним одиничним відрізком, але й дистрибутивним, коли дія повторюється, кожного разу співвідносячись з названим часовим відрізком.

При повторенні дії, яка повністю охоплює співвідносний з нею відрізок часу і маркується в аспекті завершеності / незавершеності, наявне значення означеної дистрибутивності. Під час протікання повторювальної дії, яка не повністю охоплює співвідносний з нею відрізок часу і не маркована за ознакою завершеності / незавершеності, спостерігаємо дистрибутивний неозначеної тривалості (неозначеної одночасності) час.

Якщо система прийменникових конструкцій одиничного прямого часу досить ґрунтовно досліджена в сучасному мовознавстві (див. праці А.С. Колодяжного, В.С. Бондаренка, М.В. Всеволодової, З.І. Іваненко, П.П. Шуби, В.М. Філіппової та ін.), то засоби вираження дистрибутивного часу, зокрема дистрибутивного означеної тривалості тільки дотично аналізувалися при висвітленні цієї проблеми, чим і зумовлена актуальність обраної теми.

Мета статті – подати системний опис прийменникових конструкцій із значенням означеної дистрибутивності в сучасній українській мові. Для досягнення мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) розкрити семантичну і формальну структуру досліджуваних конструкцій; 2) показати однорідні у функціональному плані зв'язки у їхній системі; 3) розглянути лексичні й граматичні фактори, що впливають на продуктивність функціонування прийменникових (і безприйменникових) конструкцій з семантикою означеної повторюваності.

При відтворенні загального значення повторюваного часу, повністю охопленого дією, конструкції цього синтаксичного ряду перебувають в опозиції за ознакою завершеності / незавершеності дії. Конструкції, що вказують на дистрибутивний час незавершеної дії, поділяються в свою чергу на 3 підгрупи – зі значенням власне дистрибутивним, циклічно-дистрибутивним і підсилювально-дистрибутивним.

Власне дистрибутивний час, цілком охоплений незавершеною дією, репрезентуються формами *по + зн.в.*, *по + місц.в.*, орудного безприйм-

менникового. Такі конструкції вказують на повторюваний час, кожний відтинок якого повністю охоплений незавершеною дією. Домінантою серед засобів власне дистрибутивного часу є орудний безприйменниковий, який Л.С. Малаховська називає ще «дистрибутивним міри часу». Зауважимо, що ніяк не можемо погодитись з твердженням Л.С. Малаховської про те, що орудний безприйменниковий у значенні міри в сучасних слов'янських мовах вживається на рівних правах з прийменниковими конструкціями [3, с. 236], адже кількісно він значно переважає, принаймні в сучасній українській мові, над синонімічними прийменниковими конструкціями. Орудний безприйменниковий утворюється на базі темпоральних конкретних іменників у формі множини (*година, рік, хвилинка, століття* тощо), які можуть поширюватись прикметником *цілий*, рідше кількісним числівником у функції означальних елементів. Характерною ознакою орудного означеної дистрибутивності є функціонування його з дієсловами недоконаного виду. Напр.: Сулейман *годинами* простоював у восьмигранній усипальниці Фатіха (П.Загребельний). Нащо шукати женьшень, нащо *бродити роками* навманя? (О.Довженко). Воля... *Десятками літ* виміряна воля! (Р.Іванчук). Священне право на вільну працю народ *виборював століттями*, у праці він відстоював свою честь і гідність (Культура і побут). Баби, вжалені цікавістю, *цілими годинами стовбичили* біля колодязів (Г.Тютюнник).

Конструкція *по + зн.в.* з семантикою повторюваного часу, цілком заповненого дією, мало поширена в досліджуваному матеріалі. Пор. твердження про те, що прийменник *по* в сучасній українській мові «втратив значення часу, в межах якого відбувається дія (по два тижні)» [2, с.11]. Коло іменників, від яких утворюються ці прийменникові сполуки, охоплює назви конкретних вимірів часу та назви частин доби. Характерну рису сполук з прийменником *по* становлять облігаторні кількісні та неозначено-кількісні числівники в ролі атрибутивних слів. Напр.: Нескінченим чорним потоком розтікалися вони (води – Р.К.) в різні кінці дворища, утворюючи пробки, що *не розсмоктувалися* не тільки *по кілька годин*, а й *по кілька діб* (Г.Тютюнник). *По багато годин* я й Павло Григорович Тичина ходили з ними по бульварах Парижа (П.Панч). Доводилося *по три-чотири дні* не їсти хліба і харчуватися одним листям (ЛУ). *По декілька вечорів* проводила в товаристві цього вишуканого чоловіка (ЛУ).

Специфічною ознакою конструкції місцевого відмінка у формі множини з прийменником *по* є обов'язкове входження до її складу атрибутивного елемента *цілий* як показника-актуалізатора повного охоплення дією повторюваних часових відрізків. При відсутності цього означального слова конструкція набуває значення неозначеної дистрибутивності, пор.: *працювати по цілих ночах* – *працювати по ночах*. Конструкція *по + місц.в.* притаманна для розмовного стилю, і тому її можна кваліфікувати

стильово-комбінаторним еквівалентом орудного безприменникового – домінанти власне дистрибутивного часу.

Циклічно-дистрибутивне значення представлено як один безперервний процес з періодично повторюваними часовими відрізками, заповненими дією, які безпосередньо прилягають один до одного без розривів. Основним засобом відтворення цього різновиду виступають стійкі сполуки *день і ніч, літо й зиму*. Напр.: Ми відходили без зв'язку, без артилерії, ми одступали на схід *день і ніч* (О.Довженко). <...> вічна його сорочка-толстовка, що *літо й зиму* вірно служить Андрієві Галактіоновичу (О.Гончар). У синонімічних зв'язках зі сполукою *день і ніч* перебуває фразеологічна прислівникова сполука *вдень і вночі*, напр.: *Ні вдень, ні вночі*, не знаючи спокою, дорога все жене і жене себе кудись (О.Гончар). М.В.Всеволодова, порівнюючи синонімічні сполуки *день і ніч* та *вдень і вночі*, зазначає, що конструкція із знахідним відмінком «звичайно характеризуються деяким відтінком напруженості дії» [1, с.177]. Зрідка конструкція *день і ніч* вживається у формі множини. Зауважимо, що форми однини і множини в таких випадках не протиставляються одна одній: Матерів сувора доля: серце ние *дні і ночі* (О.Гурєв).

Лексичним показником циклічності виступає слово *круглий рік*: Смага *круглий рік* з неї не сходить (О.Гончар).

Значення циклічності передається також поєднанням двох відмінкових форм того самого слова темпоральної семантики (*день, ніч, рік, місяць* тощо) з прийменниками *в, по, крізь, при, за* між ними. Такі ускладнені конструкції вживаються з дієсловами у значенні складових частин єдиного процесу і не мають при собі поширюючих компонентів. Напр.: І ось такий «коктейль» вливається в море. *День у день, рік у рік* (ЛУ). *Ніч крізь ніч* на висотах, де ні неба, ні зірок... (О.Гончар). Я пік би їх повільно *день при дню* отим огнем і залізом, що гітлерівці послали супроти нас (О.Гончар). Спустилі вапнякові черепашки відмираючих кореніжок постійно, *день у день, тисячоліття за тисячоліттям*, опускаючись на дно, утворюють там шар білястого мулу (Хр. із зоол.). Деякі іменники серед представлених класів слів темпоральної семантики відокремились, фразеологізувались. Так, «Фразеологічний словник української мови» Г.М.Удовиченка подає фразеологізмами такі сполуки: *день за днем, день у день, день при дні (дню)* [Г.1, с.162].

Конструкції з парними прийменниками *з – на, з – у* значення циклічного часу передають за умови поєднання їх з опорними дієсловами єдинопроцесуальної без динаміки зростання чи уповільнення (рідше повторювальної) дії в формі недоконаного виду: Здавалося, що вони вже втратили здатність говорити нормальною людською мовою, бо ось півроку *з дня на день* лише голосять (ЛУ). І

так з місяця в місяць, з року в рік зовні непомітно, але напружено працює ветеран письменства Олекса Новицький (ЛУ). Такі ускладнені сполуки, як *з дня на день, з дня у день, з року в рік* кваліфікуються усталеними. До речі, конструкція *з дня на день*, смисл якої «Фразеологічний словник української мови» Г.М.Удовиченка [Т.1, с.222] подає як «постійно, безперервно, з кожним днем», може мати ще й значення «невдовзі, незабаром» і в такому випадку не входить до парадигми засобів циклічної дистрибутивності. Напр.: Валіде могла очікувати, що *з дня на день* смерть забере й Мустафу (П.Загребельний). Пор. аналогічне значення сполуки з *хвилини на хвилину*: Машина пішла з *хвилі на хвилю* <...> (Г.Тютюнник).

Підсилювально-дистрибутивний різновид реалізується при дієсловах розвивальної дії з якісною зміною, «якщо кожний «квант» такої зміни співвіднесений у висловленні з повторюваними відрізками часу» [1, с.169]. Домінантою вираження цього значення виступає конструкція *з + ор.в.*, утворена, головним чином, від іменників темпоральної семантики в формі однини, які обов'язково поєднуються із займенником *кожний*. Напр.: *З кожним днем* я все більше прив'язувався до Сашка (С.Кравченко). *З кожним місяцем* розширюється виробництво різноманітної кіноапаратури на Одеському електромеханічному заводі «Кінап» (КІЖ). Конструкція орудного відмінка з прийменником *з* може формуватись на базі іменників, що не мають лексичного значення часу (*з кожним словом, з кожним уроком, з кожним польотом*). Нерідко до кола нетемпоральних слів входять просторові іменники, функціонування яких сприймається в аспекті часової семантики, що зайвий раз підтверджує правильність тези О.О.Потебні щодо представлення часу простором. Напр.: *З кожною милею, з кожною годиною* ми ближче до Мадонни, до тієї небаченої, що так рано нас сьогодні підняла і весь час світить нашій дорозі (О.Гончар). Характерною особливістю аналізованих конструкцій є відсутність узгоджених означень (окрім тих, що виражені словом *кожний*), хоча деколи узгоджені (та й неузгоджені) означення можливі: Голос Босаковського *з кожним словом* кріпшав і могутнішав (Б.Лепкий). Але все ж таки неспокій не кидав його. Навпаки, *з кожним кілометром шляху* він зростав у ньому вдень і вночі (О.Довженко). Звертаємо увагу на те, що при вираженні значення підсилювального-дистрибутивного часу основне смислове навантаження припадає на дієслово з семантикою наростаючої дії. Саме дієслово для конструкцій *з + ор.в.* виступає єдиним деференціюючим засобом означеної / неозначеної тривалості. При використанні дієслів, що передають дистрибутивність дії, конструкція набуває значення неозначено-часової розподільності, пор.: *З кожним пострілом* він падав у цю яму, і кожний раз душа його підносила з ями вгору... (О.Довженко).

У значенні підсилювально-розподільного часу рідше вживаються форми орудного відмінка з прийменником *за*, утворювані здебільшого від нетемпоральних назв, хоча, на наш погляд, у таких конструкціях прозора проступає і семантика способу дії. Пор.: З жалем дивився, як тоне воно (село – Р.К.), *одсуваючись за кожним рухом машини*, і от пасмо гидкого диму сховало його зовсім (В.Підмогильний). <...>, тільки галерники викрикували *за кожним змахом весел* ще дикіше <...> (П.Загребельний).

Функціонування конструкції з + *ор.в.* у формі множини і без означального елемента *кожний* співвідноситься з одиничним відрізком часу і розглядається як єдине ціле: Так *зі століттями* затратилася воля і безсмертність творчого духу (М.Яців).

Підсилювально-роздільне значення може передаватися ускладненими конструкціями при дієсловах з динамікою зростання чи уповільнення інтенсивності дії: Ми, безперечно, добились того, що матеріальне становище робітників і селян *поліпшується у нас рік у рік* (ЛУ). <...> одна з найбагатших слов'янських мов *із року в рік* деделі більше занедбується, принижується (ЛУ).

Дистрибутивний час, повністю охоплений завершеною дією, означає повторювані часові відрізки, заповнені дією, яка завершується під кінець кожного такого відрізка, при чому регулярність повторюваності цих відрізків не вказана. В українській мові не має спеціальних засобів відтворення цього значення, і тому в цій ролі використовуються конструкції із загальним значенням завершеної дії – *за + зн.в., на + зн.в., протягом + род.в.* Певна дія, що приходить до завершення в межах повторюваного часового відрізка, виражається дієсловом, яке показує завершеність процесу, або кількісним показником дії (термін М.В.Всеволодової) типу *5 разів протягом року, 60 км за годину, 20л на добу* (при квантитативному показнику дії часто вживається і конструкція *в + зн.в.*, не характерна, власне, для відтворення семантики завершеної дії). Напр.: У 1857 р. біля берегів Центральної Америки <...>, знайшли мадрепорову колонію п'ятиметрової довжини: *за рік вона виростала в середньому на 8см* (Хр.із зоол.). Я знав, що в мене завжди на голові невивершений стіг сіна, хоч я *двадцять разів на день* причісував неслухняне волосся <...> (О.Десняк). Цвіте бамбук *раз у кілька десятиріч* (Геогр.).

Отже, опозиційна ланка за ознакою завершеності / незавершеності дії по різному реалізується при відтворенні означеного дистрибутивного часу. Якщо другий протичлен опозиції досить розмаїто відтворюється у семантичній та формальній структурі прийменникових (і безприйменникових) конструкцій, то перший не має спеціальних засобів відображення в українській мові і репрезентується конструкціями із загальним значенням завершеної дії. Продуктивність певних

конструкцій (як і нейтралізація їх значень) залежить від їхньої лексичної наповнюваності і від граматичних ознак слів, що формують ці сполуки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всеволодова М.В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 283 с.
2. Йова А.И. Предложные конструкции в современном украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К.: Киев. гос. пед. ин-т. им. А.М. Горького, 1963. – 24 с.
3. Малаховская Л.С. Творительный времени // Творительный падеж в славянских языках/ Под ред. С.Б. Бернштейна. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – С. 222-245.
4. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови: В 2 т. – К.: Вища шк., 1984. – Т.1. – 304 с.

АНОТАЦІЯ

У статті подається системний опис прийменникових і безприйменникових конструкцій сучасної української мови із значенням означеної дистрибутивності.

Розкривається семантична і формальна структура досліджуваних одиниць, зокрема, аналізується їхня лексична наповнюваність і граматичні ознаки, що впливають на продуктивність конструкцій або, навпаки, ведуть до нейтралізації значень. Розглядаються однорідні у функціональному плані зв'язки між ними.

Ключові слова: прийменникова конструкція, дистрибутивний час, циклічний час, синонімічні сполуки, темпоральність.

SUMMARY

This article gives a systematic description of prepositional and nonprepositional construction of the Modern Ukrainian Language with the meaning of determined distribution.

Further one deals with the semantic and formal structure of the items under research – their lexical filling and grammatical features which affect productivite of the construction, or, vice versa, lead to neutralization of meaning.

Particular attention is given to functionally homogeneous connection between the items in question.

УДК 811.133.1

СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ЧАСУ В МЕМУАРНОМУ ТЕКСТІ

Популярність мемуарного жанру з моменту свого зародження (його перші зразки з'явилися в античності) і до сьогодення пояснюється прагненням людини осмислити минуле і, зіставляючи його з нинішнім часом, своє місце в історичному контексті. Минуле не полишає нас жодної миті, бо весь навколишній матеріальний світ неодмінно пов'язаний із ним. Кожна частка цього світу має свою історію, що переплітається з безліччю інших. Та все ж така історія – лише абстракція, доки вона не стала історичною пам'яттю людства. Однак, пам'ять – хитке поняття, бо впливає з людської властивості забувати. Між поняттями *пам'ятати* і *забувати* зустрічається ціла низка проміжних: *згадувати*, *запам'ятувати*, *нагадувати*, *пригадувати*. Дещо з пам'яті може *зникати*, *вислизати*, *випадати*, а сама пам'ять або її власник можуть це *утримувати*. У разі потреби носій спогадів може витягти їх зі сховища. При цьому, спогади можуть *плутатися*, *змішуватися*, в результаті чого їх власникові доводиться їх *перебирати*. Нестійкість людської пам'яті спонукає декого взятися за перо, щоб зафіксувати реальний стан речей. На наш погляд, пам'ять слід розцінювати не як видову ознаку, а як когнітивну підставу для породження мовлення текстів відповідного жанру. У зв'язку з цим жанрові ознаки, принаймні більша їх частина, можуть бути пояснені когнітивними механізмами людської пам'яті. Через вибіркковість людської пам'яті (запам'ятовуються найбільш значимі для людини речі) посилюється суб'єктивність спогадів, де події відбиваються через призму індивідуальної свідомості. Суб'єктивована форма оповідання проявляється особливо рельєфно в такій неодмінній ознаці мемуарних текстів, як темпоральність.

Вивченню категорії темпоральності в лінгвістиці присвячено чималу кількість наукових досліджень, першими з яких були літературознавчі. Найбільш значущими в цьому напрямку слід вважати дослідження художнього часу. М.М. Бахтін, вивчаючи взаємодію часу і простору в художньому тексті, увів термін “хронотоп”, під яким він розумів нерозривний взаємозв'язок часових і просторових відносин. На думку М.М. Бахтіна, прикмети часу розкриваються в просторі, а простір осмислюється і вимірюється часом. Провідним началом у літературно-художньому хронотопі дослідник вважав саме час [1, с.234-235].

Д.С. Ліхачов визначав час як явище самої художньої тканини літературного твору, що підкоряє своїм художнім задачам і граматичний час, і філософське розуміння його письменником. Дослідник зауважує, що до зображення сюжетного часу додається зображення часу автора, якщо в творі помітна роль автора. Авторський час може випереджати оповідання, або відставати від нього. Д.С. Ліхачов стверджує, що в даній ситуації граматики – не найпоказовіший фактор створення художнього часу, бо граматичний час і час словесного твору можуть істотно розходитися [7].

І.Р. Гальперін у своїх лінгвістичних дослідженнях обґрунтував необхідність уведення категорії просторово-часового континуума як однієї з основних категорій тексту. Він розглядав континуум як певну послідовність фактів, подій, що розгортаються в часі й просторі [3].

Термін “континуум”, за власним визначенням автора, означає безперервне утворення чогось, нерозчленований потік руху в часі й просторі. Але проаналізувати рух, як це не парадоксально, можна лише в статичному стані, призупинивши його і розіклавши на частини, щоб побачити дискретні характеристики, що створюють уявлення про рух. Розгортання подій у різних типах текстів відбувається по-різному. У художніх текстах, автор на догоду заздалегідь обмеженій змістовно-фактуальній інформації уявлюваного світу, стискає, розширює, обриває і знову продовжує час дії. Переплетення часових планів твору визначає і членування відрізків тексту. Чим хаотичнішим є зв’язок подій у часовому і просторовому відношенні, тим важче сприймається сама змістовно-концептуальна інформація. Окрім цього, як вважає І.Р. Гальперін, континуум сприяє творчому сприйняттю тексту читачем. Останньому доводиться додумувати факти, шукати причиново-наслідкові та означальні відносини між розірваними діями та зв’язувати їх між собою, відновлюючи ментально їхню безперервність.

Континуумові І.Р. Гальперін протиставляє дисконтинуум, що виражається в двох формах: формі проспекції та формі ретроспекції. Ретроспекцію дослідник визначає як граматичну категорію тексту, форми мовного вираження якої відносять читача до попередньої змістовно-фактуальної інформації. Тобто її можна розглядати як паузу чи розрив континуума твору, щоб актуалізувати раніше викладене.

Так як і ретроспекція, проспекція допомагає читачеві чіткіше уявити зв’язок і обумовленість подій та епізодів. Знаючи майбутні події, він дещо по-іншому сприймає змістовно-концептуальну інформацію оповідання.

І.Р. Гальперін говорить, що ретроспекція і проспекція різняться між собою тим, що перша завжди бере участь у поступальному русі тексту, тоді як друга рідко буває викликаною самим ходом сюжетного розгортання. На нашу думку, в суто художніх текстах все так і є, на

відміну від мемуарних текстів, де роль проспекції нам видається більш рельєфною і, так би мовити, більш нюансованою.

А.В. Бондарко розглядає темпоральність як семантичну категорію, що вклячає сприйняття та усвідомлення людиною часу позначених ситуацій та їхніх елементів по відношенню до моменту мовлення оповідача або іншої вихідної точки відліку (похідної від моменту мовлення) на основі ознак одночасності (теперішній), передування (минулий) та слідування (майбутній).

А.В. Бондарко також підкреслює, що темпоральність є двосторонньою єдністю темпоральної семантики і системи різнорівневих засобів її вираження в мові, тобто функціонально-семантичного поля.

У ролі семантичної категорії предметом аналізу є сама семантика, тобто її специфічні ознаки, що відрізняють темпоральність від інших семантичних категорій. У функціонально-семантичному полі предметом аналізу є білатеральні компоненти даного поля – граматична категорія часу як система протиставлених один одному рядів граматичних форм з однорідним значенням, ті чи інші синтаксичні конструкції, певні лексичні засоби, різні комбінації різнорівневих елементів [2, с.66-71].

В основі часової організації мемуарних текстів як об'єкту нашого дослідження лежать процеси та механізми пам'яті. Пам'ять – це відтворення минулого в сьогоденні, тобто трансляція інформації в часі.

Час, що являє собою одну з центральних логіко-філософських категорій, характеризується універсальністю і є загальною формою послідовної зміни явищ у реальному світі. Час ми сприймаємо головним чином як об'єктивну реальність. У цьому сенсі він нескінченний, одномірний, односпрямований, антисиметричний. З іншого боку, людська психіка, сприймаючи час як реальність, здатна моделювати його як форму почуттєвого споглядання. Завдяки цьому час набуває здатності прискорюватися або сповільнюватися, змінювати напрямок свого плину, розщеплюватися, він стає скінченим, перервним, зворотнім. Останні дослідження свідчать про особливу увагу науковців саме до суб'єктивного аспекту часу. "Представление о времени соотносится с объективно наблюдаемой сменой различных состояний мира, однако концепт времени, пожалуй, еще в большей степени, чем другие речемыслительные категории, отражающие атрибуты действительности, связан с переживающим время субъектом, его оценкой, его ощущением времени" [5, с.70]. Отже, як характеристика семантичної структури тексту, час несе на собі відбиток суб'єктивності автора в зображенні певного фрагмента дійсності. Подібний хід міркувань дозволяє нам сприймати суб'єктивний час в мемуарних текстах як неодмінну ознаку і розглянути його наступні характеристики:

- варіативність;
- подвійна локалізованість;

- швидкість розгортання;
- об'єктивованість.

1. Варіативність. На відміну від об'єктивного часу, який дозволяє вичленувати план минулого, теперішнього та майбутнього в їхній закономірній послідовності, суб'єктивний час є зворотнім, бо всі зазначені плани можуть переплітатися у свідомості людини. Автор-мемуарист, в основі когнітивної діяльності якого лежить процес спогадів, має можливість легко переміщатися по часовій осі власного життя. До часової перспективи мемуарного тексту він включає опис різних фактів, подій, осіб, узятих на різних часових зрізах, додає передісторії персонажів, що не збігаються з ситуаціями його розповіді. Ця особливість проявляється в мемуарних текстах через згадувані вже нами прийоми проспекції та ретроспекції, як це видно з наступного прикладу: *“Devant une mûchante choucroute aux senteurs vichyssoises, j'exposai au Fou Chantant que j'attendais de lui un petit poume de son encre pour illuminer notre “Folle Îvasion”. Avec sa coutumiure bonne humeur, il se mit sûance tenante a l'ouvrage, griffonnant sur la nappe en papier deux beaux quatrains qui chantaient le Rhône, orgueil de ma ville, mais comme il avait l'accent de Narbonne, il disait “le Rhonne”, ce qui lui permettait de faire rimer hardiment “Rhône” avec “ronronne”. Quinze jours plus tard (проспекція), les lecteurs de notre revue dÛcouvrirent, charmÛs, la ritournelle que leur avait dÛdiÛe mon ami Charles:*

*C'est le Rhône
Qui ronronne.*

Je devais le revoir, lui aussi, quelques années plus tard (проспекція) dans “Paris libÛrÛ, Paris dÛlÛvrÛ”, et il m'invita a lui rendre visite “sur son chantier”. Il s'agissait de sa villa dont la construction s'achevait a La Varenne, sur les bords de la Marne, pas loin de ces guinguettes dont Cocteau disait qu'elles n'existaient plus que dans les chansons. Je le trouvai en train de chanter a tue-tkte parmi ses peintres.

- C'est pour les faire avancer plus vite, m'expliqua-t-il. Les peintres adorent les chansons.

Il fallait voir les airs ũpanouis des peintres qui s'offraient des rÛcitals de Charles Trenet du lundi au samedi. Et la chanson qu'ils ne cessaient de lui redemander, c'Ûtait, bien sûr, La Mer. Trenet me rÛvÛla, a ce propos, que La Mer ũtait dÛja ũcrite en 1939 (ретроспекція), mais personne n'en voulait!”[11, с.15].

Таким чином, у структурі часових відносин у мемуарних текстах “противодействуют две тенденции: движение по направлению от прошлого к будущему и движение от настоящего к прошлому, причем в связи со спецификой жанра преобладает последнее” [8, с.331].

2. Подвійна локалізованість. Дана риса суб'єктивного часу свідчить про те, що людська свідомість являє собою складний комп-

лексе взаємодії минулого, теперішнього та майбутнього. При виникненні спогадів взаємодіють план минулого та план майбутнього мемуариста. Отже, мемуарні тексти припускають співположення двох часових планів: часу, в якому пише автор, і час, про який він пише. На практиці дана опозиція виражається за допомогою слів та виразів темпоральної семантики: *aujourd'hui – a l'ÿpoque, c'est alors que... – a l'heure actuelle*, та дієслів, пов'язаних зі словом “час” на зразок *passer, s'ÿcouler*. Ці два часові плани “тоді” і “тепер” виявляються в наступному відрізку: “*Winkler me donna le feu vert, et commença alors pour moi une fkte (тоді) qui allait durer six ans. Au cours de ces années qui comptent parmi les plus belles de ma vie, je n'ai pas manqué un seul des spectacles qu'on a pu applaudir a cette ÿpoque bünie (тоді) dans un Paris qui n'ÿtait pas encore devenu le monstrueux garage d'aujourd'hui (тепер)*”.

Je dus, de surcroüt, a ma plume de chroniqueur le privilège d'entrer dans l'intimitü des gÿants qui rÿgnaient alors dans les Arts et les Lettres (тоді). Ils allaient devenir mes amis, et je ne peux citer leurs noms (тепер) sans ÿprouver encore un frisson de bonheur: Sacha Guitry, Jean Cocteau, Marcel Pagnol, Henry de Montherlant...

Ils me manquent cruellement, comme ils manquent a Paris (тепер), mais ils vont revivre ici, tels que je les ai connus (тоді), avec leur brio, dans la chaleur de l'amitiü, entourÿs des monstres sacrÿs et des divas divines qui chantaient leurs textes dans cette fÿerie des années 50... (тоді) [11, с.39].

Часова організація твору може бути стійкою або рухливою залежно від того, як часто автор “жонглює” часовими планами “тоді-тепер”. Виходячи з цього, Г.А. Золотова відзначає, що “точка отсчета времени не фиксирована моментом порождения текста, она подвижна и может перемещаться по воле говорящего, как его “наблюдательный пункт”, в разных направлениях по отношению к оси событий, занимая позицию синхронную происходящему там, где он мысленно помещает себя в хронопот актуализируемых картин и событий, восстанавливаемых памятью либо рисуемых воображением и фантазией” [6, с.22].

3. Швидкість розгортання. Здатність суб'єктивного часу змінювати швидкість у мемуарних текстах є ще однією важливою його рисою. Суб'єктивна оцінка мемуаристом пережитих моментів залежить від насиченості тих чи інших часових відрізків подіями та емоційними переживаннями мемуариста, що їх супроводжують. Як відомо, реальний час, насичений подіями, що викликають позитивні емоції, здається коротшим, ніж час, проведений у бездіяльності, очікуванні, одноманітності. Кожна людина, очевидно, стикалася з психологічним феноменом, коли відрізок часу, не заповнений подіями, тягнувся в теперішньому дуже довго, проте в минулому він здається промайнув, як одна мить. Отже, відсутність подій в минулому прискорює час, а в теперішньому – сповільнює його. В обох випадках діє так званий “закон заповненого часу”

Рубінштейна [9, с.265]. Нерівномірність описів різних часових відрізків визначає деякі особливості композиції та часової організації мемуарних текстів. Це наводить на думку про дискретність, переривчастість суб'єктивного часу, тобто розчленовування його потоку на окремі фази, етапи, події. "Оставаясь по существу непрерывным в последовательной смене временных и пространственных фактов, континуум в текстовом воспроизведении одновременно разбивается на отдельные эпизоды" [3, с.89]. У мемуарному тексті добір таких епізодів визначається особливостями пам'яті автора, в результаті чого час може розширюватися, стискатися або навіть зникати, утворюючи в часовому потоці часові лакуни. Посилення дискретності спогадів викликане збільшенням тривалості описання окремих ситуацій минулого: реалій, осіб, місць тощо. Специфіка суб'єктивного сприйняття швидкості розгортання часу полягає не тільки в тому, що в мемуарних текстах залишається лише частина фактів і подій минулого, але й у тому, що їхня послідовність змінюється. У розумінні мемуариста об'єктивна послідовність подій, що розкриває особливості життєвого шляху людини не завжди є "справжньою", про що переконливо говорить Гете: "При изложении своей жизни, неустанно продвигающейся многообразными путями, нам не раз приходилось разобщать события, протекавшие одновременно, дабы придать им должную наглядность, и напротив, воссоединять другие, смысл которых проясняется лишь при сведении их воедино..." [4, с.481]. У житті людини найбільш значущі події стають своєрідними "віхами", що відокремлюють один етап її життя від іншого. Таким чином, у мемуарних текстах зміна швидкості розгортання часу, його дискретність та зміна об'єктивної послідовності зображення подій пов'язані насамперед з асоціативністю та вибірковістю людської пам'яті, що лежить в основі даного типу текстів. "*J'ütais seule chez Sartre, un aprus-midi de janvier, quand le tülüphone sonna: "Camus s'est tuü tout a l'heure en auto", me dit Lanzmann. Il rentrait du Midi avec un ami, la voiture s'ütait fracassüe contre un platane, et il ütait mort sur le coup. Je reposai l'ücouteur, la gorge serrüe, la bouche tremblante: "Je ne vais pas me mettre a pleurer, me dis-je. Il n'ütait plus rien pour moi." Je restai debout contre la fenktre, regardant descendre la nuit sur Saint-Germain-des-Prüs, incapable de me calmer comme de sombrer dans un vrai chagrin. Sartre fut ümu, lui aussi, et toute la soirüe avec Bost nous avons parlü de Camus. Avant de me coucher, j'ai avalü du belladünal; depuis la guürison de Sartre, je n'en usais plus, j'aurais ды m'endormir; je ne fermai pas l'üil. Je me suis levüe, vktue a la diable, et je suis partie marcher dans la nuit. Ce n'ütait pas l'homme de cinquante ans que je regrettais; ce n'ütait pas ce juste sans justice, a la morgue ombrageuse et süvurement masquü, qu'avait rayü de mon снур son consentement; aux crimes de la France; c'ütait le compaignon des annües d'espoir, dont le visage nu riait et souriait si bien, le jeune ücrivain*

ambitieux, fou de la vie, de ses plaisirs, de ses triomphes, de la camaraderie, de l'amitié, de l'amour, du bonheur. La mort le ressuscitait; pour lui le temps n'existait plus, hier n'avait pas plus de vûritü qu'avant-hier; Camus, tel que je l'avais aimü surgissait de la nuit, au mkme moment retrouvü et douloureusement perdu. Toujours quand meurt un homme, meurt un enfant, un adolescent, un jeune homme: chacun pleure celui qui lui a ütü cher. Il tombait une pluie fine et froide; sur l'avenue d'Orlüans, des clochards dormaient dans l'embrasure des portes, recroquevillüs – et transis. Tout me düchirait: cette mesure, ce malheur, cette ville, le monde, et la vie, et la mort.

Au rüveil, j'ai pensü: "Cette matinüe, il ne la voit pas." Ce n'ütait pas la premiure fois que je me disais за; mais chaque fois est la premiure. Gayatte est venu, je me rappelle, nous avons discutü le scünario; loin d'avoir quittü le monde, Camus, par la voilence de l'ivünement qui l'avait frappü, en ütait devenu le centre et je ne voyais plus que par ses yeux üteints;..."[10, с.278-280]. Отримавши звістку про смерть Камю, С. де Бовуар здалося, ніби час зупинився для неї. Основний хронологічний план оповідання, що попри всі ретроспективно-проспективні відхилення, незмінно просувався вперед, теж зупинився в своєму русі.

4. Об'єктивованість. Ще однією відмінною рисою суб'єктивного часу є неможливість його існування без його співвіднесеності з часом об'єктивним. Опорні точки для відновлення спогадів та їх часової локалізації обумовлені передусім соціальним життям, а всі події особистого життя, що фіксуються в людській пам'яті, неминуче співвідносяться з історичними чи суспільними явищами. У психології даний феномен пояснюється тим, що накопичення матеріалу в людській пам'яті здійснюється в двох блоках – в епізодичній (автобіографічній) пам'яті, де зберігаються різні епізоди з життя індивіда, та в семантичній пам'яті, що зберігає категоріальні структури, сформовані в культурно-історичному середовищі. У текстах спогадів дане положення виявляється у взаємодії історичного та біографічного часу.

"A vrai dire, Brigitte n'ütait pas tout a fait une inconnue pour moi. D'abord, comme je l'ai üvoquü prücüdemment, elle avait fait une charmante apparition dans mes Dents longues – je crois bien la premiure dans un film. Peu de temps aprus, Roger Vadim, qui düja la "drivait", me l'avait amenüe a Samedi-Soir dans l'intention non dissimulüe d'ensorceler ma plume de chroniqueur.

- Regarde-la, s'ütait-il extasiü. Il suffit de la regarder...

C'ütait absolument exact. Brigitte n'avait alors pas vingt ans, mais, en revanche, elle avait tout ce qu'il fallait la ouç il fallait, avec, en plus, un cou de cygne.

Je m'amusais a voir manüvrer Vadim. Il se düvouait, je dois dire, a la cause de sa belle avec beaucoup de talent. Il courait les salles de

rüdaction, non sans succus, car elle devenait la cover-girl la plus demandüe de Paris. Brigitte Bardot apparaissait a tout bout de champ sur les couvertures de Elle et autres gazettes fümminines, au point que les magazines anglais commençaient a rüclamer eux aussi son minois si joliment retroussü.

- Tu sais comment ils l'appellent, a Londres? Me confia Vadim. "Le French Pükinois..."

Comment rüsister a la tentation? J'alertai mon photographe qui mitrailla incontinent le pükinois franzais. Et c'est ce jour-la que nous promes rendez-vous, Brigitte et moi, chez Moliure pour parler de sa future carriure de comüdienne.

Vinrent le printemps et le festival de Cannes. A cette üpoque, le Festival avait encore la fraocheur de sa jeunesse. Les plus jolies femmes du monde y retrouvaient les plus beaux esprits de Paris. Quelle fkte! Aujourd'hui, ce n'est plus qu'un bazar.

J'avais essayü les plätres du premier festival historique de 1946, et, depuis, je n'aurais pas manquü pour un empire la grande joute du cinüma. Je tenais son Palais, l'ancien, le vrai, celui de la Croisette, pimpant comme un yacht avec sa brochette de drapeaux triomphants, pour le temple du septiüme art. Combien de fois devais-je monter ses marches, comme un Cüsar le сьур battant, sous les vivats de la foule et les flashes des photographes qui visaient la star frümissante suspendue a mon bras?

Je me souviens de ce soir de gala ou Michule Morgan, alors au faote de sa gloire, me demanda de lui servir de chevalier servant. Nous fomes sous les projecteurs notre entrüe dans le Palais, et, a mesure que nous avancions, j'entendais monter la rumeur de l'admiration. Je voyais tous ces regards se poser, ümerveillüs, sur Michule dont la beautü n'avait jamais ütü aussi resplendissante. Un peu de son aura rejaillissait sur ma personne, et je ressentis l'ivresse d'ктre enviü par la multitude pour le bonheur d'accompagner cette reine.

Aprus la projection du film, j'emmenai Michule souper au casino. Le plaisir de la soirüe fut si vif que nous voulümes le prolonger, et nous nous rendomes ensuite au Brummel, l'ülügant night-club du casino. Il est pratiquement impossible pour Michule Morgan de passer inaperzue. Elle fascine. Dus qu'elle appaarat dans un lieu public, le silence s'ütablit. Souvent, on se luve, on applaudit. A l'hommage, Michule rüpond d'un sourire, d'un signe de la main, puis on respecte sa prüsence, et les conversations reprennent. C'est ce qui se produisit, cette nuit-la, au Brummel.

Nous dansömes jusqu'a l'aube. Michule, d'habitude si rüservüe, ütait ütönnamment enjouüe, n'ayant aucune envie d'aller dormir. Moi, encore moins. Je savais que je vivais une nuit de gröce qu'il me serait impossible d'oublier. Je crois bien que nous ütions tout simplement heureux, elle et moi, sans raison prücise, comme cela arrive parfois, trus rarement dans

une vie – cette nuit, qui ũtait comme arrktũe dans la suite de nos nuits, tenant suspendue entre ses doigts de velours notre jeunesse encore intacte, a deux pas de la mer latine.

- Vous aimez danser, n'est-ce pas? me dit doucement Michule a l'oreille, tandis qu'un slow nous berzait sur la piste.

Je lui dis, bien sũr, que c'ũtait avec elle que j'aimais danser, et la serrai un peu plus fort dans mes bras. Nous regagnũmes, un moment plus tard, notre table, et l'orchestre tzigane s'approcha. Un archet porta sa plainte tout prus de Michule, et je vis alors les plus beaux yeux du monde s'embuer de larmes. Le tzigane le vit aussi et rougit. Comprenant sans doute qu'il faillit pleurer Michule Morgan, il se mit a jouer avec plus de passion.

Michule ũcouda ce violon, perdue dans un rkve. Je la regardais, envoyũti par ses prunelles de douce panthure ouũ scintillait un mysture aquatique, comme un chant d'algue, une mũlancolie sous-marine. L'admirable Plain-Chant de Jean Cocteau me revint en mũmoire:

Ouũ ton regard va-t-il sous cette riche empreinte

D'une reine qui meurt

Lorsque la nuit d'amour l'a dũfaite et repeinte

Comme un noir embaumeur?

Au mkme moment, sans que nous nous en doutions, le jour se levait sur Cannes.

Aprus le passage de la star, retour a la "starlette", pour reprendre le mot qui faisait alors florus au Festival. Sur la plage du Carlton je retrouvai Brigitte Bardot, qui n'avait pas ũtũ la derniure, cette annũe-la, a monter dans le Train bleu, ce pullman de rkve qui courait vers la mer pour dũposer, au printemps, ces boutons de stars parmi les mimosas en fleur.

La plage de Carlton ũtait la bonne plage, celle ouũ les starlettes, si elles voulaient avoir une petite chance de faire parler d'elles, devaient impũrieusement se montrer, de prũfũrence en bikini, le deux-piucẽs ravageur qui faisait alors fureur. Aprus les bisous de nos retrouvailles, nous arrktũmes un plan d'attaque, car, lors de notre entrevue du Thũstre-Franzais, je lui avais promis d'accompagner ses premiers pas au prochain festival de Cannes. C'est ainsi que je la prũsentai a un maximum de mes confrures: "Brigitte Bardot, retenez ce nom!" Et, sans vergogne, je replazais la formule magique de Vadim: "Regardez-la, il suffit de la regarder!"

Je possude dans mes archives une photo ouũ l'on me voit livrant "BB" au crayon du grand Sennep, le fũroce caricaturiste du Figaro, lequel la "croqua" en louchant indũcẽment sur ses avantages.

Mais ma meilleure botte, je la portai en prũsentant mon hũronne a Marcel Pagnol qui prũsidait, cette annũe-la, le jury du Festival.

J'ũtais allũ le prendre au Carlton, et nous allions vers la mer quand il vit se lever Brigitte qui ũtait assise sur la plage. Il observa un instant la scune, puis il me dit avec son dũlicieux accent tout ensoleillũ :

- *As-tu remarqué que les starlettes dessinent des cœurs sur le sable avec leurs petites fesses?*

Et il m'indiqua du doigt la trace laissée sur la plage par l'adorable sœur de Brigitte. C'était absolument exact: on voyait un cœur. Il lui manquait juste la flèche de Cupidon. Je rattrapai Brigitte, et, la prenant par le bras: "Viens, lui dis-je, l'heure de gloire est arrivée: Pagnol a remarqué ton cœur!" Et je la présentai au "Président". On pouvait difficilement rver d'un plus brillant piston.

- *Je peux même vous donner mon numéro de téléphone, dit Brigitte, trus étue, a Pagnol. Il est trus facile a retenir: "Elysées 82-86."*

Et elle nous raconta comment, a cause de ce numéro si facile, elle était devenue Mme Roger Vadim. A quinze ans elle rvait jour et nuit de ce beau jeune homme qui était l'assistant du metteur en scene Marc Allégret, lequel avait curieusement un numéro de téléphone "Jasmin 82-86", presque semblable a celui de Brigitte. Comme elle était trus surveillée par sa famille, elle annonçait, chaque fois qu'elle voulait téléphoner a Vadim, qu'elle allait promener le chien. Dus qu'elle était dehors, elle entraît dans une cabine téléphonique et elle composait: "Jasmin 82-86", c'est-a-dire qu'elle appelait Vadim chez Marc Allégret.

Un jour, par distraction, elle fit son propre numéro, "Élysées 82-86", au lieu de composer "Jasmin".

- *Allô! Je voudrais parler a Vadim.*

- *Mais voyons, ma chérie! dit une voix qu'elle connaissait bien, celle de Mme Bardot mure. Tu téléphones a la maison!*

- *Depuis ce jour, nous dit Brigitte, on ne me laissa jamais plus promener le chien. Et comme j'étais trus triste de ne plus pouvoir promener le chien, eh bien, j'ai épousé Vadim.*

Quelques jours plus tard, Brigitte Bardot et Roger Vadim, qui l'avait rejointe a Cannes, allaient se trouver mêlés a l'un de mes exploits de festivalier dont aujourd'hui encore je ne suis pas peu fier"[11, с.81-85].

У даному відрізку зі спогадів Ж. Робера, де розповідається про дні, що передували першому Каннському кінофестивалю, представлені всі способи вираження суб'єктивного часу:

• **варіативність** (...*l'ai épousé précédemment...* – ретроспекція; *Peu de temps après, Roger Vadim...* – проспекція; *A quinze ans elle rvait jour et nuit...* – ретроспекція; *Quelques jours plus tard, Brigitte Bardot et Roger Vadim...* – проспекція);

• **подвійна локалізованість** (*A cette époque, le Festival avait...* – план минулого автора; *Aujourd'hui, ce n'est plus qu'un bazar.* – план теперішнього автора; ...*Michèle Morgan, alors au faîte de sa gloire...* – план минулого автора; *Je possède dans mes archives une photo...* – план теперішнього автора; ...*Marcel Pagnol qui présidait, cette année-la, le*

jury du Festival. – план минулого автора; ...*dont aujourd'hui encore je ne suis pas peu fier*. ... – план теперішнього автора);

•**швидкість розгортання** (Рух часу уповільнюється, коли автор говорить про таку зірку, як Мішель Морган, яка попросила Ж. Робера бути її кавалером на святковому вечері, потім знову відновлюється, коли змінюється тема розповіді);

•**об'єктивованість** (*J'avais essuyé les plâtres du premier festival historique de 1946, et, depuis, je n'aurais pas manqué pour un empire la grande joute du cinéma*. – Життєвий шлях автора перетнувся з історичною подією – першим кінофестивалем в Каннах, подія, яка ніколи його не полишала, точка відліку його життя як письменника-романіста та сценариста більше, ніж 20 фільмів).

Всі зазначені способи вираження суб'єктивного часу присутні принаймні у спогадах таких авторів-мемуаристів, як С. де Бовуар, Ж. Даніель та Ж. Роберт, що представляють інтелігентне середовище письменників та журналістів. Дані ознаки суб'єктивності часу ще раз доводять важливу роль авторської темпоральної точки зору в побудові загальної перспективи мемуарного тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975.
2. Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики. – М.: Языки славянской культуры, 2002.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981.
4. Гете И. Из моей жизни. Поэзия и правда. – М.: Художественная литература, 1969.
5. Диброва Е.Й., Донченко Н.Ю. Поэтические структуры антонимии. – М.: С. Принт, 2000.
6. Золотова Г.А. Говорящее лицо и структура текста // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность. – М.: Изд-во Ин-та рус. языка РАН, 1995. – С. 120-132.
7. Лихачев Д.С. Историческая поэтика древнерусской литературы. – СПб., 1999.
8. Николина Н.А. Поэтика автобиографической прозы. – М.: Флинта, 2002.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.: Учпедгиз, 1946.
10. Beauvoir S.de. La force des choses II. Editions Gallimard, 1986.
11. Robert J. Les stars de mes nuits. Editions du Rocher, 1991.

АНОТАЦІЯ

Важливою ознакою мемуарних текстів є їхня темпоральність. Дана категорія є суб'єктивною, оскільки виражає індивідуальну авторську часову позицію. Існує цілий ряд способів вираження суб'єктивного часу в мемуарному тексті: ретроспекція, проспекція, поділ на колишній (текстовий) та нинішній час (час написання мемуарів), на біографічний та історичний час тощо. Дані ознаки суб'єктивності часу доводять важливу роль авторської темпоральної точки зору в побудові загальної перспективи мемуарного тексту.

SUMMARY

The important feature of the text of memoirs is its temporality. This category is subjective as it expresses the author's individual temporal position. There exist a number of expressions of the subjective time in the text of memoirs: retrospection, prospection, division into past (textual) and present tense (the tense of writing the memoirs), the biographic and historical time etc. The above-given features prove the crucial role of the author's temporal viewpoint in the structure of general prospect of the text of memoirs.

*Я.А.Загнітко
(Донецьк)*

УДК 811.5

ДЕРЖАВНО-КРЕАТИВНИЙ ВИМІР СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ, ГЕТЬМАНСТВА, ДИРЕКТОРІЇ

Минуло чотирнадцять років незалежності України. Спливло стільки напружених та непростих державотворчих років. До цього моменту, до існування теперішнього стану країни як самостійної ланки самодостатнього управління на Європейських просторах та у світі загалом, не була зумовлена можливість її визнання як держави, як окремої одиниці у світовому цивілізаційному процесі. Попри існування Української Радянської Соціалістичної Республіки у складі Радянського Союзу з представницькими функціями в ООН, європейські структури не піддавали аналізу її законодавчу загалом і мовно-законодавчу політику зокрема окремому аналізу, оскільки все це розглядалося як вияв надцентралізованої політики, здійснюваної з одного союзного центру і визна-

чуваної ним. Це при тому, що в Україні була прийнята й існувала власна конституція, ухвалювалися власні закони тощо. Тому простеження специфіки прийняття перших мовно-законотворчих і мовно-законобудовних загальнодержавних актів, аналіз їхніх структурних, змістових і функціонально-нормативних виявів постає надзвичайно актуальним, оскільки і сьогодні досить непростими є процеси гармонізації мовно-політичних взаємин, кореляції функції державної мови і мов національних меншин, активізації сфери застосування державно-законотворчих і регулювально-правових норм.

Українська Держава періоду Центральної Ради, Гетьманства і Директорії чи не вперше творила власну концептуальну основу нормативного законодавства в царині мовної політики. Саме цей період в історії нашої країни заслуговує на особливу увагу, тому що тривалий час оцінка дій Центральної Ради, Гетьманства і Директорії, усіх їхніх структур була дещо однобокою. Дослідження в мовно-правовому і мовно-розбудовному аспекті цієї доби дозволить певною мірою уникнути можливих прорахунків і підійти кваліфікованіше до напрацювання майбутньої стратегії політики.

Новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснюється теоретичне осмислення нормативно-правової бази мовно-національної політики Центральної Ради, Гетьманства і Директорії з простеженням спільного і відмінного в їхніх концептуальних підходах. При цьому слід чітко диференціювати суто законодавчо-нормативні і соціально-політичні підходи, що інколи витлумачуються як рівнорядні. Це призводить до ототожнення цих різних напрямів (пор. „Повідомлення газети „Вісті” з Української Центральної ради про створення Центральної ради від 19 березня 1917 р. *Українська Центральна рада у Києві: Українська Центральна рада у Києві організувалася 4 марта, об'єднуючи українські організації на спільних домаганнях територіальної автономії України з державною українською мовою* (підкр. наше – Я.З.), з забезпеченням прав національних меншостей – росіян і інших” (Українська Центральна рада: Документи і матеріали: У 2-х т. – К.: Наук. думка, 1996. – Т.1. – С. 44-45) і III Універсал Центральної ради від 7 листопада 1917 р.: „<...>Український народ ... буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні сущих, тому оповіщаємо, що народам великоруському, єврейському, польському й іншим на Україні призначаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права та свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству національних справ подати нам у найближчій часі законопроект про національно-персональну автономію <...>” (Там само. – С. 398-401).

Основною метою розгляду постає з'ясування історико-правових й еволюційних витоків українського мовно-національного законодав-

ства в теоретичному і державнотвірному вимірах, що передбачає аналіз нормативно-правової бази періоду Центральної Ради, Гетьманства і Директорії у порівняльно-типологічному і зіставному аспектах з окресленням спільного і відмінного в їхній діяльності та простеженням напрямів спадкоємності юридично-правничої бази.

Проблема національно-мовної політики у будь-якій державі загалом та Українській зокрема насамперед корелює з особливостями державної самоідентифікації, визначенням її статусу у загальноцивілізаційному процесі, напрямками міждержавних взаємин, а також статичними / динамічними напрямками внутрішньодержавних взаємин між статусною нацією і національними меншинами. Останній чинник часто набуває детермінувального виміру в силу наявності зовнішньодержавних актуалізаторів посилення / послаблення динаміки міжнаціональних стосунків. Граничним виявом такого розвитку може стати протистояння, внаслідок якого витворюється повне неприйняття власне державної національно-мовної правової політики і відповідних законодавчих актів, спрямованих на належне регулювання. Нинішня національно-мовна ситуація в Україні є багатоаспектною і нерівнорядною, що мотивується кількома чинниками: 1) успадкуванням цілого ряду проблем з XVII-XIX ст., коли українська мова поступово втрачала загальнотериторіальний і повногенераційний, почасти повноетнічний статус внаслідок відсутності власної держави та проживання її носіїв в різних імперіях (Російська й Австро-Угорська) з різними правовими напрямками вжитку і статусу української мови; 2) неповноцінне і неадекватне розв'язання національно-мовних питань в Українській Радянській Соціалістичній Республіці з її псевдодержавними атрибутами XX ст., результатом чого стало формування покоління 70-х років. Саме в цей час сформувалася псевдоправова основа, на підставі якої батьки мали право звільняти своїх дітей у загальноосвітній школі від вивчення рідної мови (утворювалися цілі лакуни з незаповненою українськомовною позицією, що створювало концептуальні основи для максимального послаблення української мови у вищій школі); а як наслідок – 3) відсутність полістильового розмаїття української мови, створення потужного потенціалу її соціальної незапитуваності, втрата нею потужних тенденцій у науково-технічному, нормативно-регулювальному та інших аспектах. Навіть створення унікальних енциклопедичних видань типу Кібернетичної енциклопедії принципово не змінювало ситуацію, оскільки вони позбавлені були власного силового поля. До цього також додавалося значною мірою отожднення вжитку української мови з українським так званим буржуазним націоналізмом, що прирівнювався до войовничого сепаратизму. Перший чинник був особливо актуальним у 10-20-ті роки XX ст. такою мірою, що часто ставав на

перешкоді реалізації законодавчих ініціатив Центральної Ради, Гетьманства і Директорії. Спільним для усіх законодавчих ініціатив слід вважати однозначне тлумачення стану української мови та її співвідношення з постановням Української Держави. Хоча сьогодні цей період активно опрацьовується багатьма дослідниками, все-таки залишається багато неопрацьованих аспектів, що не дозволяє цілісно окреслити увесь стан нормативно-законодавчої бази регулювання мовних питань. Тому можна стверджувати, що прикметною особливістю сучасної вітчизняної історико-правової науки є, певною мірою, недостатній рівень дослідження процесів правового регулювання мовних відносин та мовної політики в сучасній Україні через призму її минулого і кваліфікації сучасних наслідків не як усталених, а таких, що постали внаслідок реалізації силових методів як зовнішнього впливу на українську стихію, так і експансії в її внутрішню будову.

Найбільш чітко нормативно-правові питання внутрішньодержавної мовної розбудови окреслені в “Циркулярі Ради народних міністрів губернським і повітовим комісарам про застосування української мови від 7 березня 1918 р.” (Українська Центральна рада: Документи і матеріали: У 2-х т. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 2. – С. 187), де чітко сформульовано приписи публічного застосування української мови: *“Пропонується пп. комісарам негайно вивісити в рамках на видних місцях по всіх державних і громадських інституціях Третій і Четвертий Універсали Української Центральної ради. Всякі постанови і розпорядження бувшого російського Временного правительства, а також оголошення і накази більшовиків познімати. Ті постанови Временного правительства, які не скасовані урядом Української Народної Республіки, перекласти на українську мову і вивісити на відповідних місцях. Всякі написи і вівіски повинні бути негайно зробленими на українській мові. Цей циркуляр широко довести до відома населення через всі урядові і громадські інституції, повітові, городські і волосні управи”*. Передбачає цей документ і певну відповідальність за його виконання і/ або невиконання, оскільки в останній частині зазначено: *“Про негайне і точне виконання цього циркуляру зараз же повідомити міністерство. Винуваті в невиконанні будуть усуватися з посад і піддаватися під суд”* (Там само. – С. 182). Вершинним щодо нормативно-законодавчої бази у внутрішньодержавній національно-мовній розбудові є, поза усяким сумнівом, “Закон Центральної Ради про державну мову” від 24 березня 1918 р.”, у якому наголошено, що *“І. Всякого роду написи, вівіски тощо на торговельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинно писатися державною мовою, окрім інших мов <...> при тім написи українською мовою мають бути на основній частині всього напису, на чільнім місці”*. У цьому законі передбачено також наприя-

ми поширення першої статті на загальнодержавному терені: “2. Ця постанова має силу і до всякого роду виробів <...>, виготовлених на території Республіки, які мають етикетки, написи”, а щодо використання мови у межах чинного справочника констатовано: “3. По всіх торговельно-просилкових банкових і т.п. закладах, конторах <...> мовою в діловодстві має бути державна українська” (Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / Укладачі: В.Д.Гончаренко, А.Й.Рогожин, О.Д.Святоцький / За ред. члена-кореспондента АпрН України В.Д.Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Ін Юре, 2000. – Т. 2. – С. 51).

Показовим є той факт, що в інструктивних матеріалах (циркулярах та ін.) використовується принцип транслітерації щодо назв офіційних установ, закладів, адміністративних органів Російської імперії, пор.: *Временне правительство* та ін. з метою їх адекватного психолінгвістичного сприйняття мовцями та відповідної ідентифікації, оскільки застосування принципу перекладу дещо уповільнило б належне сприйняття.

Подібні принципи внутрішньодержавної національно-мовної розбудови характерні і для Гетьманства. У цей період загалом продовжувалася тенденція виваженої внутрішньодержавної злагоди між мовою титульної нації і мовами національних меншин з послідовним підтвердженням домінування першої. Це легко простежити на тих чи інших нормативно-правових документах, що відповідно підтверджують поширення української мови в освіті, культурі, офіційних установах та ін. Так, у “Законі про обов’язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України в середніх школах” від 8 серпня 1918 р., ухваленого Радою Міністрів (Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / Укладачі: В.Д.Гончаренко, А.Й.Рогожин, О.Д.Святоцький / За ред. члена-кореспондента АпрН України В.Д.Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Ін Юре, 2000. – Т. 2. – С. 71) чітко визначено аспекти застосування української мови в загальноосвітній практиці з концентрацією уваги зокрема на економічно-гуманітарній сфері: “1. По всіх середніх хлоп’ячих і дівочих загальноосвітніх, професійних, комерційних інших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях, обов’язково викладається українська мова і література, задля чого визначається не менше 3 годин тижнево в перших 5-ти класах, а в 2-х останніх класах – не менше 2 годин, та географія і історія України, для яких предметів мають бути визначені не менше як по 2 години тижнево в 2-х останніх класах кожної школи <...>”. У цьому чітко простежується спільність законодавчих креатур Центральної ради і Гетьманату, прагнення утвердити пріоритетні потенціали мови титульної нації.

Саме в період Гетьманства найбільш послідовно було визначено шляхи поширення започаткованої Центральною радою концепції формування національної школи, мотивованим підтвердженням чого також є “Наказ міністра народної освіти про утворення національної нижчої початкової школи” від 6 вересня 1918 р. (Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / Укладачі: В.Д.Гончаренко, А.Й.-Рогожин, О.Д.Святоцький / За ред. члена-кореспондента АпрН України В.Д.Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Ін Юре, 2000. – Т. 2. – С. 71-72), де охарактеризовано засадничі принципи загальнодержавної побудови національно-мовної освіти: 1) Українська держава творить культурнонаціональні цінності (відкриває Українські державні університети, академії, гімназії тощо); 2) нижча початкова школа для українського народу “*мусить приготувитись до навчання на українській мові*”; 3) “*щоб з наступного 1918-1919 шкільного р. навчання в школах для українського люду велося українською мовою у всіх групах нижчої початкової школі на всім просторі України*”, а в “Законі Західноукраїнської Республіки про мови на її території” від 15 лютого 1919 р. (Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / Укладачі: В.Д.Гончаренко, А.Й.Рогожин, О.Д.Святоцький / За ред. члена-кореспондента АпрН України В.Д.Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Ін Юре, 2000. – Т. 2. – С. 105-106) чітко визначено, що “*§1. Державною мовою на Західній області Української Народної Республіки є мова українська*”, і констатовано: “*§ 2. Цю мову вживають у внутрішнім і зовнішнім урядуванні всі державні власті і уряди, публічні інституції і державні підприємства*”. Отже, в цьому разі однозначно схарактеризовано не тільки ступінь репрезентативності української мови як державної, але визначено й особливості її функціонування. У нормативно-законодавчому просторі складнішим постає період “Другої” Української Народної Республіки (Директорії), оскільки Директорія в повному обсязі законодавство гетьмана Скоропадського не використала, проти якого вона виступила, і водночас не відновила законодавства Центральної Ради” [Копиленко 1997, с. 155]. Це дає підстави цілком логічно стверджувати, що мовне законодавство і відповідні інструктивні матеріали, циркуляри тощо діяли і в цей час. Водночас у національно-мовній політиці Директорія розвивала і поглиблювала концептуально-правові аспекти Центральної Ради, що чітко простежується в законі “Про державну мову” від 1 січня 1918 року, в якому по суті задекларовано державний статус української мови на всій території України. За своїм характером – це швидше декларативний закон, аніж нормативно-правовий акт, оскільки він не передбачав практичних шляхів реалізації заявлених постулатів. Останнє, поза всяким сумнівом, впливає з того, що загалом законодавство “другої” Української Народної Республі-

ки було “законодавством перехідного періоду, коли закони приймаються лише за необхідності “швидкого реагування” на конкретні обставини” [Там само, с. 155]. Таким запитом слід вважати потреби будівництва національної школи та належного його національно-патріотичного, національно-світоглядного спрямування, що було особливо актуальним.

Аналіз нормативно-правової й мовно-законодавчої бази періоду Центральної Ради, Гетьманства і Директорії дозволяє зробити висновки про загальну тенденцію пріоритетності української мови, надання їй статусу загальнодержавної і про напрацювання шляхів упровадження української мови в економіко-гуманітарну і почасти науково-технічну, виробничо-фахову сфери. Мовно-законодавчі акти у своїй основі були здебільшого декларативними, хоча в більшості своїй ґрунтувалися на чіткому простеженні проблеми, аналізі шляхів і методів упровадження української мови у всі сфери державного простору. Це суттєво активізувало силове поле української мови, сприяло розширенню її функціонально-стильового тла.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донцов Д. Історія розвитку Української держави двадцятого століття. – К., 1993.
2. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917-1920: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
3. Конституція Української Народньої Республіки (1918 р.) // Розбудова держави. – 1992. – № 5.
4. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1918 рр. – К., 1995.
5. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. – К., 1995.
6. Феденко П. Влада Павла Скоропадського. – К., 1995.

АНОТАЦІЯ

Простежено особливості перших українських мовно-законодавчих актів, визначено пріоритети української державно-мовної політики, з’ясовано значущість перших нормативних документів для сучасної державно-мовної розбудови.

Ключові слова: законодавчий акт, мовна політика, говірковий масив, національні пріоритети, наднаціональні цінності.

SUMMARY

The article is concerned with the peculiarities of early Ukrainian language-standardization documents and the priorities of the Ukrainian state language policy. Special to the present state-language development.

*И. В. Розова
(Горловка)*

УДК 801.6; 802.085

**МАРКЕРЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВРЕМЕНИ
И ПРОСТРАНСТВА В САТИРИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОЙ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ XX ВЕКА)**

Система образов художественного произведения функционирует в определенных просторно-временных рамках [2, с.147], которые отличаются от реального времени. Автору-сатирику присущ свой индивидуальный, неповторимый творческий метод, которому свойственна специфика изображения временно-пространственных категорий.

Ученые-искусствоведы считают, что проблемы пространства и времени так, как они ставятся в художественном произведении, имеют три аспекта: **онтологический** (так как каждое произведение искусства, будучи материализацией некоего духовного содержания, попадает в пространственно-временной континуум, в котором реально существует все материальное), **художественно-гносеологический** (отражение искусством как особым способом познания мира его пространственных и временных отношений, а также отражение этих отношений в соответствии со спецификой художественного освоения мира); **психологический** (созерцание человеком художественного произведения – просмотр кинофильма, спектакля и т.д. – когда за короткий период реального времени зритель способен прожить вместе с персонажем дни, месяцы, годы) [4].

З.Я.Тураева выделяет такие свойства художественного времени, как одномерность/многомерность, динамичность/статичность, разнонаправленность и т.д. [7, с.99]. А.И.Домашнев называет такие свойства, **как стяжение времени** – техника, при которой события нескольких десятилетий, поколений даются в их последовательности в рамках одного произведения и **растяжение времени** – показ событий одного дня, суток в рамках целого эпического произведе-

ния. При этом он отмечает, что временная ориентация повествования – одна из наиболее существенных характеристик художественного текста [3].

Большой вклад в разработку вопросов художественного времени внесли такие ученые, как Д.Лихачев, Л.Я.Тураева, В.В.Иванов и др. М.М.Бахтин не только осуществил детальный анализ художественного времени в произведениях различных жанров, но и ввел термин «хронотоп», который он понимает как формально-содержательную категорию литературы. В литературно-художественном хронотопе имеет место слияние пространственных и временных примет в осмысленном и конкретном целом. При этом время в нем не спускается, уплотняется, становится художественно зрелым; пространство же интенсифицируется, втягивается в движение времени, сюжета, истории [1, с.121-122]. В процессе исследования мы пришли к выводу, что в сатирических текстах пространство и время образуют единый хронотоп, который достаточно сложно расчленишь.

Необходимо отметить связь категории художественного времени с темпоральной структурой текста. Под темпоральной структурой текста З.Я.Тураева понимает сеть отношений, связывающую языковые элементы, включающиеся в передачу временных отношений и объединенные функциональной и семантической общностью. Для интерпретации вариативности времени, моделируемого в различных текстах, важно учитывать, помимо темпоральной структуры, их временную соотнесенность с внеязыковой действительностью [7, с.86].

Функционально-семантическая категория темпоральности и категория художественного времени имеют ряд различий. Темпоральность в тексте создается за счет микросистемы видовременных форм, включающей лексические показатели времени, формы косвенных наклонений, сочетания инфинитива с модальными глаголами и др. Художественное время моделируется с помощью комплекса взаимодействующих средств различных уровней: композиции, лексической системы, разного рода повторов, стилистических приемов и пр. Важная роль в формировании художественного времени принадлежит композиции произведения [7].

Рассмотрим темпоральную структуру рассказа И.Во “Bella Fleace gave a party”. Суть сюжета такова. Напыщенная, жеманная мешанка преклонных лет Бэлла Флис устраивает Рождественский Бал. Рождественскому Балу предшествует тщательная подготовка: «благородная леди» приглашает представителей местной «элиты», тратит громадные деньги (чтобы не достались наследнику), в результате же остается одна – на бал никто не приходит.

Рассказ необычен своим сюжетом. Топофон здесь достаточно актуален, место действия – старинное родовое поместье, пришедшее в

упадок. Текст содержит большое количество временных наречий, а также адвербиальные и временные группы. Текст возможно разделить на несколько логических частей. Во второй логической части повествования возможно отметить 4 временных элемента, указывающих на стремительное развитие сюжета:

In winter before the one we are talking of she had been extremely ill. She emerged in April, rosy cheeked as ever... In June took the unprecedented step of inviting her heir to visit her. He arrived in August.

(Waugh, The Complete short stories p. 157)

В третьей части количество временных индикаторов вырастает, главный акцент делается на описании напряженного ожидания героини.

On the day of the ball, before noon. She had no luncheon that day. At six she went up to dress. It struck eight. Bella waited Nobody came. At half past twelve Bella rose from her chair.

(Waugh, The Complete short stories p. 158)

Кульминацией рассказа является появление «незванных гостей» – «Lord and Lady Mock Stock, Sir Samuel and Lady Gordon». Героиня уходит из жизни, не в силах вынести разочарования. Умирая, она произносит всего одну фразу “They came unwited, those two ... and nobody else”. Целая неделя понадобилась племяннику Бэллы для разбора личных вещей “among them he found in her escritoire stamped, addressed, but unposted, the insitations to the ball.

В соответствии с гипотезой, предложенной Н.И.Панасенко, сюжетная структура художественного текста может быть четырех типов: «вилка», «цепочка», «кольцо» и «веер» [6].

Данный рассказ является образцом вероятного развития сюжета в соответствии с позицией действующего лица и читателя. Так, для леди, которая создает иллюзию общения с элитой, педантично готовясь к балу и забыв отправить приглашения, модель развития сюжета представляет собой веер. Для наследника, который попадает в старинное поместье с определенным интервалом, – это цепочка. Смерть Бэллы создает замкнутый круг, и читатель воспринимает этот сюжет как кольцо. Набор времен Present, Past Indefinite; Past Perfect в сочетании с адвербиальными и именными группами служит одной цели: показать равнодушие и цинизм в чувствах и поведении персонажей. Отсутствие Future tenses указывает на тот факт, что будущего у этих людей нет, они пусты настолько, что от них остается лишь оболочка из светских предрассудков, небрежных жестов и изысканных манер.

Рассмотрим некоторые аспекты отражения художественного времени и пространства в сатирических текстах больших форм, т.е.

сатирических романах. Сатирический роман представляет собой системное единство, возникшее как оппозиция двух структур: объективной (общество) и субъективной (автор). Эта оппозиция практически реализуется в семантике, где биполярность лингвистического знака – «означаемое – означающее» соответствует биполярности объективной и субъективной структур.

Как и в любом другом тексте, в сатирическом романе присутствуют текстообразующие и текстоформирующие элементы, обеспечивающие организованность содержания романа, его относительную смысловую законченность. Текстообразующие элементы, являясь носителем информации сигнификативного плана, составляют информативное ядро романа. Они представлены такими фабульными фрагментами текста, как экспозиция, завязка, кульминация и развязка. Эти фрагменты продвигают сюжет романа и способствуют восприятию романа как реально функционирующего коммуникативного целого.

Сатирический роман существует в особом концептуальном пространстве и времени, которые «отражают свойства реальности на уровне понятий и представлений» [7, с.20]. Идеальная сторона сатирического романа, мир образов, создаваемых в нем, реализуется в сатирическом хронотопе – пространственно-временных границах повествования. Пространство и время выступают в качестве взаимосвязанных и взаимоотражающих понятий и находятся между собой в отношении дополнительности [5].

Хронотоп сатирического текста представляет собой «не элемент материального мира, который существует в реальном времени и пространстве, а образную модель действительности, которая создается в произведении» [7, с. 20].

При анализе пространственно временных границ английского сатирического романа (АСР) представляется возможным выделить внешний хронотоп, связанный с локализацией целостного повествования в историческом пространстве – времени человеческого бытия и внутренний хронотоп, т.е. ограниченное пространство – время самого романа.

Внешний хронотоп (АСР) представляет собой комбинацию двух типов, а именно: нефиксированного и фиксированного во времени. И тот, и другой виды хронотопа отнесены на хронологической оси к прошлому. Но, в отличие от фиксированного хронотопа, нефиксированный хронотоп не ассоциируется с какой-либо конкретной или условной точкой на этой оси.

К примеру фиксированного внешнего хронотопа отнесем роман И.Во “The Sword of Honour Trilogy” – “Men at Arms, officers and gentlemen”, “Unconditional Surrender”, роман “Put out more Flags”, – относящиеся к периоду второй мировой войны, примерами нефик-

сированного зовнішнього хронотопа являються романи І.Во "Decline and Fall", "The Scoop", "Black Mischief".

Внутрішній хронотоп роману, т.е. його власний **часовий** і **просторовий** локуси, має свою специфіку. Часовий локус внутрішнього хронотопа пов'язаний з тривалістю протікання описуваних у романі подій. Події можуть розгортаватися як впродовж однієї тижня – короткотривалий хронотоп ("The Scoop" І.Во), так і впродовж декількох років "Brideshead Revisited", який може бути визначений як тривалий хронотоп. Згідно даних кількісного аналізу, для АСР характерен тривалий хронотоп, зустрічаючись в більшості романів.

Специфіка внутрішнього хронотопа АСР в плані просторового локуса заключається в тому, що з двох можливих варіантів – локус цілісний (т.е. єдність місця описуваних у романі подій) і локус розчленований (як розчленованість подій в просторі) – в АСР реалізується другий. Тобто, загальне просторове поле роману задається переміщеннями головного героя (героїв) з однієї просторової області в іншу.

Загальне внутрішнє просторове поле подій сатиричного роману має свою концептуальну «прорисовку», обумовлену наявністю індивідуальних топосів сатиричних персонажів. Індивідуальний топос може бути динамічним в тому випадку, якщо для сатиричного актора характерні переміщення в просторі, і статичним, якщо місцезнаходження сатиричного персонажа незмінно, стабільно. Концептуальна модель загального внутріпросторового локуса АСР задається способами взаємодії індивідуальних статичних і динамічних топосів.

Таким чином, аналізуючи маркери художнього часу і простору, можна зробити висновок про те, що в сатиричному тексті художній час і простір відрізняються від реального завдяки динаміці сюжету, героям, учасникам в ньому, ретроспективним показом подій і описом подій, які відбуваються через якийсь час, паралельним існуванням декількох часів.

Способи вираження художнього часу і простору залежать від авторського світогляду, образного переосмислення неповторимого сатиричного хронотопа читачем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин Н.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Сов. писатель, 1963. – 363 с.
2. В'язовський Г.А. Світ художньої літератури. – К.: Дніпро, 1987. – 252 с.

3. Домашнев А.И., Шишкина И.П., Гончарова Е.А. Интерпретация художественного текста: немецкий язык.: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностранные языки». – М.: «Просвещение». 1989. – 208 с.
4. Каган М.С. Пространство и время в искусстве как проблема эстетической науки//Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. – Л.: Наука, 1974. – С. 26-39.
5. Мелетинский Е.Н. Поэтика мифа. – М.: Просвещение, 1995. – 275 с.
6. Пнасенко Н.И. Категория художественного времени в прозаических потических и песенных текстах//Мова і література. Серія філологія. Вип. 5. Том 1. Частина друга. Філософія мови і культури. Видавничий Дім Дмитра Бурого. – Київ, 2002. – С.120-130.
7. Тураева З.Я. Лингвистика текста. Пособие для студентов пед. ин-тов. – М., 1986. – 127 с.
8. Waugh E. The Complete Short Stories. – Everyman's library, 1998. – 592 p.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрываются специфические особенности пространственно-временных категорий сатирического текста. Рассматривается темпоральная структура произведения как малой (уровень рассказа), так и большой (уровень романа) формы. Изучается структура внешнего и внутреннего хронотопа сатирического текста.

SUMMARY

The article focuses on the problems of disclosing the specific temporal and distance categories of a satirical text. Two textual forms (of a story and of a novel) are being submitted through their representation of peculiar temporal and distance features.

УДК 801.314

ЛОКАТИВИ З АКЦЕНТУВАННЯМ СУБ'ЄКТА
ЛОКАТИВНОГО СТАНУ АБО ОБ'ЄКТА ДІЇ

Локативи з акцентованою непередикатною ознакою кількісно поступаються перед локативами з акцентованою передикатною ознакою. У процесі згортання їхніх базових семантично елементарних речень у семантико-синтаксичній локативній позиції найактивніше акцентується непередикатний компонент із функцією суб'єкта локативного стану, який зумовлюють своєю валентністю локативні предикати, виражені дієсловами *бути, перебувати, розташовуватися* й под. Із непередикатним суб'єктним компонентом у ролі кореневої морфеми локативну функцію послідовно виконують лише два словотворчих іменникових суфікси – **-ищ-** та **-ник/-няк**. Унаслідок їх взаємодії постало два продуктивних словотвірних типи відсубстантивних іменників, що є локативами з акцентуванням суб'єкта локативного стану. Ці суфікси розрізняються своїм лексико-семантичним контекстом іменників на позначення суб'єкта локативного стану. Так, суфікс **-ищ-** поєднується переважно з іменниками, які є назвами сільськогосподарських зернових або технічних культур, зрідка – назвами речовини. Відсубстантивні деривати з цим суфіксом означають ділянку землі, частину простору, на якій були (росли) названі твірною іменниковою основою сільськогосподарські культури (пор.: *вівсище, просище, гороховище, гречанище, житнище, льоновище, люцернище, конюшинище*) або на якій є (в надрах чи на поверхні) визначена твірною іменниковою основою речовина (пор.: *глинище, попелище*). Напр.: Загін півколом повернув на *гречанище* (О. Десняк); – Оце ми вже поминули *житнище*, – каже дід Данило, – перейдімо на другі гони (Ю. Яновський); Її [дискову борону] можна також застосувати... на *конюшинищах* і *люцернищах* («Колгоспна енциклопедія»); [Д ж о н с:] Отсе я, бачите, ґрунтець купив та й *глинище* на ньому, а не знаю, чи путня глина (Леся Українка); – І таке придумала, на попелі буряки вирощувати! Всі *попелища* вже повиґрібали Маріїні буряківниці (І. Цюпа).

Деякі локативи із суфіксом **-ищ-** можуть одночасно вказувати на місце, де є зараз або був раніше суб'єкт локативного стану, напр., *таборище* – місце, де розташований або був колись табір; *очеретище* – місце, де росте або ріс очерет. Напр.: [Г е л е н:] Підійть за браму – зник ахейський табір [табір] лиш кінь один стоїть на *таборищі*, – богом троянським в дар дали ахейці того коня (Леся Українка); Скінчи-

лася лісосмуга, й путівець круто звернув на *очеретище*, усунуць по-
вите несмуғастим туманом (В. Логвиненко).

У межах цього словотвірного локативного значення суфікс **-ищ-** зрідка взаємодіє із суфіксом **-ицьк-**, проте із двох спільнокореневих дериватів у сучасній українській мові більш вживаним є локатив на **-ище**, пор.: *житнище* і *житницько*, *торфище* (*торфовище*) і *торфовицько*. Напр.: – Кле-кле-кле! – клекочуть вгорі лелеки. Вони прямують аж он туди на *торфища*, де зеленіє лужок (Ю. Збанацький); День видався ясний, але морозний, тому на *торфовищах* було сухо (В. Гжицький).

Утворення локативів на **-ище** іноді можливе за умови введення структурної прокладки **-ов-**, яка поєднує словотворчий суфікс й іменниковий корінь, пор.: *токовище*, *гороховище*, *терновище*, *ярмарковище* та ін. Трапляються й паралельні локативні деривати із суфіксами **-ищ-** та **-овищ-**, причому їхні значення ідентичні, що свідчить про асемантичний характер прокладки **-ов-**, пор.: *торфище* і *торфовище*, *стернище* і *стерновище*. Напр.: У полях орали, і чорні клини виразно виднілися серед *стернищ* (Є. Гуцало); Мчав її (Галю) Уралов тими просторами, де навіть земля світилася сонячним блиском *стерновищ* (О. Гончар).

Більш різноманітним є лексико-семантичне наповнення іменникових твірних основ, з якими сполучається суфікс **-ник/-няк**. Його представляють насамперед іменники на позначення кущів, дерев та квітів. Утворені від них локативи означають ділянку землі, частину простору, територію, на якій ростуть, локалізуються відповідні кущі, дерева та квіти, пор.: *виноградник*, *бузинник*, *малинник*, *смородинник*, *порічечник*, *полуничник*, *суничник*, *чорничник*, *ожинник*, *осичник*, *березник*, *березняк*, *вишняк*, *дубняк*, *сливняк*, *квітник*, *дубник*. Слід відзначити, що в цих іменників з локативним значенням тісно переплітається кількісне значення збірності [2, с.99-100]. Напр.: Закінчився старий дубняк і почався молодий *осичник* (П. Воронько); Там, де під час окупації було вирубано частину дубів, тепер насадили молодий *дубняк* (О. Гончар); В густих нетрях *вишняка* невидимий молодий, гарячий голос кликав: «Галю, Галю...» (Ю. Мушкетик); Лише зі сходу в прохолоді ранній Поллється сонце на рясний *квітник* (Яр Славутич); Коромисло – на плечі й попливла, У гармонійному йдучи хитанні До *вишника*, що вирине з села (Яр Славутич); – Раді птиці вилітати з *дубняка*, щоб на хлопця подивитись, привітати школяра (П. Воронько).

Суфікс **-ник/-няк** широко поєднується також з іменниками, що означають свійських тварин, птахів, комах тощо, унаслідок чого утворюються локативи, які визначають приміщення, споруди, в яких утримуються відповідні тварини, птахи або комахи, пор.: *корівник*, *поросятник*, *свинарник*, *телятник*, *курник*, *кролятник*, *овечник*, *голуб'ятник*, *ведмежатник*, *гусятник*, *качатник*, *лошатник* та ін.

У межах деяких твірних іменникових основ суфікс **-ник** перетинається із словотворчим еквівалентом локативності – суфіксом **-н'**, пор.: *голуб'ятник* і *голуб'ятня*, *корівник* і *корівня*, *свинарник* і *свинарня*. Локативи із суфіксом **-н'** співвідносяться з локативами на **-ник** як розмовні або діалектні варіантні утворення [1, с.88]. Напр.: Господар, худий, астмагичний пенсіонер, стояв на шаблях пофарбованої в зелене драбини, чистив *голуб'ятник* (Ю. Мушкетик); У двох двориках, над стовбурами кукурудзи, яку вигнало мало не в два людські зрости, підносилися дерев'яні мальовані *голуб'ятні* (І. Сенченко).

До периферійних засобів утворення локативів, кореневу морфему яких представляє акцентований суб'єкт локативного стану, належать суфікси **-ств/-івств-**, **-іj-** та **-ат**. На них ґрунтуються молопродуктивні та непродуктивні словотвірні типи. Відіменникові локативи словотвірного типу із суфіксом **-ств/-івств-** означають країну або її частину, верховна влада в якій зосереджується в руках людини, названої твірним іменником, пор.: *князівство* – територія (частина держави), якою править князь; *королівство* – держава (частина держави), яку очолює король. Аналогічне локативне значення передають іменники *графство*, *герцогство*, *воєводство*, *гетьманство*. Напр.: Вже Бертольд – граф заможний! Він живе в своєму (своєму) *графстві*, наче сам король вельможний (Леся Українка); Князь Володимирко Володимирович об'єднав їх [галицькі землі] в одно *князівство* і зробив своєю столицею Галич (Із підручника). У іншому царстві, у козацькому *гетьманстві*, у такому селі, як Пекарі... жило два брати (Словник Б. Грінченка); Місце для хутора Верига вибрав на кордоні Київського *воєводства* (П. Панч).

Деякі дослідники в іменниках *князівство*, *королівство* і под. виділяють похідний суфікс **-івств-**, який є наслідком перерозкладу суфікса присвійних прикметників **-ів-** та суфікса **-ств-** [5: 16]. Інші кваліфікують сегмент **-ів-** як інтерфікс, бо він не впливає на словотвірне локативне значення суфікса **-ств-** [3, с.87].

У межах зазначеного словотвірного локативного значення словотвірний тип із суфіксом **-ств-** синонімізується із словотвірним типом, утвореним за допомогою суфікса **-іj-**. Проте вони ніколи не бувають взаємозамінними, бо в них різний лексико-семантичний контекст твірних іменникових основ. Суфікс **-іj-** поєднується переважно з іменниковими основами іншомовного походження, які називають осіб (правителів) з необмеженою владою, пор.: *сатрап*, *сеньйор* та ін. Похідні від таких іменників локативи означають певну територію (область, провінцію, земельне володіння), пор.: *сатрапія* – область, провінція, якою управляє сатрап; *сеньйорія* – земельне володіння, яке належить сеньйору. Напр.: Перська держава поділялася на області, або *сатрапії* (Із підручника).

Крайню периферію словотвірних типів, сформованих суфіксами локативності, що поєднуються з акцентованим суб'єктом локативного стану, займає словотвірний тип з іншомовним суфіксом **-ат**. Цей суфікс сполучається з генетично однорідними іменниковими основами, які означають керівника навчального закладу або його структурного підрозділу, напр.: *ректор*, *декан* і под., унаслідок чого утворюються локативи, які визначають приміщення, де здійснюється навчально-адміністративне управління на чолі з керівною особою: *деканат* – приміщення, де здійснюється управління факультету на чолі з деканом; *ректорат* – приміщення, де здійснюється управління інституту [університету] на чолі з ректором. Напр.: Особливо й не сперечався [Абдулла], коли в *деканаті* повідомили про призначення його на Ташкентський сільмашбуд (І. Ле); – Провалився. Додому іду. – Ти що, здурів? Ще не все втрачено. Ану, ходім. – І він потяг Уласа до головного корпусу університету, на ходу розказуючи, що його викликають на розмову до *ректорату*, і докоряв йому (Г. Гютюнник).

Непредикатний компонент із функцією об'єкта дії базового для локатива елементарного речення зрідка зазнає акцентування. Як коренева морфема він може поєднуватися з кількома словотвірними суфіксами локативності, проте кожен із них оформляє обмежену кількість відіменникових дериватів. Найпродуктивнішими є словотвірні типи із суфіксами **-н'**-, **-арн'(-ярн'-)**, до яких належать локативи *цегельня*, *кав'ярня*, *зброярня*, *кахлярня*, *молочарня* та ін., що називають приміщення, яке спеціалізується на виготовленні чого-небудь (пор.: *цегельня* – приміщення (завод), де виготовляють цеглу; *кав'ярня* – приміщення (заклад харчування), де готують каву); або на збиранні чого-небудь (пор.: *молочарня* – приміщення, де збирають, приймають від населення молоко). Напр.: Пануючи над цілим районом казарм та робітничих халуп, густим чорним димом валувала в небо *цегельня* (О. Гончар); Минає [Огей] *кав'ярню*, де, він знає, зараз повно людей, що п'ють каву, їдять цукерки (О. Досвітній); Стрілянина вщухла, і я добрався до *молочарні* вже не задами, а вулицею (І. Муратов).

Деякі дослідники, беручи до уваги, очевидно, тільки формальний зв'язок між похідними і твірними основами, словотвірно співвідносили локативи на зразок *зброярня*, *кахлярня*, *молочарня* й под. з іменниковими основами, що називають осіб – представників відповідного фаху (пор.: *зброярня* – *зброяр*, *кахлярня* – *кахляр*, *молочарня* – *молочар*), що спричинилося до виділення в їхній структурі словотворчого суфікса **-н'**-, за допомогою якого утворюються назви приміщень певного призначення [4, с.24].

Відомі також спроби представити відсубстантивні локативи як деривати з подвійною словотвірною мотивацією, тобто як такі, що в сучасній українській мові одночасно можуть співвідноситися за своєю

структурою та семантикою з двома твірними іменниковими основами – непохідними іменниковими основами конкретно-предметного характеру, що виступають об'єктом або результатом дії, та похідними іменниковими основами із суфіксом **-ар(-яр)**, які називають осіб за професією, видом діяльності тощо. Відповідно до цих типів твірних іменникових основ виділяють два типи словотвірної структури локативів, які крім твірної основи розрізняються словотворчим суфіксом і акцентованим семантичним компонентом, за яким вони визначають приміщення, пор.: *кахлярня* ← *кахл-* + *-арн-я* («приміщення, в якому виготовляють кахлі») і *кахлярня* ← *кахляр-* + *-н-я* («приміщення, в якому працюють кахлярі»); *молочарня* ← *молоч-* + *-арн-я* («приміщення, в якому приймають та переробляють молоко»); *молочарня* ← *молочар-* + *-н-я* («приміщення, в якому працює молочар»).

Поодинокими утвореннями представлені словотвірні типи відсубстантивних локативів з акцентуванням об'єкта дії, сформовані з участю суфіксів та суфіксоїдів іншомовного походження, зокрема таких, як **-арій**, **-орій**, **-дром**, **-тек** та ін. Ці форманти поєднуються переважно з генетично однотипними іменниковими коренями, реалізуючи різні відтінки спільного словотвірного значення локативності. Суфікс **-арій** є аналогом питомого українського суфікса **-ник**, тому він використовується для утворення найменувань приміщень або середовищ, де відбувається дія над об'єктом, пор.: *фазанарій* – приміщення або територія, призначені для розведення та утримання фазанів, розплідник фазанів; *лимонарій* – приміщення або територія, призначена для вирощування лимонів. Напр.: Поблизу міста Виноградова створено *фазанарій* на площі 270 гектарів (Із газети); Поширились також цитрусові, які вирощують у траншеях і *лимонаріях* (Із довідника).

Словотвірний тип локативів із суфіксом **-арій** виокремився порівняно недавно, коли цей суфікс став поєднуватися з вільними субстантивними коренями. Паралельно з його дериватами вживається значно більше локативів іншомовного походження на **-арій** із зв'язаними основами, пор.: *альпінарій*, *івварій*, *дендрарій*, *терарій*, *солярій*, *фотарій* та ін.

Аналогічну функцію став виконувати в українському відсубстантивному словотворенні й іншомовний суфікс **-орій**, але сформований на його основі словотвірний тип ще не набув продуктивності напр.: *лекторій* – приміщення, де читають лекції, де відбуваються публічні лекції. Проте основною сферою його використання є зв'язані основи іншомовного походження, які в сучасній українській мові мають статус непохідних, пор.: *санаторій*, *лепрозорій*. Напр.: *Санаторії*, пансіонати, будинки відпочинку щороку приймають величезну кількість людей, повертаючи їм здоров'я і бадьорість (Із журналу); Кілометрів за п'ятнадцять од Вілнойська тоді містився *лепрозорій* – лікарня для хворих на проказу, що називалася ще просто вілнойською колонією (Із журналу).

Суфіксoid **-дром** не має відповідників серед питомих українських суфіксів із значенням локативності. Він указує на спеціально обладнане місце, площадку для випробування чогось – того, що визначає акцентований об'єктний компонент, напр.: *танкодром* – спеціально обладнане місце для випробування танків, самохідних артилерійських установок; *ракетодром* – спеціально обладнане місце для випробування ракет; *планеродром* – спеціально обладнане місце для випробування планерів. Напр.: – А що то там наш Сашко робить? – А що робить, – відповідаю, – танки по *танкодрому* ганяє (Ю. Збанацький);

У сучасній українській мові спостерігається тенденція до зростання продуктивності словотвірного типу із суфіксoidом **-дром**. Проте чимало іменникових локативів, до складу яких входить **-дром**, є словотвірно непохідними, бо цьому іншомовному компонентові здебільшого передують зв'язані або складноскорочені частини такого ж походження, пор.: *автодром* – спеціально обладнана ділянка для випробування автомобілів, а також для автомобільних змагань; *аеродром* – місце стоянки, зльоту й посадки літальних апаратів; *велодром* – майданчик із спеціальними похилими доріжками для велосипедних змагань; *іподром* – спеціально обладнаний майдан для випробування коней та для кінноспортивних змагань; *мотодром* – місце, пристосоване для випробування мотоциклів та для спортивних змагань на мотоциклах; *ракетодром* – спеціально обладнана ділянка для випробування ракет. Напр.: Ми постановили, що тобі треба поїхати..., по обіді будеш у найближчому від табору *аеродромі* (В. Винниченко); На олімпійському *велодромі* було розіграно комплект найвищих нагород (Із газети); Тимур був призовий заводський жеребець, який мав уже славу і на *іподромах* (Л. Смілянський); Безсмертний дух української землі, Розкриля вод, вогні *ракетодрому*, В слова чи в сталь закуту силу грому Возносять хліборобів мозолі (Д. Павличко).

Для іншомовного суфіксoidа **-тек-** локативна функція не є основною, бо він спеціалізується, як відомо, на вираженні значення збірності, пор.: *картотека* – зібрання карток; *фільмотека* – зібрання фільмів; *фонотека* – зібрання фонограм; *дискотека* – зібрання грампластинок (дисків). Його локативне значення є вторинним, розвинулося пізніше, оскільки воно визначає приміщення, де зберігають відповідне зібрання чого-небудь. На його основі сформувався самостійний словотвірний тип, пор.: *картотека* – приміщення, кімната, де стоять шафи з картками; *фонотека* – приміщення, де зберігають фонограми; *фільмотека* – приміщення, де зберігають фільми, або місце (майданчик), де звучить зібрання чого-небудь, пор.: *дискотека* – майданчик, на якому під музику, записану на грампластинках, танцюють. Напр.: Мої романи вже написані, лежать по бібліотеках (а фільми-романи – по *фільмотеках*) (Ю. Яновський).

Отже, подібно до інших похідних одиниць, сформованих у непередикатних семантико-синтаксичних позиціях, локативи ґрунтуються на акцентованих предикатних ознаках, які представляють значення предикатів дії та стану. Специфіку словотвірної структури локативів становить акцентоване значення суб'єкта локативного стану. На рівні акцентованого значення об'єкта дії локативи зближуються з похідними іменниками, які називають діяча за акцентованою об'єктною ознакою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К. Походження суфікса -ист у словах бандурист і танцюрист // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1981. – Вип. 20. – С. 49-53.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 211 с.
3. Горпинич В.О. Будова слова і словотвір. – К.: Наук. думка, 1977. – 118 с.
4. Серета Ф.Я. Про похідність слов'янського суфікса -тель // Українська мова в школі. – 1954. – № 2. – С. 24-26.
5. Яценко І.Т. Морфемний аналіз. Словник-довідник / За ред. Н.Ф. Клименко. – К.: Вища школа, 1980. – Т. I(A-H). – 356 с.

АНОТАЦІЯ

Аналізуються питомі українські та запозичені дериваційні одиниці (суфікси, суфіксоїди), що постають словотвірними типами локативів з предикатною та непередикатною ознакою. Встановлюється специфіка словотвірної структури локативів з акцентованим значенням суб'єкта локативного стану.

Ключові слова: локатив, стан, суб'єкт, суфікс, твірна основа, іменник.

SUMMARY

This article deals with Ukrainian proper and loan derivative units (suffixes), which are word-building types of locatives with predicative and nonpredicative meanings. The author defines the peculiarity of word-building structure of locatives with accentual meaning of the subject of locative state.

Key words: locative, state, subject, suffix, word-building stem, noun.

УДК 801.61

**МОВА І ПРАВО ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЙСНОСТІ:
ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІОНУВАННЯ
ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Останніми роками увагу дослідників усе більше привертають проблеми опису структури, семантики і прагматики окремих підсистем словникового складу мови, зокрема, спеціальної юридичної лексики, яка є тим прошарком системи мови, що не тільки зберігає і передає наукову інформацію, але й помітно реагує на зміни мовної ситуації. Вона знаходиться у безпосередньому зв'язку з динамікою розвитку юридичної галузі знання, що знаходить відображення у формуванні засобів вираження, в моделях і правилах її організації і в структурі самого юридичного тексту.

Зауважимо, що з поширенням міжнародних зв'язків вивчення іноземної мови як мови спеціальної набуває також фахового термінологічного спрямування, однією з ознак якого є термінологічна двомовність.

Терміни різних галузей знань утворюють в українській та іноземній мовах свої системи з внутрішньою впорядкованістю компонентів. Знайти оптимальну відповідність цих систем – важливе завдання сучасної філологічної науки, орієнтованої на якісне викладання іноземних мов, “з урахуванням вимог еколінгвістики, міжнародних актів і положень, зокрема Європейської хартії двомовного та багатомовного навчання”, на що вказує К. Кусько [1, с.16].

90-ми роками ХХ століття широкого розповсюдження набула ідея глобалізації світової економіки як основний напрямок розвитку людства. З часом глобалізація набула не тільки економічної, але й комунікативної природи, оскільки вона є трансформацією індустріального суспільства в суспільство інформативне. Проте жодні знання не можуть існувати без власної мовної бази термінологічного апарату, які повинні бути зрозумілими для усіх учасників процесу створення, передачі й прийняття нових знань.

На сучасному етапі розвитку суспільства про неабияку роль англійської мови – зокрема, як засобу міжнародного спілкування – свідчать такі факти: більше 90% наукових публікацій у галузі новітніх технологій видаються англійською мовою, 80% ресурсів наукового характеру в мережі Інтернет та World Wide Web (WWW) доступні лише тим, хто володіє англійською мовою [2, с.23]. На сьогодні англійська стає

мовою, яка об'єднує різні етнічні групи і робить можливим процес досягнення економічного розквіту. За допомогою англійської мови стає можливою термінологічна глобалізація, оскільки саме англійська є джерелом формування первинних термінів науки або техніки [4, с.27].

У свою чергу, необхідною передумовою спілкування фахівців (що стає складнішим у зв'язку з безперервною спеціалізацією наук) є процеси впорядкування, гармонізації та уніфікації спеціальних лексичних одиниць, зокрема, в англійській мові. Ці процеси можливі за умови чіткої систематизації окремих термінологій, опису зв'язків між окремими елементами систем та їх логічного впорядкування. Глобалізація впливає також на стандартизацію політичної ідеології та, відповідно, уніфікацію законодавства. Міжнародна уніфікація законодавства, прикладом якої є правова база Європейського Союзу, потребує глибокого знання відмінних та схожих рис правових систем. Такі знання є невід'ємними від знання правової термінології.

Системний аналіз термінології правової науки, впорядкування знань про цей аспект діяльності людини, його окремих одиниць і відношень між ними допоможуть людині у пізнанні світу навколо неї, у його членуванні й у загальній орієнтації у правовому полі.

Дослідження юридичної термінології саме на матеріалі англійської мови дозволить дізнатися про національні особливості, які склалися протягом тривалого часу в процесі становлення цієї термінології, зазначаючи водночас безпосереднього впливу з боку представницьких терміносистем відомих мов.

Термінологія права виступає найважливішою та найінформативнішою частиною мови права. Терміни права, які виражають категорії правової науки, представлені в різних жанрах: законодавстві, процесуальних документах, монографіях, підручниках (сфера функціонування правових термінів), а також у відповідних словниках, енциклопедіях (сфера фіксації термінів).

В основі мовленнєвого спілкування лежить необхідність організації спільної творчої діяльності, тобто мова, що обслуговує всі форми і сфери соціальної взаємодії людей (правової взаємодії також), дозволяє організовувати її таким чином, щоб ця взаємодія давала певний значущий для суспільства результат – дозволяла передавати знання, спонукати до дій, виробляти ставлення до дійсності [3, с.29].

Основною функцією права, в свою чергу, визнається функція регулювання суспільних відносин, а мета правової комунікації полягає при цьому у впливі на волю і свідомість людей таким чином, щоб створити спонукальні мотиви поводити себе правомірно, відповідно до вимог правових приписів, використовуючи правоможності і виконуючи юридичні обов'язки [5, с. 8].

Мова і право виникають, щоб керувати діяльністю людей, а для того,

щоб здійснювати це ефективно, засоби керування повинні бути співвіднесені зі світом предметної діяльності людини. Кожна з систем співвідноситься зі світом життєдіяльності людини по-своєму, але спільним є те, що мова і право являють собою продукти діяльності людей з відображення дійсності, що їх оточує. Мова фіксує матеріальний і духовний світ дуже детально: в мові отримали позначення живі й неживі предмети, явища, процеси, дії, якості і властивості. Право також своєрідно відображає дійсність, створюючи поняття, покликані регулювати дії й діяння людей, і тим самим координувати їхню діяльність. Мова і право функціонують у суспільстві в тісній взаємодії одного з одним. Це виявляється, перш за все, в тому, що мова обслуговує право. По-перше, вона виражає волю законодавця; по-друге, доводить цю волю у вигляді правових приписів до відома учасників суспільних відносин [5, с. 12].

Таким чином, найбільшої уваги потребують юридичні терміни як найбільш інформативна і функціонально важлива частина мови права, що закріплює основні нормативно-правові поняття, адже словниковий склад мови безпосередньо і швидко реагує на всі зміни в суспільному житті, поповнюючись новими словами і виразами. Поповнення словникового складу йде при цьому за певними семантичними сферами, характер яких зумовлений історично. У той або інший період спостерігається інтенсивне збагачення словникового складу даної мови в певних її лексичних пластах у зв'язку зі швидким розвитком відповідних галузей суспільного життя.

Розвиток юридичної науки в умовах розширення культурних контактів і обміну інформацією, яка постійно збільшується, що є характерним для сучасної епохи, знаходить своє відображення в зміні сучасного складу англійської правової лексики, що потребує пильної уваги до себе з боку лінгвістів. Адже спеціальна лексика є тим прошарком системи мови, який не тільки зберігає й передає наукову інформацію, але й найпомітніше реагує на зміну мовної ситуації.

Саме тому актуальними сьогодні є дослідження, в яких робиться спроба показати зумовленість збагачення словникового складу англійської мови в галузі права суспільно-історичними чинниками. Особливого значення набуває проблема виявлення тих шляхів, якими йде утворення нових слів, вивчення закономірностей у використанні тих мовних засобів, що є в наявності, при утворенні правничих термінів. При цьому виникає цілий ряд питань: про роль, характер і напрямок семантичних змін у словах, про характер провідних словотвірних типів в англійській юридичній термінології, про місце запозичень у процесі формування правничої терміносистеми.

У зв'язку з інтенсивним розвитком юриспруденції кількість спеціальних юридичних позначень різко зростає. Термінологічне поле юридичної лексики ускладнюється.

Комплексний і адекватний опис усіх мовних явищ, що існують в окремій юридичній підсистемі англійської мови, стає у наш час особливо важливим у зв'язку з розвитком і широким застосуванням системно-структурного підходу до вивчення мовних явищ, який виходить із наявності тісного взаємозв'язку усіх підсистем мови в межах загальної системи та з уявлення про неможливість адекватного розуміння всієї системи без урахування всіх її складових елементів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дискурс іноземномовної комунікації / Під загальною науковою редакцією і керівництвом К. Кусько. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002.
2. Ільченко О.М. Етикетизація англо-американського дискурсу. Дис... докт. філол. наук: 10.02.04. / КНУ ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2002. – 421с.
3. Моршачова Т.В. Семантические характеристики терминов уголовного закона. (на материале русского, немецкого, английского языков). Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1992.
4. Ohly R. The Threat of Terminological Globalization// Neoterm. World Specialized Terminology. – No. 39-40. – Warszawa, 2001.
5. Язык закона. – М.: Юристь, 1990.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена современным проблемам функционирования юридической терминологии. «Активность» двуязычной юридической лексики объясняется расширением международных связей и идей глобализации экономики и коммуникации как основного направления развития человечества.

SUMMARY

The article deals with modern problems of legal terminology functions. The so-called "activity" of bilingual law terminology is determined by the spread of international contacts and by the idea of globalization both in economics and communication as the main direction in human society development.

О.С. Філатова,
Г.В. Горячук
(Миколаїв)

УДК 82'06+82-3

ПРОБЛЕМА СТАТІ В ХУДОЖНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

У наш час вже не викликає ніякого подиву звернення письменника до гострих, глибоко індивідуальних, психологічних конфліктів у свідомості особистості. Така тенденція виникла ще напочатку ХХ століття, коли українська культура й література як її складова переживали докорінні зміни. У літературі почали осмислюватися філософські категорії у площині проявів несвідомого, у поведінці та почуттях окремих людей. Джерелом зацікавлення стає особистість, яка переживає несподівані для самої себе почуття і так само несподівано реагує на них. Активно репрезентує зазначену тенденцію Володимир Винниченко, *“творчість якого в контексті історико – культурологічного поступу виявилася правдивим художнім феноменом, над розгадуванням якого замислювалися як критики початку століття, так і дослідники його останніх десятиліть.”* [4,с.8]

Твори В.Винниченка завжди викликали шквал критичних відгуків як з позитивним потрактуванням, так і з украй негативним. А пояснюється це, передусім, актуальністю обраної письменником проблематики, неоднозначністю вирішення конфліктів, відвертою “оголеністю” підсвідомого, особистого у змалюванні кожного персонажа твору. *“Я навмисне приводив у своїх працях приклади, різко порушуючи звичні норми моралі, – зауважував на закиди критики В.Винниченко. – Чи нашкодив я собі цим чи ні, важко судити. Я хотів лише на них пояснити свій метод відношення до життєвих явищ.”* [1,с.35]

Принагідно зазначимо, що однією з таких тем для експерименту в царині моралі стали на початку ХХ століття досунки між чоловіком і жінкою, що є неодмінною складовою міжособистісних відносин. Усі визнані психологічні школи, такі, як класичний психоаналіз, індивідуальна психологія Адлера, гештальт-терапія, трансактний аналіз, психосинтез та інші, досліджували міжособистісні відносини як базисну категорію. Одні психологічні школи (класичний психоаналіз, позитивна психотерапія) фокусують свою увагу на детальному вивченні первинних інстинктів та поведінкових стереотипів окремого індивідуума. Інші школи (трансактний аналіз, психосинтез) зосереджуються на соціальному в особистості й не надають великого значення несвідомому. Проте жодна школа

не оминула проблеми стосунків чоловіка та жінки у своїх психологічних теоріях.

В. Винниченко у своїй творчості активно осмислював дослідження окремих психологічних шкіл (наприклад, психологічні сентенції З. Фрейда) і вже на творчому ґрунті розкривав особливості стосунків між статями. Тож метою нашого дослідження є визначення специфіки художньої інтерпретації проблеми статті в романі В. Винниченка “Чесність із собою”.

Критика завжди прискіпливо ставилася до письменницьких надбань В. Винниченка. Часом вона була схвальною, проте частіше літературознавці визнавали тільки провокативність, антиморальність та подекуди зарозумілість творів письменника. Як наслідок, ці твори були на довгий час забороненими. Сьогодні творчість В. Винниченка активно досліджується О. Гнідан, Т. Гундоровою, Л. Дем'янівською, М. Михайлівською, Л. Мороз, В. Панченком. Підтвердженням цьому є вихід за останні десятиліття численних монографій. До аналізу проблеми статі у творчості В. Винниченка зверталися почасти у своїй дослідженні такі науковці, як Р. Багрій, В. Панченко, Т. Пушкаренко, Т. Сverbілова, В. Хархун та інші. Проте вони стосуються здебільшого малої прози чи найбільш дослідженої драматургії. Романістика ж ще чекає на більш глибоке висвітлення, і не лише щодо проблеми статті.

У романі В. Винниченка “Чесність із собою” глибоко осмислюється проблема відносин чоловіка та жінки. По-перше, автор акцентує на питанні вищості тіла над душею і – навпаки, а також безпосередньо пов'язаного з ним поняття “кохання”; по-друге, висвітлює місце жінки в суспільстві; по-третє, розгортає дискусію навколо явища проституції й, нарешті, фрагментарно, викладає власні погляди щодо місця дитини у стосунках між чоловіком і жінкою. Всі ці моменти аналізуються В. Винниченком із залученням психологічних та філософських теорій. Тому є всі підстави говорити про вплив психологічного вчення З. Фрейда та філософії Ф. Ніцше на ідейно-художні та естетичні погляди письменника.

Теорія психоаналізу З. Фрейда простежується протягом всього роману. *“У всіх модифікаціях теорії З. Фрейда панівне становище в структурі інстинктів залишається за сексуальністю, бо це інстинкт, який підтримує життя й підкоряється принципу задоволення, котрим керуються первинні психічні процеси – це інстинкт життя.”* [5, с.39] Інстинкт життя З. Фрейд називає Еросом, тобто потягом до насолоди, задоволення, проте поряд з ним існує ще один не менш сильний інстинкт, що виявляється у підсвідомому кожної особистості – це потяг до смерті, що має назву Танатос. Ці інстинкти постійно змагаються між собою у психіці людини, яка має три

рівні (“Воно”, “Я”, “Над-Я”). Кожен рівень виконує свою функцію. Так, функція “Воно” – приносити задоволення у всіх його проявах і найбільше у сексуальній площині. “Я” має функцію приборкання потягів лібідо силами власного контролю свідомості, а “Над-Я” – це контроль над інстинктами з боку норм суспільства. Таким чином, за З.Фрейдом, тілесні нахили індивіда мають більшу силу, ніж духовні. Основні аспекти психологічної концепції психолога знаходять вираження та підтвердження як через міркування головних героїв роману „Чесність з собою”, так і через їхні вчинки. *“Я зайшов якимось до собору, – розмірковує Тарас. – Люди молились. Я вслухувався в молитви; перший раз я уважно вслухався, вникнув в їх зміст. Всі вони говорять про те, щоб Бог урятував від гладу, мору, хвороб, щоб дав насущного хліба... Для душі? Ні для тіла. От комізм! Для тіла! І ніхто не прохає, щоб дав глад, мор і хвороби для цього ганебного тіла. Ніхто. А всі між тим тільки для душі живуть...”* [2, с.186] Ті ж висновки зробила і Дара, тільки вони стосувалися не життя в цілому, а конкретно стосунків чоловіка й жінки. Образ Дари – це неодмінний учасник експериментів В.Винниченка у площині стосунків статі як у шлюбі, так і поза ним. Дара – молода одружена жінка, позиція якої бути активною як у суспільному житті, так і в особистому, подружньому. Дара відчуває могутній зростаючий зв’язок з Мироном, який приваблює її розумом, активною позицією, і, врешті, – сексуальністю. Цей зв’язок помічає й чоловік Дари, проте не робить нічого, щоб стати для власної дружини більш цікавим. Тож один із експериментів В. Винниченка проводить через образ Дари, яка йде до мотелю і там наймає собі чоловіка для тілесних утіх за гроші. Такою поведінкою героїні В. Винниченка ставить питання рівності жінок і чоловіків як в духовному, так і фізичному розумінні (адже вона вчинила так само, як чинять чоловіки), а також питання вищості душі над тілом чи навпаки. Експеримент не завершується власне фактом подружньої зради. Дара розповідає чоловікові про свій вчинок завуальовано. І він, зрештою, розуміє ситуацію, проте не хоче навіть на мить зрозуміти причин, що призвели дружину до такого вчинку. *“Значить, вся мораль, властиво, у вас в половім акті? – жорстко кинула Дара. Вона вже не посміхалась.”* „Ні, чому ж...” „Ні, вибачте не „чому ж”, а власно так. Чоловік знав, розумієте, знав про її духовний потяг до товариша. Знав! Але не одитовхував. Не було неморально. Хоча вся, мовляв, суть в духовних відносинах, тіло це дурниця... але ледве торкнувся інший мужчина цієї дурниці, всі духовні відносини летять к бісу. В чому ж моральність? В чому ціла суть? Брехня!” [2, с.162] Тож Фрейдівське переконання вищості тілесного над духовним у романі знаходить підтвердження.

У романі “Чесність із собою” розкрита проблема проституції. В.Винниченко подає новий погляд на це явище через переконання одного з головних персонажів роману – Мирона. Мирон не закликає поширювати і всіляко підтримувати проституцію, але й виказувати відвертого засудження і огиди до тих, хто працює в будинках розпусти, і до тих, хто туди ходить, теж не радить. Всі висновки з цієї проблеми викладені у програмі Мирона “Відношення до проституції”. *“.. як би ти не йшов, – як до лікаря за заспокоєнням, як до шинку за підняттям, як на базар за шматком хліба, – пам’ятай, що ти ідеши за послугою.”* [2, с.91] Мирон і Маруся (його сестра) виступають як антиподи у сприйнятті цієї проблеми. Маруся вважає проституцію непристойною, ганебною справою і підтримує традиційний погляд суспільства, а Мирон, перш за все, пропагує свою концепцію “чесності із собою”. Людина, у якій думки не суперечать її почуттям, “чесна із собою”, вона не чинить нічого сороміцького, нічого антиморального. Врешті в романі зазначена сентенція підтверджується вчинками Марусі, яка покидає “публічний дім” і починає нове життя не тому, що суспільство засуджує проституцію, а через індивідуальне несприйняття цієї „професії”.

Додаткових аргументів для розкриття стосунків між чоловіком та жінкою у творах В. Винниченка надають діти. У романі “Чесність із собою” головний зміст таких аргументів полягає у великій відповідальності, що лягає на батьків при народженні дитини і неодмінному зв’язку, що повинен виникнути між чоловіком та жінкою, які вирішили дати життя новій людині. *„Дітей тільки тоді родити можна, – переконаний Мирон, – коли, по-перше, обидві сторони непереможно тягнуться одне до одного, коли відчують, от кого вони б хотіли – дитини, коли відчують, що навіки сплелися... Це ж, Олюсю, найглибший акт, найважливіший, не панчоха, але нова людина з’являється.”* [2, с.77]

Осмыслиючи проблему статі, Володимир Винниченко, розкриває поняття “кохання” як сильне, всеохоплююче почуття. У щоденнику письменника поряд з поняттям “кохання” подається поняття “любов”: *“Кохання – це зойк крові, це бездумний, непереможний голос тіла, це наказ вічності, яка не допускає опору собі. Кохання саме себе пожирас, як вогонь, і коли задоволене, лишає по собі нудний, сірий попіл. Любов – це вростання, це просякнення до найтемніших куточків одної істоти другою. Любов приходиться пізно, за коханням, після його оргії, після жадних криків і лютотою, дикого шепоту жаги.”* [3, с.46] У романі зазначені поняття не розділяються, вони подані у єдності: *“...кохаю так, як ніколи ще не кохав. Колись, коли я мав дев’ятнадцять літ, і вся земля дихала передчуваннями, коли душа так вкрита мріями, що найменший вітер здував їх як цвіт*

дерева, тільки тоді щось подібне до цього кохання виростило одного дня у мене... Багато жінок пройшло повз мене; багато з них зачіпали моє серце, і в йому лишилися сліди від їхніх поцілунків і прокльонів. А я чекав...І я думав: „от прийде вона, сильна, свіжа, рідна. Вона не буде плакати і прохати. Вона буде такою сильною, що сміятиметься з контрактів і договорів. Глибоко рідна, зрозуміє її злітьється, і всмокче мене в себе. Сильна, як земля, вона буде творити життя й руйнувати гниле.” [2, с.168] Як бачимо, кохання відводиться провідна роль у стосунках між чоловіком і жінкою. У романі змальоване кохання тілесне (Мирон і Наталя), кохання платонічне (Тарас і Віра), кохання всеохоплююче (Мирон і Дара). Проте, у будь-якому випадку, кохання у всіх проявах стає індикатором взаємовідносин чоловіка та жінки, що визначає напрям їхньої поведінки.

Отже, В. Винниченко у романі “Чесність із собою” дослідив основні аспекти у стосунках статей, визначив головні конфліктні моменти. Єдність тілесного і душевного, проблема проституції, кохання, суспільна позиція жінки – всі ці моменти у стосунках чоловіка та жінки простежуються на сторінках твору. За В. Винниченко, тіло має більше влади, ніж душа, над поведінкою людини; дитина міцно пов’язує дві особистості в єдине ціле; кохання – непереможне, всеохоплююче почуття; жінка має право, як і чоловік, бути активною у суспільстві. Специфіка ж інтерпретації В. Винниченко проблеми статі у романі “Чесність із собою” полягає у відсутності чітких висновків і відповідей щодо осмислених основних питань зазначеної проблематики. Письменник подає різні погляди, часто прямо протилежні, інколи натякає на вірний алгоритм вирішення конфліктної ситуації, інколи залишає питання „відкритим”. Таке неоднозначне, різнобічне змалювання складної проблематики, породжує у читача бажання пошуку власних істин, пошуку вірних відповідей на ключові питання проблеми статі. Як бачимо, майстерність В. Винниченка як літератора і психолога в осмисленні зазначених проблем визначає не тільки специфіку авторської інтерпретації, а й мистецький феномен письменника в українській літературі взагалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блохіна Н. Драматургія В. Винниченка: феміністичне прочитання // Слово і час. – 2002. – №4. – С.33-38.
2. Винниченко В. Чесность с собой: Повесть; Записки Курносого Мефистофеля: Роман. – М., 1991. – 464 с.
3. Кошова І. Творчий полілог (В. Винниченко і західноєвропейська література початку ХХ ст.) // Слово і час. – 2002. – №2. – С.43-48.

4. Мацевко Л. Жінка поза тісними межами. Винниченкове потрактування проблеми емансипації жінки (оповідання початку ХХ ст.) // Українська мова та література. – 2000. – Число 14 (174). – С. 7-8.
5. Михальчук Н. Тілоцентричність у моделі художнього світу (оповідання В. Винниченка “Момент”) // Слово і час. – 2002. – №2. – С.38-43.

АНОТАЦІЯ

У статті визначається специфіка інтерпретації проблеми статі у романі В.Винниченка „Чесність із собою”. Досліджуються впливи окремих психологічних та філософських шкіл на осмислення письменником зазначеної проблематики. Встановлено, що автор у романі дослідив основні аспекти у стосунках статей, подав головні конфлікти моменти: єдність тілесного і душевного, проблема проституції, суспільна позиції жінки. За В.Винниченком, тіло має більше влади, ніж душа, над поведінкою людини; дитина міцно пов’язує дві особистості в єдине ціле; кохання – непереможне, всеохоплююче почуття; жінка має право, як і чоловік, бути активною у суспільстві.

Ключові слова: художня інтерпретація, проблема статі, психоаналіз, структура інстинктів.

SUMMARY

In the given article the specific character of sex problem interpretation in W.Winnychenko’s novel “Chesnist iz sobuju” (“The honesty with myself”) is defined. The influences of separated psychologic and filosofic schools on the writer’s realizing of noted problems are analyzed. It was established, that the basic aspects in the sex’s treatments were explored by the author, the main conflict moments were given: unity of the physical and the spiritual, the problem of the woman’s social status. According to W.Winnychenko, the body has more power, than the soul in the behavior of man; two persons are connected in the unity by the child; love is an invincible, all-embracing feeling; and the woman has the right to be active in society as well as man.

Key words: art interpretation, sex’s problem, psychoanalysis, instinct’s structure.

УДК 811.161.2+81'367.2:81'42

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Уявлення тексту як певної семантичної єдності, інформативної цілісності, яка виражається за допомогою послідовності мовних знаків, дає підстави говорити про те, що процес породження тексту нагадує собою не нанизання слів, речень одне на одного, а швидше заповнення необхідними мовними одиницями певних ділянок у цілісному задумі мовця [1, с.47-56]. Звідси випливає висновок про те, що будь-який компонент мовної структури тексту зумовлений цим задумом, який, у свою чергу, детермінується позамовними чинниками, передусім прагненням мовця якось вплинути на адресата – розширити, поглибити його знання, спонукати до дії, викликати певні емоції, переконати в чомусь тощо. Але цей комунікативний намір мовця – далеко не єдиний чинник, який впливає на мовне оформлення тексту. І добір лексичних одиниць, і конструювання певних типів синтаксичних структур зумовлюється також культурно-освітнім рівнем учасників спілкування, їх соціальними ролями, чинниками, пов'язаними безпосередньо з ситуацією спілкування – місцем, часом, присутністю сторонніх людей тощо. Відповідно, текст містить у собі подібну інформацію, навіть якщо автор не мав на меті її передачу.

Саме така природа тексту дозволяє нам стверджувати, що замовляння як особливий фольклорний жанр відбивають архаїчну картину світу, є продуктом найдавнішого магічного світогляду наших предків. Мовна своєрідність цих текстів зумовлюється їх особливим призначенням та рядом світоглядних засад. За В.Петровим, світоглядний, ідеологічний чинник, прагматичне призначення і художній образ у замовляннях являють собою нерозчленоване ціле [6, с.115-117]. Власне, досягнути глибину смислу заговірних текстів, зрозуміти логіку поєднання їхніх мовних компонентів можна лише з позиції тієї світоглядної системи, в межах якої вони були створені.

Тексти замовлянь – це не стільки особливі слова, скільки особливе поєднання слів. Для заговорів характерне порушення звичної синтагматики лексичних одиниць, що, у свою чергу, виявляє своєрідність семантики вживаних лексем. За заговірним словом закріплений цілий комплекс пропозицій, образно-символічний зміст [3, с.57-58]. Цей аспект замовлянь став предметом уваги багатьох дослідників (А.Астахова, Г.Барташевич, М.Новикова, О.Свиридов, А.Темченко, В.Харитонова та ін.),

всупереч чому, багато моментів залишаються до кінця не з'ясованими. Ми зосередили увагу на функціонуванні власних назв у структурі заговорного тексту. Мета даної статті – з'ясувати світоглядне підґрунтя появи цих лексем у текстах замовлянь, виявити функціональну своєрідність власних назв у заговорах. Матеріалом дослідження стали тексти збірника „Словесна магія українців” [7]. Усього проаналізовано 290 замовлянь різних тематичних груп (лікувальні, господарські, обереги, любовні). В опрацьованих текстах ми виявили 562 випадки вживання власних назв. Зафіксовані лексеми розподілено за такими групами: антропоніми, імена Бога і святих, топоніми та гідроніми.

Антропоніми – найчисельніша група власних назв, які трапляються в текстах замовлянь. Ідеться передусім про імена осіб – об'єктів магічного впливу (191 приклад). Ім'я людини в дискурсі замовлянь виявляється не тільки і не стільки вказівкою на певну особу, а носієм усього багатства інформації про неї, своєрідним ключем, знання якого робить можливим магічний вплив. Ім'я в межах магічного світогляду наділено справді чудесними властивостями: воно є невід'ємною частиною того, кому належить, частиною його душі, тому знати ім'я означає мати владу над людиною. І навпаки, практично не можна магічно вплинути на людину, якщо не знаєш її імені [8, с.261-279].

Ім'я того, кого замовляють, – неодмінний атрибут любовних замовлянь і більшості лікувальних: *Як (ім'я ч.) не обійдеться без ніг, без очей, без рук, без рум'яного лиця, без щирого серця, так щоб (ім'я ч.) не обходився без (ім'я ж.), щоб він до (ім'я ж.) біг і кохав* [7, с.77] (зрозуміло, що в любовному замовлянні будуть два об'єкти магічного впливу, один із яких є, так би мовити, зацікавленою стороною, замовником магічної дії), *Волос виливаю, волос вимовляю, волос визиваю з раби Божої (ім'я) пальців, з її кості, з її крові...* [7, с.37]. Якщо заговорний текст значний за обсягом, має складну структуру, ім'я об'єкта магічного впливу повторюється в ряді словесних магічних формул: *Як неба із землю не сходиться, так вроки з рабом Божим (ім'я) розходяться. Скидаю вроки від раба Божого (ім'я)... Усі святі, приступіте, від раба Божого (ім'я) вроки заберіте* [7, с.30]. Подібний повтор має на меті підкріпити й посилити ефективність магічного втручання.

Ім'я людини, як бачимо і з наведених прикладів, у багатьох випадках супроводжується або залежним(и) означенням(и), або усталеною прикладкою (зрідка ці два способи поширення поєднуються): *стала хрещеній (ім'я) виговоряти* [7, с.31], *народженому, хрещеному, молитвеному (ім'я)* [7, с.36], *до Божої хрещеної (ім'я)* [7, с.27], *рабі Божій (ім'я)* [7, с.56], *до рожденного, народженого раба Божого (ім'я)* [7, с.20], *щоб рабу Божому (ім'я), рожденому, хрещеному, молитвеному, зуби не боліли...* [7, с.58]. Вживання подібних поширювачів виконує не

тільки характеризуючу функцію, а і є своєрідним оберегом, який не допускає надмірного втручання магічних сил. Порівняймо: подібну функцію виконують слова *покійний, царство йому небесне* при називанні імені мерця. Їх мета – не допустити проникнення духу померлого зі світу мертвих у цей світ [5, с.358]. Тим не менше, у 58 випадках маємо вживання імені людини без супровідних характеристик: *Тут тобі не стоять, на колючки не брать, і кістки не ломить, і тіла не глумить, а (ім'я) спокій дасть* [7, с.21], *З качки – водиця, з (ім'я) – лиховиця* [7, с.25], *Є на небі три зірки: одна – ясна, друга – красна, а третя – (ім'я) прекрасна* [7, с.75].

Ім'я людини, на яку спрямований магічний вплив, функціонує в різних магічних словесних формулах. Типовим є вживання у спонукальних конструкціях – вигнаннях хвороби, у бажальних висловах, в інфінітивних висловах – заборонах, а також у розповідних реченнях, які повідомляють про певну дію магічної істоти (рідше – мовця): *Згинь, нечистий, з раба Божого (ім'я), згинь, счезни, пропади, і до нього більше не приходи, однині і довіку, до кінця світлич днів* [7, с.50], *Ісус Христос у йорданській воді купався, урочища щоб (ім'я) не боявся* [7, с.30], *Ісус Христос сидить і причитає, од раба Божого (ім'я) ляк вимовляє...* [7, с.21], *(Ім'я) поговорю крикми* [7, с.73].

Лише в десяти текстах, у яких збігаються особи мовця та об'єкта магічної дії, названо ім'я цієї людини – це обереги, замовляння від зубного болю й одне замовляння від кровотечі: *Поможть рабу вашому (ім'я), відверніть мене від зла...* [7, с.44], *Так щоб і у мене, раба Божого (ім'я), зуби не боліли, не щеміли* [7, с.58], *дай, Господи, щоб і у мене, народженого, хрещеного (ім'я) кров остановилася* [7, с.54]. Це зовсім не означає, що особа мовця не представлена в текстах замовлянь. Досить поширеними є розповідні магічні формули, в яких описуються дії мовця – виконавця магічного обряду, але ця особа залишається анонімною: *Нужду-нужду, я тебе вимовляю, в чисте поле зсилаю* [7, с.26], *то я вас [соняшниці – О.О.] ножем висікаю, веретеном викручую, на васильки виливаю, ложкою вибираю* [7, с.69]. Анонімним залишається мовець і в багатьох оберегах, замовляннях на сон: *Лягаю я спати на ніч, буде мене охороняти...* [7, с.93].

У текстах замовлянь антропоніми функціонують не лише на позначення імені людини. Ця група власних імен вживається і для називання об'єктів магічного світу (таких випадків зафіксовано 32). Ім'я в такому разі – важливий атрибут названого об'єкта, знак його близькості до реального світу, знак особливої магічності, оскільки ім'я виділяє предмет із ряду однорідних. Присвоювання імені магічній істоті, предмету тощо – один із прийомів уособлення, персоніфікації. Іменами наділяються, як правило, позитивні, корисні магічні сили, магічні діячі-помічники, які виконують бажану для мовця дію: *Ішло три пан-*

ни, всі три Ганни, сіять рожу. Та рожка не зійшла, щоб так у раба Божого (ім'я) кров з руки не йшла [7, с.55], *Добрий день, вітре-брате Кондрате. Не вий, вітре, по долинах, а вий, вітре, по (ім'я) слідах* [7, с.80]. Типовим є вживання паронімічних імен для називання магічних речовин – землі й води, до яких теж звертаються за магічною допомогою: *Добрідень тобі, вода Олияно!* [7, с.87], *Здрастуй, водо Уляно, земле Тетяно, колодязь Яків!* [7, с.92], *Добрий день, колодязь Абрам, земля Тетяна, вода Уляна* [7, с.84] (колодязь, зруб, ключі – різновиди втілення води як магічної речовини). На думку М.Новикової, поява цих атрибутів-паронімів пов'язана з дієсловом *литися* [2, с.210].

Власні імена зрідка приписуються і шкідливим магічним істотам: *Я тебе визиваю і воскреслю молитвою заклинаю, поіменно називаю: Грицько Кандиба! Тут тобі не стояти, жовтої кості не ламати, червоної крові не спивати* [7, с.69] (замовляння від младенчика). Наведений приклад виявляє особливо уважне ставлення до імені в заговорному дискурсивному просторі: знання імен хвороб (*поіменно називаю*) дає магічну владу над недугами. Саме це є причиною появи рядів однорідних членів речення на позначення типів, видів недуги: *кожен із прикметників – її атрибут-ім'я: Ці я вроки знаю, ці виговорю, і мужчинські, і жіночі, парубочі і дівочі, і циганські, і жидівські, продумані, погадані, зустрічні і наслані, вечірні, полувечірні, ночні, полуночні, подорожні* [7, с.30-31].

У замовляннях від зміїних укусів імена-атрибути мають іпостасі змії, яка, з одного боку, шкодить (кусає), з іншого – до неї ж звертаються по допомогу: *Вужу-вужу Данило! Гадюко-царице Катерино!* [7, с.88]. У подібних текстах змія називається *царицею*, має ряд християнських імен-атрибутів царственості. Отже, це архаїчна амбівалентна магічна сила [2, с.217].

Персоніфікуються завдяки вживанню власних імен і магічні рослини в текстах замовлянь від крикливців: *А в чорній лісі – чорний дуб, чорний дід, чорна баба, і чорна дочка Катериночка. А в нас син Герасим. Та ваша ж дочка Катериночка на нашого сина Герасима посилає сон із усіх сторін, щоб він спав, не прокидався, щоб тіла набирався. А в нас син Герасим посилає на вашу дочку Катериночку крикливиці-тирливиці, а не сонливиці* [7, с.72]. Ім'я, яким наділили магічну шкідливу силу, дозволяє мислити її наближеною до реального світу, і, відповідно, можливим стає магічний обмін хвороби на здоров'я.

Імена Бога і святих. Це теж чисельна група власних назв у текстах замовлянь – усього ми зафіксували 282 приклади. По-перше, це різні лексеми, які називають Бога: *Бог* (20 прикладів), *Господи* (40 прикладів), *Господь Бог* (20 прикладів), *Ісус Христос* (42 приклади) і синонімічні перифрази – *Спаситель* (6 випадків), *Син* (2 випадки), *Отець, Син і Святий Дух* (3 приклади). Лексему *Бог* потрапляємо у

магічних формулах-проханнях і побажаннях: *Першим разом, луччим часом, поможи мені, Боже, хрещеній, молитвеній (ім'я) переляк вимовляти...* [7, с.33], *Хай Бог родить на всякого долю, жито, пшеницю і всяку пашиницю!* [7, с.89]; у розповідних конструкціях – констатація допомоги вищої сили: *не я помагаю – Бог помагає* [7, с.53]. Лексема *Господь (Господи)* та поєднання двох слів виявилися частотнішими та поширеними в усіх типах магічних словесних формул: *Благослови мене, Господи, у святий час по святей землі ходити, твої чудеса творити, і спаси мене, Господи, на всіх путях-дорогах!* [7, с.45], *Їхав сам Господь Бог на своєму коні, на золотому сідлі, по кам'янім мосту, з стальним тросом* [7, с.53].

Ісус Христос, як правило, виступає магічним суб'єктом у замовляннях, які містять епічну частину і (чи) діалог: він пересувається по дорозі або перебуває в певному магічно відзначеному місці та виконує ряд дій: *На морі білий камінь лежить, на камені – престол стоїть, на престолі – Ісус Христос сидить і причитає, од раба Божого (ім'я) як вимовляє, викликає, на морі відсилає* [7, с.21], *Іде Ісус Христос понад небесами, в вороні коні, на золотім сідлі* [7, с.52]. В іншій групі текстів ім'я *Ісуса Христа* звучить у конструкціях, що містять вербально виражене чи приховане порівняння: *Як цар Христос сідав на призьбі, так у раби Божої (ім'я) стань живіт на місце* [7, с.63]. Типовим є також вживання імені Христа у замовляннях-оберегах, зокрема в замовляннях на сон. У цих випадках, як правило, містяться імена (назви) як мінімум трьох магічних сил: *Христос – на землі, Христос – при мені, Христос – у головах, а янголи по боках* [7, с.83], *Пречиста Божя Мати, лягай зі мною спати, янголи – по боках, Ісус Христос – у головах* [7, с.83]. Подібні тексти являють собою так звані формули магічного огороження: ствердження наявності тієї чи іншої магічної сили з усіх сторін від мовця має забезпечити від проникнення магічної шкоди.

Досить чисельну групу становлять імена різних християнських святих (56 прикладів). М.Новикова доводить, що поява імен християнських святих у давніх текстах замовлянь свідчить не так про те, що слов'яни-язичники сприйняли нову релігію, а швидше про те, що вони підпорядкували нових святих і нову символіку давнім уявленням: *давні слов'яни-язичники в християнстві сприймали „передусім не нові значення, а старі символи”* [виділення автора – О.О.] [2, с.293]. Багато імен християнських святих стали просто заміниками імен давніх язичницьких богів, як-от Георгій Побідоносець замінив купальського Ярила [2, с.295]. І досі досить чисельна група текстів замовлянь представляє одночасну магічну дію і святих християнства, і давніх магічних сил: *Зорі-зорі, йдіть на панські гори, на панських горах стояло три каплиці, там сиділо три дівичі, одна – пише, друга – читає, Матір Божя за престол приступає, (ім'я) замовляє. Зуби-зуби! Щоб ви не боліли під молодик і під повня, а*

заболіли, як мертві загомоніли. Їде пан на коні, на золотім сідлі, правою рукою махає з (ім'я) зуба всю хворобу на море ссилає [7, с.57]. Наведений текст складається із трьох функціонально рівноправних частин. У першій частині змальовуються магічні дії „трьох дівичь”, причому однією з них виявляється *Матір Божа*, хоча слід зазначити, що саме вона виконує основну дію – вигнання хвороби. Але, як бачимо, Богоматір перебуває в ряду інших магічних істот, так само, як і вона, сильних, відзначених. Друга частина тексту являє собою різновид паралелістичної заговорної формули [4]. У третій частині тексту змальовано дії ще одного магічного суб'єкта – це *пан*, який має атрибуту магічності: їде на коні, має золоте сідло (золотий – колір царственості, магічної могутності). Якщо Матір Божа хворобу *замовляє*, то цей пан виконує фізичну дію – він хворобу *змахує*. Як бачимо, в дискурсі замовлянь християнські святі не є визначальними магічними діячами, вони перебувають у ряду інших таких же могутніх суб'єктів.

Одна група християнських святих, згадуваних у текстах замовлянь, виявляється, так би мовити, вузько спеціалізованою: ці святі ніби закріплені як помічники лише в певних ситуаціях. Інші ж святі так не „спеціалізуються”. Наприклад, до святого Миколая (Миколи) найчастіше звертаються в замовляннях-оберегах і в замовляннях на добру дорогу: *Микола, Божий угоднику! Ти і в полі, ти і в домі, в дорозі і в пуні. Спаси і сохрани від усякого зла* [7, с.80]. Разом із тим, ім'я цього угодника містять і тексти лікувальних замовлянь: *Святий отче Микола-угодник, поможи (ім'я) ляк говорити* [7, с.22].

Типовим є вживання імен святих як ряду однорідних членів речення – це можуть бути і зачини чи закріпки заговорних текстів, і прохальні формули основного тексту: *Господи, всі святі угодники, станьте нам у помощах: святий Петро, святий Павло, святая Покрова, святая Варвара...* [7, с.27].

Найчастіше з усіх християнських святих у текстах замовлянь згадується Богородиця – таких прикладів зафіксували 91. У більшості випадків звучить власна назва *Божа Мати*: *Ішла Божа Мати, золотою паличкою опиралась* [7, с.48], *Ішла Мати Божа калиновим мостом, підв'язана золотим тростом, ішла вона, шагала і сорок святих у поміч визивала* [7, с.36]. Крім того, маємо цілий ряд перифраз (усього 21), частина з них складається з кількох імен Божої Матері: *Діва Марія* [7, с.34, 65], *Пресвята Богородиця* [7, с. 23, 24, 36, 64, 82, 86], *Матінка Пресвята Владичиця, Пресвята Богородиця* [7, с.45], *Христова Мати* [7, с.53], *Пресвята Богородиця Мати Марія* [7, с.27], *Свята Покрова, Мати Христова* [7, с.47] та ін.

Божа Мати – магічний суб'єкт багатьох українських замовлянь різних тематичних груп. Вона найчастіше перебуває в дорозі, щоб прийти і допомогти людині, позбавити людину від недуги, убезпечи-

ти від магічної шкоди. У ряді подібних замовлянь розробляється мотив зустрічі двох магічних суб'єктів, і *Божя Мати* досить часто діє вкупі з *Ісусом Христом*: *Іде Мати Божя з золотим хрестом, золотим мостом. Стрічає її Ісус Христос* [7, с.20]. Пересування магічної діяча в контексті замовлянь має символічне значення: за М.Новиковою, це збільшення/зменшення буття суб'єкта щодо тієї чи іншої просторової координати [2, с.286, 289-290]. Дорога ж осмислюється як магічний простір, що пов'язує реальний і магічний світи, світ позитивних магічних сил і так званий антисвіт, місце перебування хвороб, усього лихого і шкідливого.

Ім'я *Божої Матері* трапляється і в замовляннях іншої будови: вона перебуває в певному магічно відзначеному місці й виконує певні дії чи просить інші магічні сили допомогти людині: *Мати Божя на вратах стояла, своїм духом подихала, рабу Божому (ім'я) пристрім і вроки зганяла...* [7, с.35] (ворота виступають у символічному значенні межі реального і магічного, магічних позитивного і негативного світів), *На синьому морі камінь лежить, на камені Матір Божя стоїть. Що вони роблять? (Ім'я) бородавки зганяють, ріжуть, печуть, рубають, їх у море укидають* [7, с.51].

Крім того, до *Божої Матері* звертаються із проханнями про допомогу у заговорюванні, її просять вберегти людину від лихих впливів (у замовляннях-оберегах), констатують її допомогу у розповідних формулах замовлянь: *Я в дорогу вирушаю з Господом Богом, з Матір'ю Божою і з двома янголами. Святий отець Миколай позаду, Мати Божя попереду, що Матінці Божій – то й мені* [7, с.43-44], *Матір божя на престолі стояла, младенчика держала, народженому младенчику крикливці змовляла та на море пускала* [7, с.73]. Такі особливості синтагматичного оточення власних назв Богородиці дають підстави зробити висновок про своєрідність образу *Божої Матері* в українських замовляннях – „господині величезного світового дому, яка проходить по всіх закутках і засіках, повсюди дає лад і стежить за добробутом” [2, с.295] (пор.: *Матір Божя прийшла зі своїми замками, замкнула мене від усіх ворогів, а ключі з собою забрала* [7, с.46]).

У двох текстах ім'я Богородиці сусідує з уособленим найменуванням магічної речовини – води: *Водице-Улянице, Пресвятая Матір Божя, станьте мені на сторожі, станьте мені у помочі, допоможть уроки-урочища відкликати* [7, с.30], *Добрий день, кринице, золота Богородице! У тебе чотири вугли, а три джерела. Як до тебе вода прибуває – хай так до мене здоров'я прибуде!* [7, с.91]. Як бачимо, у другому випадку онім *Богородиця* виступає прикладкою до звертання *кринице*. Це може свідчити про те, що в даних контекстах *Божя Мати* заступила місце давнього божества, покровителя водяної стихії, яка може змивати лихо й шкоду, а також наповнювати добром.

Топоніми і гідроніми. Це нечисельна група власних назв у текстах українських замовлянь (17 прикладів), хоча локативні синтаксеми є обов'язковим елементом багатьох замовлянь: *На морі, на білокомор'ї сидів дуб, під тим дубом лежав камінь, на тому камені – два парні сиділи* [7, с.57], *На морі-океані стоїть дуб, в тому дубі гніздо і гнезде-ниця, в том гнізді – Іван Золотоус* [7, с.89]. Подібні тексти представляють типові приклади оформлення локативів на позначення просторового розміщення магічних персонажів на основі послідовного називання просторових координат одної через іншу в напрямку зменшення, конкретизації їхнього обсягу. Простір замовлянь – концентричний: море – на морі острів – на острові дуб (камінь та ін.) – на дубі (камені та ін.) магічний персонаж. Кількість ланок може скорочуватися до двох (море – на морі дехто), а може й зростати до чотирьох-п'яти. Такий простір, на думку М.Новикової, є нічим іншим, як круговою моделлю святилища або концентричного лабіринту [2, с.207].

У двох випадках центр магічного простору означається як *острів Буйн* [7, с.52], паронім – *Гоян* [7, с.55]. Уживання такого топоніма характерне для російської магічної традиції, але не є типовим для української. Натомість місце перебування магічних сил може означуватися топонімом *Осіянська (Сієнська, Сіонська) гора*: *На Осіянській горі стоїть церква, в той церкві – камінніє попи, камінніє дяки, камінніє книжки...* [7, с.89], *На Сієнській горі стоїть дуб зелен, під тим дубом зеленим огні горять, котли киплять...* [7, с.26]. Магічна гора – центр магічного світу – може мати й інші назви: *Єрусалимська* [7, с.21], *Арарати* [7, с.87]. Розглянуті топоніми безпосередньо пов'язані з християнською міфологією, у контексті якої мають виразну позитивну семантику добра. Але в дискурсивному просторі замовлянь ці власні назви є лише досить пізніми заміниками давніх локативів на позначення елементів магічного простору. Свідченням цього є, зокрема, амбівалентна природа згаданих топонімів: з одного боку, у вказаних місцях перебувають позитивні магічні суб'єкти, з іншого – туди відсилають хвороби: *Пречиста Божа Мати, поможі мені намовки виганяти, на Осіянські гори, на ліси відсилати* [7, с. 25], *Вимовляла я й виговоряла, на Сіянські гори посилала* [7, с. 31]. У такому разі власні назви виступають заміниками традиційних позначень місць відсилки (перебування) шкідливих сил – болота, лісу, піску, степу тощо, пор.: *Ідіть на круті береги, на жовті піски, на зелені лози...* [7, с. 30], *А ти, Іван Богослов, вибери всю худу кров, і винеси на очерета, на болота...* [7, с.2 0], *Я одсилаю на мхі, на болота, на гниліє колоди...* [7, с. 73], *летіть собі на сухі ліса, на гнилі болота...* [7, с. 90].

Таку ж амбівалентність виявляють власні назви морів: по них пересуваються позитивні магічні істоти, і на ці моря відсилаються недуги, причому власна назва може входити як однорідний член речен-

ня до традиційних локативів: *Йшла Божая Мати через Чорне море...* [7, с. 26], *я тебе зсилаю на Біле море, на Чорне море, на Червоне море, на очерета, на болота, на каміння, на креміння* [7, с. 37].

Ще одна власна назва в дискурсі замовлянь – гідронім *ріка Йордан*. Лише один текст фіксує вживання цієї назви у функції локатива: *На морі-океані, на річці Йордані, на камені-олтарі стоїть Матінка Пресвята Богородиця...* [7, с. 45]. Інші випадки – це вживання цієї лексеми на означення магічного суб'єкта, а саме магічної речовини – води: *Орданська ріка, очищаєш ти луги і береги, очисти народженого, хрещеного (ім'я) од його болезні!* [7, с. 29], *Ти, вода Ордана, ти – від Бога дана, ти обмиваєш од осуги, осоруги, ти обмиє твою народжену, хрещену, рабу Божу (ім'я) від болезні, печалі...* [7, с. 92]. Вода в дискурсі замовлянь наділяється властивістю змивати недугу, очищати людину від магічної шкоди, тому цілком очікувано, що вона набула атрибуту *йорданська* – та, в якій хрестився Ісус.

Таким чином, власні назви є важливим компонентом структури заговірних текстів. Основна їх функція – позначати магічну силу, могутність, відзначеність певних суб'єктів та об'єктів, місць тощо. Виголошення імені людини – об'єкта заговорювання робить її відкритою для магічного впливу. Причиною цього є давні магічні уявлення про слово, ім'я як сутність предмета, людини. У ряді випадків антропоніми вживаються на означення деяких магічних сил (істот). У цьому разі власне ім'я є знаком наближеності магічного діяча до справжнього, реального світу, знаком долучення до людського світу. Дуже чисельну групу власних назв становлять у текстах українських замовлянь імена Бога і християнських святих. Спостереження за синтагматикою цих імен дозволяє говорити про те, що вони є досить пізніми елементами текстів замовлянь і називають не стільки того чи іншого святого, як є позначеннями корисної магічної сили, здатної за ряду умов знешкодити лихий вплив чи забезпечити від нього. Функцію позначення елементів магічного простору чи межі реального й магічного світів виконують у текстах замовлянь топоніми й гідроніми. Загалом же власні назви допомагають підкреслити чітку структурованість магічної світобудови, особливо виділяють найбільш значущі, найбільш могутні елементи магічного світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новиков А.И. Семантика текста и ее формализация. – М.: Наука, 1983. – 215 с.
2. Новикова М.О. Коментар // Українські замовляння / Упоряд. М.Н.Москаленко; Авт. передм. М.О.Новикова. – К.: Дніпро, 1993. – С. 199-306.

3. Остроушко О.А. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь: Дис... канд. філол. наук. – Кривий Ріг, 2002. – 201 с.
4. Остроушко О.А. Семантико-синтаксична характеристика паралелістичних формул українських замовлянь // Дослідження з лексикології і граматики української мови: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2003. – С.97-103.
5. Остроушко О.А. Комунікативні магичні табу в духовній культурі сучасних українців // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. пр. – Вип. 18. – Ч.2. – К.: Акцент, 2004. – С. 353-361.
6. Петров В. Український фольклор (Заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклу)//Берегиня. – 1996. – Ч. 1-2. – С.114-131.
7. Словесна магія українців / Упоряд. В.Фісун. – К.: Вид-во „Бібліотека українця”, 1998. – 102 с.
8. Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Пер. с англ. – М.: ООО „Фирма „Издательство АСТ”, 1998. – 784 с.

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про функціональну своєрідність власних назв у текстах українських замовлянь. Власні назви розглядаються як важливий структурно-семантичний компонент заговірних текстів, поява якого зумовлена рядом особливостей давнього магичного світогляду.

Ключові слова: магичний, замовляння, власна назва, текст, дискурс.

SUMMARY

The functional peculiarity of the proper names in the Ukrainian charm exorcisms is described in this article. The proper names are examined as an important semantic-syntactic component of the charm exorcisms' texts. This component reveals some peculiarities of magic world outlook system.

Key words: magic, charm exorcisms, proper name, text, discourse.

УДК 81'42

ОБРАЩЕНИЕ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ЖАНРА РЕЧИ
«ПОЗДРАВЛЕНИЕ»

Обращение в лингвистической литературе описано достаточно полно, однако мы столкнулись здесь с некоторыми противоречиями. С одной стороны, существует точка зрения, согласно которой простое предложение, включающее обращение, является осложненным, с другой - есть попытка определить обращение как самостоятельное односоставное предложение. Так, некоторые исследователи (В.В. Бабайцева, А.Н. Гвоздев) вслед за А.А. Шахматовым выделяют так называемые вокативные предложения, «в которых главным и единственным членом является обращение, имя лица, к которому обращена речь, если это имя произнесено с особой интонацией, вызывающей сложное представление, в центре которого стоит данное лицо; в этой мысли может быть выражен упрек, сожаление, укор, негодование» [5, с.190]. Но данный тип обращений нас не будет интересовать, так как в описанном случае последнее является косвенным упреком, укором и пр. Зачастую же обращение определяется учеными как «знаменательное слово или словосочетание, называющее того, к кому обращена речь» [7, с.152], то есть обращение лишается предикативности, и поэтому в грамматиках помещается в раздел «Слова и группы слов, грамматически не связанные с предложением» [5, с.191]. Таким образом, обращение определяется только лишь как номинативная единица и, соответственно, напрашивается вывод о его отождествлении со словом.

Однако обращение – самодостаточная единица, функционирующая в речи. В.А. Горпинич определяет ее как «слово, обозначающее лицо, к которому адресована **речь**» [6, с.107] (выделено нами), Н.С. Валгина называет обращением «слово или сочетание слов, называющее адресата **речи**» [3, с.269] (выделено нами). Следовательно, рассматриваемая единица является иным образованием, нежели слово. А.Ф. Прияткина присваивает ей статус «своеобразной синтаксической конструкции» [13, с.164].

Использование обращения в речевом общении обусловлено потребностью в выражении **мысли** о привлечении внимания, которая является сложным ментальным образованием.

Речевые ситуации, в которых реализуется обращение, определяются компонентами непосредственности речевого общения, когда собеседники «встречаются» «здесь» и «сейчас». Эти дейктические

координаты определяют грамматическую и семантическую суть обращения, проецируясь в нем имплицитно.

Поэтому можно говорить, что исследуемая единица содержит скрытые указатели реальной **модальности**, **настоящего** актуального момента речи и направленности от первого **лица** ко второму.

Дорогие друзья! / Mon tres cher Pere / Dear Mr. President / Дорогі співвітчизники!

Первичная функция обращения соотносима с «первичной мыслью», на базе которой развиваются вторичные функции (первые и вторые в речевых актах представлены в виде конкретных интенций). В «Macmillan English Dictionary» глагол «to address» определен как «to call someone a particular name or title when you speak to them» [16, с.16-17]. Н.И. Формановская отмечает: «... для того, чтобы направить кому-либо слова..., адресоваться к кому-либо, его необходимо назвать, т.е. употребить ту номинацию, которая, с точки зрения адресанта, наиболее соответствует социальному статусу и роли адресата <...> Но, в соответствии с мотивом и целью, такую номинацию необходимо совместить с **предикацией** (выделено нами), т.е. не просто назвать адресата, но одновременно и вместе с тем позвать его» [14, с.84-95]. К.А. Курилова «в унисон» замечает: «Специфика обращения заключается в том, что оно привлекает внимание собеседника и одновременно называет его» [8, с.6]. Необходимо также добавить, что предикативность – свойство коммуникативных единиц, отличающее их от некоммуникативных (слов, словосочетаний), обращение же, безусловно, единица коммуникативная [1, с.62].

Одной из характеристик обращения также является его **интонационная** самостоятельность. В начале законченного по смыслу высказывания обращение выступает в качестве отдельной, изолированной синтагмы с характерным типом интонации.

В интерпозиции и постпозиции же обращение произносится чаще всего как восходящая часть нисходяще-восходящего тона разделенной разновидности.

Итак, на наш взгляд, обращение является интонационно оформленной синтаксической конструкцией, выражающей мысль и обладающей скрытыми указателями модальности, времени и лица, которые, по мнению В.В. Виноградова, «выражают общее значение предикативности» [1, с.62-63].

Обращение чаще всего выражается именем существительным или субстантивированной частью речи. Это прежде всего собственные имена, названия лица по родству, полу, социальному положению, профессии, должности, а также по национальным и территориальным признакам, каждый из которых в свою очередь могут быть индивидуальными и коллективными.

В структурном плане обращение бывает нераспространенным и распространенным. Нераспространенное обращение выражается одним словом либо полным именем: *Duke, Леночка, Дідусю, Archers*.

Распространенное обращение имеет при себе пояснительные слова. В качестве пояснительных слов часто выступают определения и приложения. Обращения также могут выстраиваться в однородный ряд.

Dear fellow Americans, friends and honored guests! / Monsieur et cher Protecteur / Шановні ветерани! / Дорогие мои и возлюбленные во Христе!

На выбор обращения в разных языках влияют следующие факторы:

1. Характер отношений: родственники/неродственники, знакомый/незнакомый, дружественные/нейтральные.

2. Возраст коммуникантов: старше/младше/одного возраста.

3. Социальный статус: равный/выше/ниже.

4. Пол коммуникантов.

5. Атмосфера общения: официальная/неофициальная, торжественная/обычная.

Мы предлагаем следующую классификацию обращений, используемых в поздравлениях:

1. Термины родства (в рассматриваемом случае используются только в родственных отношениях).

My dear Sister / Mon cher Oncle / Мила наша доню!

2. Социальные обращения:

а) обращения по фамилии, имени, отчеству, прозвищу;

my dear Adam / Mon cher Jacques / Дорогая тетя Шура! / Руслано

б) обращения по званию, должности, профессии, социальному статусу;

Dear Officers, Directors, and Members

в) обращения по половой принадлежности;

Sir / Madame / Дорогие женщины! / Милі жінки!

г) обращения по месту жительства;

Dear fellow Americans, friends and honored guests!

д) общеупотребительные обращения

Monsieur et cher Ami / Dear Friends / Дорогі друзи!

Родственные и социальные обращения, в свою очередь, могут быть индивидуальными и коллективными.

По своей форме обращения носят в исследуемых языках разнообразный характер.

Формы обращения в английском языке.

Стандартными для английского языка являются формы типа *Sir/Mr/Mrs/Miss/Ms + фамилия, должность*.

Согласно сложившейся традиции в жанре поздравления *Sir* употребляется при обращении к мужчине, старшему по возрасту, званию, должности или социальному положению. Но, как правило, женщины

ету форму обращения не употребляют. Эта же традиция действует и в отношении *Madam*, которая является подчеркнуто уважительной формой обращения к женщине старшего возраста, высокого служебного или социального положения.

Формы *Mr.*, *Mrs.*, *Miss*, *Ms* используются в сочетании с фамилией или названием должности, титула. *Mr.* употребляется по отношению к лицам мужского пола старше 18-ти лет, *Miss* – к девушкам и незамужним женщинам, *Mrs.* – к замужним женщинам и вдовам. В конце 60-х годов в Америке вошла в употребление форма *Ms.* – слово-гибрид, образовавшееся от *Mrs.* и *Miss*, которое нейтрализует акцент на семейном положении женщины. Форма обращения к взрослым женщинам (в устном общении) *Ma'am* характерна для юга США.

При обращении к начальству или старшим по должности часто используются формулы *Mr./Ms.* + фамилия. При этом *Mrs./Miss* в таких ситуациях неуместны. Среди сотрудников одного ранга обращения могут быть разными, однако коллеги предпочитают обращаться друг к другу по имени (*first name*).

К преподавателям в школах Британии дети обращаются *Mr.* + фамилия или *Sir*. К преподавательнице – *Miss* + девичья фамилия, даже если она замужем, или *Miss* – традиция, сохранившаяся с времен королевы Виктории, когда работать в школе разрешалось только незамужним женщинам. В США форма обращения к преподавателю та же, а к преподавательнице – в зависимости от семейного положения: *Mrs.* + фамилия по мужу, *Miss* + фамилия.

В британских университетах *Professor* + фамилия или просто *Professor* применяется в качестве обращения к тем, кто имеет соответствующее ученое звание, заведует кафедрой или возглавляет направление в науке. К остальным же преподавателям студенты обращаются *Mr* + фамилия, *Miss* + фамилия.

В США *Professor* может служить обращением к преподавателю любого ранга в университете, колледже.

В исследуемом жанре английские термины родства обычно используются только по отношению к родственникам.

В формальной обстановке британцы и американцы, обращаясь к своим дедушкам и бабушкам, употребляют слова *grandfather*, *grandmother*, а к папам, мамам – *father*, *mother*. В неофициальной обстановке обращаясь к первым американцы используют слова *grandpa/grandma*. В некоторых диалектах на территории США и в речи американцев английского и ирландского происхождения можно услышать *gran*, *nan*, *nanna* (бабушка). *Grandmama/grandpapa* используются как форма обращения в Великобритании.

Обращаясь к родителям, американцы могут употребить *mom/dad*. «За океаном» ограничено употребление *mama/papa*. *Mama* часто упот-

ребляется в южных американских говорах. Особо необходимо отметить частотное использование *papa* и для называния дедушки.

В британском варианте английского частотны *tut* и *tutty*.

По отношению к тете и дяде британцы и американцы используют форму *uncle/aunt* + *имя*.

В иных случаях обращения в англоязычной речи состоят из имени адресата.

Практически все формы обращений в поздравлении распространены прилагательным *dear*.

На собрании или на какой-либо встрече, где собирается множество людей, традиционной формой обращения является *Ladies and gentlemen!*. В официальной обстановке к членам коллектива можно обратиться так:

My fellow employees/workers/colleagues...

My fellow professors/students...

Формы обращения во французском языке.

Французский язык располагает довольно упорядоченным набором лексических средств наименования слушающего.

Нормы общения в современном французском обществе допускают некоторую вариантность выбора форм обращения, которая регулируется в зависимости от степени формальности коммуникативной ситуации и равенства/неравенства отношений между интерактантами. Вышестоящий участник общения более свободен в выборе форм общения, выбор же нижестоящего довольно ограничен. Возрастные и личностные качества индивидов в асимметричных отношениях полностью замещены должностной функцией. В неофициальных ситуациях по сравнению с регламентными обращение маркирует не только должность, социальное положение адресата, но может указывать на его возраст, отношение к собеседнику.

Стереотипными обращениями во Франции являются формы: *Monsieur/Madame* + *фамилия/должность/социальный статус*. При обращении к аудитории употребляются обращения *Mesdames!*, *Messieurs!*, *Mesdemoiselles!*, *Chers (mes chres) amis!* По отношению к молодым людям свойственны обращения *Monsieur/Mademoiselle*, к детям – *(Mon) petit/(Ma) petite*.

Термины родства во французской речевой культуре используются не только по отношению к родственникам. Обращения *le pere/la mere* + *фамилия* используются как почтительное к пожилому человеку. Старший же к адресату до 30 лет может употребить обращения *mon fils, ma fille, mjn gars, ma gosse*.

Французские обращения могут быть распространены качественными прилагательными *bon, petit, grand, beau, cher*. В речевом акте обращения в рамках жанра речи «поздравление» подобные прилага-

тельные чаще всего выражают не объективную характеристику человека, к которому обращена речь, а субъективное приписывание ему тех или иных свойств, оказывающихся существенными только с точки зрения оценивающего человека. Обращение также может быть распространено притяжательными детерминативами *ton, ta* [2, с. 16].

Наиболее частыми формами обращения в поздравлении являются *ton/ta cher, ton/ta cher + имя собств./имья нариц., cher + имя собств./имья нариц., ton/ta bon + имя собств./имья нариц., ton/ta beau, ton/ta beau + имя собств./имья нариц., beau + имя собств./имья нариц., ton/ta petit, ton/ta petit + имя собств./имья нариц., petit + имя собств./имья нариц.*. В описанных формах роли детерминатива и прилагательного ограничиваются аффективными значениями. Помимо вышеназванных клише иногда в качестве обращений выступают формы окказионального характера.

Во французском разговорном языке для выражения нежности, ласки, симпатии к собеседнику широкое распространение получили метафорические переносы: *ton amour, mon tresor mon chou, ma biche/bichette, mon bijou, mon lapin, ma poule/poulette*.

Формы обращения в украинском языке.

В украинском языке, как и в русском, самой частотной формой обращения является адресация по имени и отчеству. Аналогичным образом уходит на периферию и обращения *товаришу, громадянине*.

Активность в украинском языке набирают формы польского происхождения *пан (панове), пані, панна*. Ранее на территории польских земель подобные формы использовались в этикетной роли как способ наименования особ высокого социального положения – представителей привилегированных слоев феодального общества.

Более часто в украинских обращениях стали использоваться лексемы *добродій, добродійка*.

В качестве распространителей украинских обращений выступают прилагательные *шановний, вельмишановний, дорогі* и пр.

Основную семантическую нагрузку адресатности несет в себе лексема, номинирующая собеседника. Последняя в украинском поздравлении может быть представлена собственно именем существительным и субстантивированными частями речи.

Люба! З новим роком! Я тебе кохаю!

Особого внимания заслуживают морфологические характеристики украинских обращений. На морфологическом уровне они выражаются формой звательного падежа (кличний відмінок); в отличие от других исследуемых нами языков, где эта форма отсутствует.

В форме звательного падежа характерные флексии имеют только собственно имена существительные; субстантивированные части речи в этой форме совпадают с формой именительного падежа.

Однако у некоторых исследователей отнесение звательности в украинском языке к категории падежа вызывает сомнения: «<...> морфологическая категория падежа развивалась в зоне номинативной системы языковых единиц. Обращение же, как изначально коммуникативный призыв, зов в падежную систему вовлечено не было. <...> Кроме того, падеж, обозначая некое семантическое отношение, служит для связи слов. Обращение же, по единодушному мнению синтаксистов, не связано с другими словами в предложении. Связи типа: *Катя, ты ходила...? Петя, ты ходил...?* являются не грамматическими, а смысловыми, “согласованием” по полу адресата» [14, с.84-95]. Высказанная Н.И. Фомановской мысль подтолкнула нас на некоторые размышления.

Как известно, в русском, английском и французском языках звательный падеж отсутствует. Однако ряд языковедов (С.Е. Яхонтов, G. Curme, M. Deutschbein и др.) считают возможным говорить о так называемых аналитических падежах, в этом случае падежными формами могут считаться сочетания существительных с предлогами (the genitive – of+Noun, the dative – to+Noun, for+Noun, the accusative – порядком слов) [12, с.19]. Так, E. Sonnenschein считает, что в английском языке помимо вышеперечисленных аналитических падежей можно выделить и звательный падеж (the vocative case), который выражается, например, в случаях употребления междометия **oh** перед лексемой, называющей адресата [12, с.19]. Аналитические средства как нельзя лучше показывают отношения, которые выражают падежи. Предлог **of** является средством «выражения приименного субстантивного определения в составе именной группы», предлоги **to**, **for** указывают на реципиента, получающего что-либо в результате действия, осуществляемого агенсом [9, с.355-356]. Междометие **oh** в речевых актах типа *Oh, John!* имеет значение: «used when you want to get someone’s attention or continue what you are saying» [17, с.984], т.е. является актом привлечения внимания. О том же самом говорят и названия «звательный», «кличный», «vocative».

Н.А. Луценко в работе «Введение в лингвистику слова» междометию **ay** (с внутренней структурой «кричу» + «зову») присвоил статус «коммуникативного предиката» [10, с.55-57]. Аналогично, междометие **oh** (ср. шуточное *Сеpeга! Ay!*), что в русском языке может соответствовать междометию **эй**, не является средством выражения семантических и синтаксических отношений, а функционирует как самостоятельная предикативная единица. Функционально единицы **oh**, **ей** приравняются к конечному аффиксу в украинских обращениях. Следовательно, конечные морфемы -о, -е, -е, -у, -ю, -а, -я украинских существительных в звательной форме являются более сложными образованиями, нежели падежные флексии.

Формы обращения в русском языке.

Наиболее используемой формой обращения в русском языке является адресация по имени и отчеству, традиция которой появилась в древнерусский период и являлась, прежде всего, средством идентификации (*Присла Юрьи Лвовичь посоль свои* [11, с.13]).

В советский период были широко употребляемы обращения типа *товарищ + фамилия*. После распада Советского Союза подобная форма стала нести отрицательную коннотацию и стремится к архаизму. Лексема *товарищ* остается формой обращения в среде людей старшего возраста и представителей коммунистической идеологии.

Ныне в русский язык возвращается форма, восходящая к древнерусскому *господине, господин + фамилия/должность/звание, госпожа + фамилия/должность/звание*.

Широко используются в русских обращениях термины родства: *Дорогие сестры! С праздником! Учите наших детей этому делу*.

В современном русском языке обращение выражается формой именительного падежа, тогда как в древнерусском языке для него использовалась звательная форма (звательный падеж). Такие формы сохранились частично в современном русском языке в качестве междометий и междометных выражений: *господи, боже, батюшки* и др.

В русской разговорной речи встречается новая форма звательности, отличная от формы именительного падежа, у существительных 1-го склонения; в качестве обращений у них употребляются одни основы без флексий: *Мам!, Маш!, Вань!* Однако в поздравлениях подобные формы практически не употребляются.

Формальные русские обращения обычно распространяются такими прилагательными, как *уважаемый, глубокоуважаемый, дорогой*. Последние являются только экспрессивными средствами выражения вежливости в поздравлении, что никак не говорит о степени эмотивности поздравления.

Как правило, произнося предложение (допустим, *Я пишу*), говорящий лишь совершает акт референции, т.е. описывает соответствующее действие, сообщает о нем. **Произнося** обращение, мы **совершаем** акт призыва собеседника или, что чаще всего, акт позитивной оценки адресата. Таким образом, обращение обозначает само действие, которое происходит при осуществлении данного высказывания, т.е. оно автореферентно, т.к. указывает на действие, им самими выполняемое. Здесь язык выполняет инструментальную функцию, которая является объектом изучения лингвистической философии. Подобные речевые акты, обладающими тем замечательным свойством, что не описывают действия, а равносильны самим осуществлениям этих действий, Джон Остин назвал перформативами (от ср. – лат. *performato* – действие).

Согласно этому, есть все основания предположить стремления обращения быть перформативом, однако отсутствие в нем перформативного глагола этого не допускает. Подобные речевые акты, которые не содержат перформативных глаголов, но, по сути, обладают признаками перформативности называют «смягченными или косвенными перформативами (hedged performative)».

Итак, «обращение» – это речевой акт, обладающий признаками предикативности, определяющий интерактантов коммуникативной ситуации «поздравление» и дающий положительную субъективную оценку адресата. Обращение, как мы уже отмечали ранее, имплицитно хранит в себе указатели модальности, времени и лица. Последний постулат можно доказать, обратившись к грамматическим свойствам других речевых актов, входящих в состав исследуемой нами **единой жанровой формы**, – поздравление и пожелание. Так в высказываниях «*Поздравляю с Новым годом*», «*Желаю успехов и процветания*» содержится реальная модальность, настоящее время, первое лицо. Помимо этого обращение, как и весь жанр «поздравление», реализуется адресантом в настоящий момент речи при непосредственном контакте с адресатом (даже если это поздравительная открытка). Основной функцией обращения является привлечение внимания адресата, однако в своей первичной функции в поздравлении обращение редко употребляется. Первичная функция в поздравлениях является базой для развития вторичных. А.М. Пешковский отметил, что звательная функция обращения «тесно переплетается с функцией квалификации самого слушателя» [13, с.166]. Форма обращения используется для **показательного** выражения отношения к лицу, для его оценки и выражения чувств, т.е. вторичной является экспрессивная функция. Помимо способа субъективной оценки обращение выполняет и некоторую скрытую функцию – информирует адресата о коммуникативных характеристиках адресанта. Анализ материалов исследования показал, что **в случаях употребления обращения (конечно же, с экспрессивной функцией) поздравление чаще всего стремится к этикетности.**

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Синтаксис. Пунктуация. – М.: Просвещение, 1981. – 271с.
2. Бугакова Н.В. Категория обращения в свете когнитивной лингвистики (на материале французского языка): Автореферат дисс...к.ф.н. – Воронеж, 2001. – 24с.
3. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. – М.: Высш. шк., 1991. – 432с.

4. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. – М.: Просвещение, 1973. – 352с.
5. Горпинич В.А. Русский язык: Синтаксис. – К.: Вища школа, 1986. – 248с.
6. Гужва Ф.К. Современный русский литературный язык. – К.: Вища школа, 1971. – 276с.
7. Курилова К.А. Обращение в современном китайском языке (к вопросу о речевом этикете китайцев): Автореферат дисс...к.ф.н. – М., 1997. – 26с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь/Под ред. В.Н. Ярцевой/. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 686с.
9. Луценко Н.А. Введение в лингвистику слова. – Горловка: Издательство ГГПИИЯ, 2003. – 142с.
10. Миронюк О.М. Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості): Автореферат дисс...к.ф.н. – К., 1993. – 22с.
11. Раевська Н.М. Теоретична граматики сучасної англійської мови. – К.: Вища школа, 1976. – 236с.
12. Прияткина А.Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. – М.: Высш. шк., 1990. – 176с.
13. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. – М.: Русский язык, 2002. – 214с.
14. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – М., 1941.
15. Macmillan English Dictionary for advanced learners. – Oxford: Macmillan education, 2002. – 1692p.
16. Longman Dictionary of Contemporary English. – Longman education, 2002.

АННОТАЦИЯ

В статье автором исследуется речевой акт (субжанр) «обращение» как составная часть жанра речи «поздравление», описывается его коммуникативно-семантическая группа в украинском, русском, английском и французском языках. Автор отмечает, что обращение является интонационно оформленной синтаксической конструкцией, выражающей мысль о привлечении внимания и обладающей скрытыми указателями модальности, времени и лица, которые выражают общее значение предикативности.

SUMMARY

The article deals with the analysis of the speech act “vocative” as a part of the speech genre “congratulation”. The author describes the communicative-semantic group of the vocative. The predicative features of this speech act are also pointed out in the article.

УДК 811.161.2”38

ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЧНОГО ВИРАЖЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТАХ

Кожний стиль має специфічні (мовні та екстралінгвістичні) діагностичні риси, що визначаються, зокрема, функціонально-семантичними категоріями. Темпоральність належить саме до таких стилістично релевантних категорій. Адаже регулярність уживання тієї чи іншої часової форми або форм, що здатні виражати темпоральні відношення, зумовлено комунікативною метою висловлювання. Відповідно тексти, що належать до різних стилів, будуть мати відмінні темпоральні малюнки.

Проблема вираження часових відношень у тексті є досить розробленою. Теорію польового структурування функціонально-семантичної категорії темпоральності російської мови ґрунтовно розроблено О.Бондарком, В.Всеволодовою. В україністиці активно досліджуються засоби вираження темпоральності та особливості їх функціонування у текстах різних стилів (Л.Вишня, С.Єрмоленко, А.Загнітко, Р.Куцова., В.Познанська, С.Соколова та інші). Однак, проблеми моделювання ФСП темпоральності на базі української мови та з’ясування особливостей функціонування його компонентів у текстах різних стилів, зокрема в публіцистичному та інформаційному, залишаються остаточно не розв’язаними.

У статті зроблено спробу окреслити особливості морфологічного вираження темпоральності, а також специфіки функціонування часових форм у текстах публіцистичного та інформаційного стилів.

Морфологічними засобами вираження темпоральності є часові форми дієслів дійсного способу, а також дієприкметники, предикативні форми на *-но (-ено) / -то* та відтемпоральні ад’єктиви.

У публіцистичних та інформаційних текстах представлена повна парадигма часових форм дієслів дійсного способу, однак частотність їх уживання неоднакова.

Найбільш уживаною є форма минулого часу, яка має наступні темпоральні значення: аорист і перфект (дієслова доконаного виду); імперфект (недоконаного виду); а також плюсквамперфект (форма давноминулого часу).

Зазначимо, що семантичні відтінки форми минулого часу виконують у текстах публіцистичного та інформаційного стилів типові функції, проте мають різний ступінь регулярності вживання.

Так, аорист відзначається вищою частотністю вживання у текстах публіцистичного стилю, позначає події, що відбулися у далекому минулому і не мають безпосереднього стосунку до сьогодення, або свідчать про результати минулих подій. Зауважимо, що найбільш часто аорист використовується у жанрах нарису, хроніки, особливістю яких є розповідь про життєвий шлях цікавих людей чи фіксація подій минулого.

В інформаційних текстах, як правило, подається оперативна інформація, проте далеко не завжди про актуальні події, що відбулися, розповідається в режимі репортажу. Саме тому перфектні дієслова доконаного виду, які „...тісно пов'язують часовий план минулого з часовим планом теперішнього” [1, с.204], – є надзвичайно важливими для інформаційних текстів. Відповідно, перфект, що вказує на дію, яка завершилася в минулому, проте не втратила своєї актуальності, є більш уживаним у текстах інформаційного стилю.

Слід зауважити, що не завжди граматична форма дієслова може прозоро свідчити про його семантичне значення. Досить часто на часове значення вказують додаткові засоби контексту (лексичні обставинні конкретизатори, іменні темпоральні групи, прислівники) чи контекстне оточення дієслова. Наприклад: *Василь Стус – на етапі. Закінчився 12 січня [1977р.] його таборовий термін* (Дніпро. – 2002. – №1-2. – С.89). У наведеному прикладі ім'я письменника, який давно пішов із життя, а також реалії колишнього СРСР (*таборовий термін*) опосередковано вказують на те, що події відбувалися досить давно і до сьогодення безпосереднього стосунку не мають. До того ж із більш широкого контексту можна з'ясувати рік (1977р.), коли відбувалися ці події. Відповідно, дієслово *закінчився* має аористичне значення.

Майже половину дієслів, які мають форму минулого часу, у текстах публіцистичного стилю складає імперфект. Це, на нашу думку, зумовлено особливостями семантики цієї часової форми (не має значення результату як внутрішнього обмеження дії, відтак зосереджує увагу на самій дії, а не на її результаті). У текстах інформаційного стилю імперфект використовується із меншою частотністю і здебільшого у жанрах огляду, хроніки чи інтерв'ю.

Форма давноминулого часу має стилістичну маркованість (уживається переважно у текстах художнього стилю), тому в аналізованих текстах вона використовується зрідка у жанрі нарису (публіцистика), що межує із художніми жанрами. Причому, саме форма давноминулого часу привносить у виклад ознаки художності, надає йому оповідного характеру: *Вона спробувала було догукатися до совісті своїх колег, нагадавши їм, як чинили в аналогічних ситуаціях справжні письменники-гуманісти В.Короленко, Е.Золя...* (Дзвін. – 2002. – №8. – С.131).

Досить високою частотністю у текстах публіцистичного та інформаційного стилів відзначаються також форми теперішнього часу, які

можуть мати наступні семантичні відтінки: актуальний, розширений; абстрактний, постійний; теперішній репортажу та теперішній письмового репортажу. Зауважимо, що визначення семантичного відтінку часової форми залежить від контекстного її оточення. Досить поширеним засобом конкретизації темпоральної семантики є лексичні обставинні конкретизатори. Відтак, можна виокремити ЛТК, характерні для позначення семантичного відтінку теперішнього актуального (*тепер, сьогодні, зараз, нині* тощо) та теперішнього розширеного (*дотепер, щоденно, відколи, щороку, донині, досі, надалі, дедалі* тощо). Прислівники, що вказують на частотність, повторюваність, тривалість дії (*звично, постійно, часто* тощо), також можуть визначати семантичний відтінок часової форми (як правило, часова форма набуває семантичного відтінку теперішнього розширеного).

Високою частотністю у текстах публіцистичного та інформаційного стилю відзначається теперішній розширений. Крім зазначених елементів контексту, що визначають темпоральне значення часової форми, у текстах публіцистичного стилю виявлено елементи речення, що не мають власної темпоральної семантики, проте, вказуючи на модальні відтінки, можуть сигналізувати про певну темпоральну семантику часової форми: *Вона [влада] спотворює усі бажання й наміри можновладців, стаючи духовним епіцентром їхнього існування. І ця потреба владарювати стає, як правило, максималістською* (Дніпро. – 2001. – №5-6. – С.124). Вставне слово *як правило* вказує на те, що події, про які повідомляється, мають закономірний характер. Із семантики вставної конструкції ясно, що подія вже відбувалася певний проміжок часу, якщо автором оцінена як очевидна. Відповідно дієслово у формі теперішнього часу набуває у цьому контексті значення теперішнього розширеного.

Іноді (переважно у текстах інформаційного стилю) семантичний відтінок часової форми визначає ситуація спілкування: – *Над чим ви зараз працюєте? – Я пишу книжку про Агатангела Кримського* (Березіль. – 2001. – №3-4. – С.10). Із загального контексту інтерв'ю зрозуміло, що кореспондент питає у письменника не про те, чим він займається безпосередньо у момент розмови. ЛТК *зараз* лише підкреслює актуальність запитання. Відтак і часове значення відповіді має семантику не теперішнього актуального, а теперішнього розширеного.

Менш уживаним у текстах публіцистичного та інформаційного стилів є теперішній актуальний, який в інформаційних текстах відзначається більшою частотністю. На нашу думку, це зумовлено специфічною семантикою цієї часової форми (вказує на дію, що відбувається у момент мовлення) та комунікативно-стилістичними особливостями інформаційних текстів. Досить часто у тексті чи висловленні теперішній актуальний вимагає додаткових мовних засобів, які б розкривали його

семантику. Як правило, цю функцію на себе перебирають лексичні обставинні конкретизатори з відповідною семантикою.

Інформація, що подається в інформаційних текстах, має бути аргументованою, переконливою, а в текстах публіцистичного стилю – ще й впливовою, тому автори для досягнення цієї мети спираються, передусім, на загальновідомі істини, на певні узагальнення, що сприймаються їх сучасниками як аксіома. Відтак часова форма, семантика якої відповідає поставленій комунікативній меті – теперішній абстрактний. Як у текстах публіцистичного, так і в текстах інформаційного стилю цей семантичний відтінок теперішнього є менш уживаним порівняно з теперішнім розширеним й актуальним. Однак слід зазначити, що публіцистичні тексти частіше вживають це темпоральне значення порівняно із інформаційними. Як правило, теперішній абстрактний використовується у фразеологізованих сполуках: *І тепер, здобувши незалежність, як не пригадати тут східної приказки: собака гавкає, а караван іде* (Вітчизна. – 2002. – №1-2-. – С.43). Слід зазначити, що основна функція часової форми – фіксація події на часовій осі- у даному випадку поступається експресивній, яка є основою для фразеологізмів у тексті.

Теперішній репортажу – стилістично маркований семантичний відтінок часової форми, адже вживається лише у жанрі репортажу. Це семантичне значення виникає лише у характерних контекстуально-ситуативних умовах: дія, про яку розповідається, відбувається у момент мовлення, та на відміну від теперішнього актуального, в контексті наявні дієслова сприйняття (*подивіться, бачимо* і под.), або інші засоби контексту, за допомогою яких створюється ситуація безпосереднього спостереження за подіями, що відбуваються: *Але подивіться, як все-таки він пригальмовує при проходженні чергових воріт* (Репортаж з олімпійських ігор. – 20.02.2006); або *Вона ось зараз фінішує на ваших екранах* (Репортаж з олімпійських ігор. – 19.02.2006). Дієслова *пригальмовує* та *фінішує* мають всі ознаки теперішнього актуального: коментатор говорить про події, які відбуваються у момент мовлення. Однак, дієслово сприйняття *подивіться* у першому прикладі та словосполучення, що вказує на ситуацію безпосереднього спостереження, *на ваших екранах* у другому прикладі є маркерами темпоральної семантики теперішнього репортажу.

Теперішній письмового репортажу вживається переважно у текстах публіцистичного стилю. Відрізняється цей семантичний відтінок теперішнього від власне репортажної форми тим, що є засобом моделювання ситуації сприйняття події та розповіді про неї: *Одне слово, якщо Горбачов каже „гинуть” [картини] – це не перебільшення. Вмикаю диктофона...* (Політика і культура. – 2003. – №39. – С.66). Дієслово *вмикаю* називає дію, яку виконує у момент мовлення сам автор. Відтак ство-

роється ефект безпосередньої присутності, живого спілкування.

Досить обмежено вживаються форми майбутнього часу в текстах публіцистичного та інформаційного стилів, що, на нашу думку, обумовлено специфікою їхньої комунікативної мети – розв’язувати зловбоденні проблеми, формуючи громадську думку; висвітлювати актуальні події, інформуючи громадськість. Причому, інформаційні тексти відзначаються більш високою частотністю використання форм майбутнього часу порівняно із текстами публіцистичного стилю.

У текстах публіцистичного та інформаційного стилів поширеним є вживання дієприкметників. Ця дієслівна форма має внутрішній і зовнішній типи часових форм [2, с.221], однак частотність їхнього вживання залежить від стильової належності тексту. Так, більше у публіцистичних текстах використовується форма теперішнього часу. Це зумовлено, на нашу думку, комунікативними та функціональними особливостями текстів цих стилів: у публіцистичних текстах переважно розглядаються зловбоденні теми, в інформаційних текстах, як правило, повідомляється про актуальні події, що відбулися.

Якщо відмінність у функціонуванні форми теперішнього часу в аналізованих текстах різних стилів зумовлена частотністю вживання, то форма майбутнього часу характерна для речень, що вирізняються модальністю. Порівняймо: *Найкращі твори з колекції семи музеїв Київщини будуть представлені на виставці „Салют Перемозі!”* (Урядовий кур’єр. – 28.04.2000. – №79. – С.1) та *Всім уже зрозуміло, що цього не сталося. Але багатьом зрозуміло й інше: якщо цього не станеться у найближчі рік-два, ми будемо просто приречені на жалюгідне животіння на глухому узбіччі історії* (Дзвін. – 2001. – №8. – С.104). Так, у першому прикладі (речення взято із інформаційного тексту) дієприкметники у формі майбутнього часу вжито у розповідному реченні, а у другому прикладі (із тексту публіцистичного стилю) – в реченні умовної модальності. Зазначимо, що для аналізованих текстів це явище є закономірним. Крім того, дієприкметники майбутнього часу є більш уживаними у текстах інформаційного стилю порівняно із публіцистичним.

Досить обмежено у текстах публіцистичного та інформаційного стилів уживається предикативна форма на –но (-ено) / -то, якій також, як і дієприкметникам, властиві внутрішній та зовнішній типи часових форм. Залежно від стильової належності тексту, частотність використання часових форм суттєво відрізняється. Так, інформаційні тексти надають перевагу предикативним формам на –но / -то минулого часу, що належать до внутрішнього типу. У публіцистичних текстах внутрішній і зовнішній тип форми минулого часу за кількісними показниками не дуже відрізняються, хоча перевага надається все ж таки внутрішньому типу часової форми. Слід зауважити, що хоча внутрішній тип не має часової форми теперішнього, проте у контексті вони можуть набувати темпорального значення тепері-

пнього: *Ну, зрозуміло, росіян, які живуть в Україні, останнє, тобто запис даних їхньою мовою, влаштовує, хоча я не думаю, щоб влаштовувало їх і те, що позначення їхньої національності, до якої багато з росіян ставиться, як знаємо, зі значною долею пишання, тут проігноровано* (Київ. – 2001. – №7-8. – С.112). Висловлення має часове значення теперішнього, адже йдеться про актуальні, збоденні проблеми. Відтак і предикативна форма *проігноровано* у цьому контексті співвідноситься із теперішній часом. Зазначимо, що у текстах публіцистичного та інформаційного стилів предикативні форма на –но / -то із темпоральним значенням теперішнього використовуються спорадично.

У публіцистичних текстах зафіксовано поодинокі вживання предикативної форми на –но / -то зовнішнього типу із значенням майбутнього часу. Наприклад: *Не знаю, коли саме це може відбутися, чи за пієроку, чи за рік, а можливо, і трохи пізніше, але все ж таки буде досліджено і вбивства журналістів в Україні та поза Україною...* (Березіль. – 2001. – №5-6. – С.17). У наведеному прикладі аналізована дієслівна форма вживається тоді, коли автор висловлює впевненість у тому, що події обов'язково відбудуться. Однак у даному контексті видається зовсім неважливою особа-виконавець, тому події подано відсторонено від особи, безособово.

Відтемпоральні ад'єктиви використовуються у публіцистичних та інформаційних текстах у тих випадках, коли події не вимагають чіткого окреслення темпоральних рамок, а достатньою є лише вказівка на певний часовий проміжок. Саме ця обставина, на нашу думку, зумовила більш широке використання їх у текстах публіцистичного стилю порівняно із інформаційними текстами.

Серед відтемпоральних ад'єктивів за темпоральною семантикою, яку вони виражають, можна виокремити наступні групи:

-часові (прив'язують події до теперішнього, минулого чи майбутнього): *сучасний, колишній, майбутній* і под.;

-кількісно-часові (вказують на тривалість дії): *чотирьохсотлітнього, багатолітні, півгодинна* тощо;

-вказують на історичний період: *постімперський, дореволюційний, пострадянський* і под.;

-детерміновані назвою місяця: *липневий, грудневий, листопадовий* тощо;

-вказують на час доби: *ранній, вечірній* тощо;

-вказують на послідовність у часі: *попередній, подальший* і под.

Найбільш різноманітно представлені семантичні значення відтемпоральних ад'єктивів у текстах публіцистичного стилю. Основна їх функція – у сконденсованому вигляді означити темпоральну належність відповідного іменника, і, зрештою – висловлення, що відповідає закону мовної економії. Однак в аналізованих текстах ця група

прикметників ніколи не виступає як основний засіб вираження темпоральних відношень.

Таким чином, у текстах публіцистичного та інформаційного стилів провідну роль у передачі часових відношень відіграють форми минулого часу і, дещо меншою мірою, теперішнього часу. Складність, неоднозначність і багатогранність відношень між фактами та подіями у часовій площині передається у сконденсованому вигляді за допомогою дієприкметників і відтемпоральних ад'єктивів, що не суперечить закону мовної економії. Тексти публіцистичного стилю переважно висвітлюють злободенні проблеми і з метою ефективного впливу на аудиторію містять авторські зауваження, оцінки. Відповідно найменш придатними для реалізації цього комунікативного завдання виявляються форми майбутнього часу та предикативні форми на – но / -то.

Комунікативне завдання текстів інформаційного стилю – оперативно подати актуальну об'єктивну інформацію про події, що відбулися / відбуваються в країні та за її межами. Відповідно найвищою частотністю в інформаційних текстах відзначаються форми минулого і теперішнього часу. Досить часто в інформаційних текстах створюється перспектива розвитку подій, тому форми майбутнього часу відзначаються у цих текстах вищою частотністю порівняно із текстами публіцистичного стилю. Відстороненому, а отже, об'єктивованому викладу інформації сприяють безособові предикативні форми на – но /-то, які також є уживанішими в текстах цього стилю порівняно із публіцистичними текстами. Низькою частотністю відзначаються відтемпоральні ад'єктиви, оскільки за своєю семантикою не фіксують чітко події на часовій осі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горпинич В.О. Морфологія української мови: Підручник. – К.: Видав. центр „Академія”, 2004. – С.156-213.
2. Граматика української мови. Морфологія: Підручник / О.К.Безпояско, К.Г.Городенська, В.М.Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336с.
3. Москальская О.И. Грамматика текста (пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак-тов иностр. яз.): Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1981. – 183с.
4. Соколова С.О. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова // Мовознавство. – 1995. – №4-5. – С. 11-17.
5. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. / А.В.Бондарко, Е.И.Беляев, Л.А.Бирюлин и др. – Л.: Наука, 1990. – 262с.

АНОТАЦІЯ

У статті зроблено спробу визначити особливості морфологічного вираження функціонально-семантичної категорії темпоральності, виявити специфіку функціонування форм, що здатні передавати часові значення, у текстах публіцистичного та інформаційного стилів.

SUMMARY

The author has made an attempt to define peculiarities of morphological representation of the functional-semantic category of temporality and to trace specific functions of forms with temporal meaning in publicistic and informative texts.

*Т.В. Сорока
(Измаил)*

**К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ФЕНОМЕНА
'ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ'**

Термин «языковое сознание» затрагивает понятия, относящиеся хотя и к различным, но сближающимся областям знаний: лингвистики и психологии. Сближение соответствующих понятий, с точки зрения Т.Н. Ушаковой, следует рассматривать как весьма прогрессивную тенденцию [27, с. 13]. Это утверждение вытекает из того факта, что тесную связанность соответствующих явлений мы постоянно наблюдаем в действительности: язык и его речевое проявление используются людьми для выражения смысла, отражения состояния сознания, проявления психологического содержания внутреннего мира человека.

Лингвистические и психологические подходы к изучению сознания – это различный взгляд на природу взаимопереходного соотношения надсемиотической реальности и знаковой сущности в отражательных процессах.

Для того чтобы понять характер взаимодействия сознания и языка как практического осуществления сознания, необходимо выйти за пределы отдельного человеческого мышления, за пределы телесной организации человека и войти в мир его культуры [8, с. 12]. Действительно, любой речемыслительный акт, хотя и осуществляется нервно-мозговой системой отдельного человека, все же находится в пределах определенного социально-культурного пространства, протекает в рамках соответствующего лексико-семантического поля. Более того, речемыслитель-

ный акт, по утверждению Н.Ф. Алефиренко, «становится фактом практического сознания, которое вследствие своего объективирования языком превращается в языковое сознание» [1, с. 91]. Результатом такого превращения является «совокупность образов сознания, формируемых и внешняемых при помощи языковых средств» [22, с. 26], «выражение состояния сознания в вербальной форме», что предполагает активное «воздействие на сознание с помощью речи» [27, с. 22].

Говоря о «языковом сознании», мы имеем в виду тот аспект, который непосредственно связан с процессами порождения и восприятия речи и через рассмотрение которого языковеды подходят к изучению национального ментально-лингвального комплекса, национальной концептосферы. При этом следует, как считает В.В. Красных, согласиться с тезисом о том, что языковое сознание не может быть объектом анализа в момент протекания процессов, его реализующих. Оно может быть исследовано только как продукт прошедшей, бывшей деятельности, то есть может стать объектом анализа только в своих превращенных, отчужденных от субъекта сознания формах культурных предметов [13, с. 15].

Для Л.С. Выготского и, вслед за ним, для А.Н. Леонтьева сознание имеет языковую, речевую природу: «Иметь сознание – владеть языком. Владеть языком – владеть значениями. Значение есть единица сознания (имеется в виду языковое, вербальное значение). Сознание при этом понимании является знаковым» [14, с. 16]. Развивая учение Л.С. Выготского и А.Н. Леонтьева, А.А. Леонтьев утверждает, что если язык понимается как единство общения и обобщения, как система значений, выступающих как в предметной, так и в вербальной форме существования, то «языковое сознание», то есть сознание, рассматриваемое как опосредованное значениями, оказывается близким к пониманию «образа мира» в современной психологии [14, с. 16]. И это не случайно, поскольку именно через образ мира, который человек осознает внутри себя, он воспринимает мир извне; ср.: «Мир глазами человека – это вид мира на основе обработки, которой мы умеем подвергать мир, заключенный в нас» [5, с.144]. Соответственно, язык человека – «это поверхностная структура, в которой с помощью текстов фиксируется модель мира, которую мы несем в своем сознании» [24, с. 105], поскольку «сам язык, как некая значащая система, требует соотнесения с существованием» [21, с. 24]. Достаточно вспомнить в связи с этим слова Т.П. Ломтева: «Принципиально нельзя построить предложение из слов естественного языка таким образом, чтобы отсутствовало отражение при наличии отражаемого, то есть так, чтобы знак соотносился с действительностью, минуя ее отражение в человеческой голове» [17, с. 19]. Следовательно, «можно полагать, что между действительной, реальной ситуацией и отражающим эту действительность высказыванием (результатом речевых

действий) находится некий промежуточный этап – этап членения ситуации для специфических целей» [33, с.21], само же членение действительности связано с тезаурусом [35, с. 46-48].

Важным представляется также и то, что языковое сознание, по мнению А.Вежбицкой, имеет много разных уровней и что оно содержит как факты, лежащие на поверхности, так и другие факты, которые скрыты очень глубоко [3, с. 244], другими словами, «сознание имеет глубину» [14, с. 18]. При этом то, что скрыто в глубине, может быть извлечено на поверхность. Таким образом, «языковое сознание – это форма существования индивидуального, когнитивного сознания человека разумного, человека говорящего, человека общающегося, человека как социального существа, как личности» [9, с. 51], обладающего сложным внутренним миром и принадлежащим той или иной культуре.

Здесь наблюдается взаимосвязь сознания и культуры, поскольку сознание формируется в обществе, а культура, в свою очередь, создается обществом и в нем бытует. Иначе говоря, человек как феномен «творит» культуру и, как индивид, «входя» в нее, становится личностью, поскольку «достижения исторического развития человеческих способностей не просто даны человеку в воплощающих их объективных явлениях материальной и духовной культуры, а лишь заданы в них» [16, с. 14], и в процессе их постижения человек развивает и совершенствует свою специфическую способность сознательного отражения действительности.

Именно существование человека в рамках определенного языкового пространства позволяет говорить о языковой личности – носителе языкового сознания. Ю.Н. Караулов, определивший языковую личность как совокупность «способностей и характеристик человека, обуславливающих создание им речевых произведений», ввел имеющее отношение к языковому сознанию понятие психоглоссы «как предела варьируемости слов, категорий, форм, значений в рамках общерусского языкового типа, которое в плане структурном и историко-эволюционном соотносимо с понятиями диахронической константы, диахронической универсалии и хроноглоссы» [11, с. 9].

Разрабатывая типологию языковых личностей в ценностном, поведенческом, познавательном аспектах и анализируя типы дискурса в ситуации реального общения, В.Н. Карасик выделяет (наряду с языковой способностью, коммуникативной потребностью, речевым поведением) языковое сознание как один из пяти аспектов в речевой организации человека, а коммуникативная компетенция квалифицируется им как проявление языкового сознания в выборе средств общения. Концепция исследователя базируется на постулате о том, что происходящее в определенных этническо-социальных рамках осознание идентичности фиксируется в языковом сознании, которое чле-

нятся на релевантные фрагменты осмысления действительности. Последние имеют вербальное выражение и допускают этнокультурное, социокультурное и личностно-культурное измерения [10, с. 6].

Оригинальный взгляд на природу языкового сознания представлен в работе З.Д. Поповой и И.А. Стернина, где выделяется три вида сознания – когнитивное, языковое и коммуникативное. Языковое сознание считается составной частью, аспектом коммуникативного сознания, которое, в свою очередь, рассматривается как интегральный компонент когнитивного сознания нации. Коммуникативное сознание определяется как «совокупность коммуникативных знаний и коммуникативных механизмов, которые обеспечивают весь комплекс коммуникативной деятельности человека. Языковое сознание (речевое мышление) – это механизмы, обеспечивающие порождение, восприятие речи и хранение языка в сознании» [19, с. 29].

Данный анализ исследователей, несомненно, подтверждает антропоцентрическую природу феномена языковое сознание, поскольку ментальные структуры не существуют автономно, и в возникающую в результате отражения картину мира включаются действия и поступки самого субъекта. Однако языковое сознание не только антропоцентрично, но и этноцентрично (А. Вежбицкая), так как «образ мира меняется от одной культуры к другой» [15], и вследствие этого не существует двух абсолютно тождественных этнолингвокультур и образов мира. Поскольку «в основе мировидения и миропонимания каждого народа лежит своя система предметных значений, социальных стереотипов, когнитивных схем и т.д., сознание человека всегда этнически обусловлено» [14, с.20]. Этносоциокультурный фактор выявляется, в частности, в национально-этнических особенностях способа формирования и формулирования мысли [9, с. 56]. Очевидно, процесс этот носит во многом «неосознаваемый» характер, поскольку, по мнению Н.В. Уфимцевой, сама система сознания скорее всего определяется этническими стереотипами поведения и не осознается каждым отдельным носителем культуры, то есть принадлежит коллективному бессознательному данного национально-лингво-культурного сообщества (в терминах В.В. Красных). Однако именно эта определенная системность сознания, или образа мира, влияет на поведение представителей того или иного сообщества и определяет его [25, с. 161].

Естественно, что при общности структуры человеческого ментально-лингвального комплекса, как отмечает Ю.Е. Прохоров, каждая его ипостась (сознание, мышление и язык) у разных языковых личностей и разных этнических общностей может проявляться по-разному. Сознание, ответственное за хранение, упорядочение и оценку информационных результатов, полученных мышлением, связано как с ло-

гикой, воплощенной в строении и содержании единиц и категорий конкретного этнического языка, так и со спецификой выделения и оценки этих результатов, значимость которых определяется деятельностными характеристиками существования и проявления определенной этнической общности и определенной личности [20, с. 55].

В современном лингвокультурологической парадигме выделяют человеческое сознание, определяемое как внутриорганическая, конструирующая реальность, специфическая потенция функционирующего мозга, и этническое сознание, которое, обладая всеми характеристиками человеческого сознания, ограничивает его функционирование интраэтнической средой, отражая в языковом сознании лишь собственно этнические признаки лингвокультурной общности [2; 7; 28; 29; 36]. С этой точкой зрения коррелирует предположение М. Фуко о том, что «основополагающие коды любой культуры, управляющие ее языком, ее схемами восприятия, ее обмена, ее формами выражения и воспроизведения, ее ценностями, иерархией ее практик, сразу же определяют для каждого человека эмпирические порядки, с которыми он будет иметь дело и в которых будет ориентироваться» [31; 32, с. 33]. И если язык, культура и этнос неразрывно связаны между собой, образуя область сопряжения физического, духовного и социального «Я» языковой личности [4; 12; 23; 26; 30; 34], то различия в восприятии, категоризации и оценке явлений действительности у представителей различных сообществ оказываются в неразрывной связи с различиями в языке и культуре этих сообществ. При этом в культуре «нет ничего, что не содержалось бы в человеческой ментальности» [18, с. 12]. Все содержание этой ментальности (сознательное и бессознательное, эксплицитное и имплицитное) обретает свое существование для «нас», опосредуясь в процессе семиозиса и подвергаясь кодировке в границах знаковых систем конкретной этнокультурной общности. Базовым кодом и основой семиотической системы любой культуры является этнический язык [6, с. 35].

Представляется справедливым положение о том, что смысловое пространство культуры и человеческого сознания задается границами выразительных возможностей ее знаковых систем [18, с. 64], базирующихся на этническом языке.

Социальная сущность языка заключается в том, что он существует, прежде всего, в языковом сознании – коллективном и индивидуальном. Соответственно языковой коллектив с одной стороны, и индивидуум с другой, являются носителями культуры в языке. Коллектив как этнос или нация и индивидуум являются крайними точками на условной шкале языкового сознания [10, с. 7].

Языковое сознание – сложный феномен, а потому отражает как особенности индивидуального мировидения языковой лич-

ности, так и особенности национального менталитета, закрепленные в концептах.

Таким образом, становится очевидным тот факт, что одним из инструментов концептуального анализа и коррекции «языкового сознания», отраженного в лексическом фонде языка, может быть исследование вербальных реализаций концептов в классических художественных текстах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики: Монография. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Берестнев Г.И. Самосознание личности в аспекте языка // Вопросы языкознания. – 2001. – № 1. – С. 60-84.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. – М.: Рус. словари, 1996. – 411 с.
4. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. – 236 с.
5. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. – М., 1992.
6. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
7. Демьянков В.З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка // Структура представления знаний в языке: Сборник научно-аналитических обзоров. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 32-86.
8. Жоль К.К. Язык как практическое сознание: Философский анализ. – К.: Вища школа, 1990.
9. Зимняя И.А. Способ формирования и формулирования мысли как реальность языкового сознания // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М., 1993. – С. 51-58.
10. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
11. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – 2-е изд., стереотип. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 264 с.
12. Кочерга Г.В. Мотивация отсубстантивных глаголов в современном украинском языке (когнитивно-ономасиологический аспект): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Черкасск. гос. ун-т им. Б.Хмельницкого. – Черкассы, 2003. – 20 с.
13. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
14. Леонтьев А.А. Языковое сознание и образ мира // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М., 1993. – С. 16-21.
15. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

16. Леонтьев А.Н. Человек и культура. – М., 1961.
17. Ломтев Т.П. Структура предложения в современном русском языке. – М., 1979.
18. Пелипенко А.А., Яковенко И.Г. Культура как система. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 376 с.
19. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж: Истоки, 2002. – 60 с.
20. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 224 с.
21. Рикёр Поль. Конфликт интерпретаций (Очерки о герменевтике). – М., 1995.
22. Тарасов Е.Ф. Актуальные проблемы анализа языкового сознания // Языковое сознание и образ мира. Сб. статей /Отв. ред. Н.В. Уфимцева. – М., 2000, – С. 24-32.
23. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
24. Тураева З.Я. Лингвистика текста и категория модальности // Вопросы языкознания. – 1994. – №3. – С. 105-114.
25. Уфимцева Н.В. Русские: опыт еще одного самопознания // Этнокультурная специфика языкового сознания. – М., 1996. – С. 139-162.
26. Уфимцева Н.В. Языковое сознание и образ мира славян //Языковое сознание и образ мира. – М.: Ин-т языкознания РАН. – 2000. – С.207-219.;
27. Ушакова Т.Н. Языковое сознание и принципы его исследования // Языковое сознание и образ мира. Сб. статей /Отв. ред. Н.В. Уфимцева. – М., 2000, – С. 13-23.
28. Фесенко Т.А. Парадигмы взаимоотношений языка и сознания в контексте этнопсихолингвистики //Реальность, язык и сознание. – Тамбов. – 1999. – С. 27-35.
29. Фесенко Т.А. Этнокультурная среда и языковое сознание в контексте межкультурных контактов //Материалы X Международной конференции по функциональной лингвистике «Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации». – Симферополь: «Доля». – 2003. – С. 340-344.
30. Французский язык в свете теории речевого общения. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1992. – 216 с.
31. Фуко М. Археология знания: Пер. с фр. –К.: Ника-Центр, 1996. –208 с.
32. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук: Пер. с фр. – СПб.: А-сэд, 1994. – 405 с.
33. Шахнарович А.М., Юрьева Н.М. Психологический анализ семантики и грамматики. – М., 1990.

34. Шестак Л.А. К основаниям когнитивной теории образности // Мат-лы I Междунар. науч. конф. «Языки и транснациональные проблемы». – М. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2004. – Т. 1. – С. 62-69.
35. Шрейдер Ю.А. Семантическая информация и принцип фокализации // Общение в свете теории отражения. – Фрунзе, 1980. – С. 32-48
36. Radov N. National psychology through language. – [CD ROM]. Language and cognition. – 1989. – P. 72-86.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються деякі особливості феномену ‘мовна свідомість’ з точки зору сучасної лінгвістики. Аналіз теоретичних підходів до цього питання, наведений у статті, дозволяє зробити висновок, що складна антропоцентрична природа мовної свідомості людини уособлює різні структурні та функціональні риси.

SUMMARY

The article touches upon some peculiarities of the phenomenon ‘language consciousness’ from the point of view of modern linguistics. The analysis of theoretical ways of treating this phenomenon by various scholars is represented. The conclusion about a complex anthropocentric nature of language consciousness including different structural and functional characteristics is drawn.

*О.Е.Кравченко-Дзондза
(Дрогобич)*

УДК 81”42=161.2

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Дослідження мови художніх творів є однією з найважливіших проблем сучасного мовознавства. Ще О.О.Потебня підкреслював, що естетико-стилістичний аналіз словесно-художніх творів є першим шаблоном вивчення літературної мови. „Так звана „загальна” мова в найкращому разі може бути лише технічною мовою, тому що вона має на

увазі готову думку, а не є засобом до її утворення” [12, с. 31]. Мову художнього твору з погляду авторського використання засобів літературної мови, їхнього стилістичного навантаження, естетичного перетворення в тексті вивчав мовознавець В.В.Виноградов, Г.О.Винокур, Л.А.Булаховський, О.І.Єфімов, І.К.Білодід. Так, В.В.Виноградов відзначав, що „на основі загальнонародної мови, з допомогою її виражальних можливостей створюються форми художнього зображення, принципи мовної побудови образів і характерів, засоби типізації персонажів..., цілий арсенал зображальних засобів” [2, с. 147]. Г.О.Винокур обґрунтував необхідність дослідження мови письменника чи окремого його твору з метою вяснити співвідношення цієї мови з пануючим мовним матеріалом, із загальними нормами мовного смаку [4, с. 237].

Сучасна лінгвістика продовжує вивчати проблеми слововживання в творах художньої літератури. „Специфіка мови художньої літератури виявляється... в особливому, зумовленому конкретними естетичними завданнями твору, стилістично цілеспрямованому вживанні, трансформації й актуалізації матеріалу „загальної мови” [10, с. 10]. Досліджуючи мову художнього твору, необхідно враховувати „глобальний вертикальний контекст” творчості письменника, естетичну позицію автора, спосіб його художнього мислення, ставлення до культурно-філологічної традиції [8, с. 111]. Естетичне відношення до мови у кожного автора детерміновано власне індивідуальною поетикою. Кожному письменнику притаманний власний погляд на естетичну дієвість стилістичних ресурсів, наданих мовною системою. Їх вибір, характер використання й організації дає змогу визначати думку автора про можливості загальномовного фонду щодо змістового наповнення й емоційно-естетичного впливу твору, про індивідуальний стиль прозаїка. На таких позиціях вивчення мови художнього твору стоять сучасні вітчизняні мовознавці: С.Єрмоленко, М.Коцюбинська, В.Русанівський, З.Хованська та ін.

У комунікативній лінгвістиці мова художнього твору розглядається як ідіостиль, що відображає образ поетичного світу письменника та його інтерпретацію за допомогою індивідуальної „граматичної виразності” [14, с. 147]. Мовний стиль письменника – це система засобів мовного відображення, організована в єдність світоглядом і творчою індивідуальністю художнього слова. Письменник бере основну масу мовностилістичних засобів з народної мови, з сучасної йому літературної мови, а рівень розширення і створення нових значень слів визначаються світоглядом автора. Складовою світогляду митця виступає його естетичний ідеал, естетичне кредо. Естетичний ідеал є синтезом філософських, політичних, етичних та естетичних поглядів письменника на мистецтво, естетичне кредо відображає принципи відбору життєвого матеріалу, літературної техніки. Естетичний ідеал і естетичне кредо знаходять своє втілення в мові як ядрі індивідуаль-

но-художнього стилю автора.

Вплив світогляду визначається і вибором конкретного мовностилістичного засобу, який має певне значення, служить для відтворення не тільки думки, але й її відтінків, для виявлення емоційно-експресивного забарвлення. Зокрема, відображення світогляду автора знаходить вираження у застосуванні письменником синонімічних лексичних засобів мови (письменник добирає ті синоніми, що найбільш придатні для відтворення його задуму), у використанні діалектизмів (на початку ХХ століття західноукраїнські письменники активно використовували діалектизми як стилістичний засіб для характеристика місця, де відбуваються події, і персонажів), відповідних словесно-образних засобів (наприклад, тропіки).

Актуальність студій з проблем історичної лінгвопоетики обумовлена потребою вивчення еволюції української художньої мови з позицій принципово нового погляду на західноукраїнський літературний процес початку ХХ століття. Західноукраїнські письменники початку ХХ століття „спирали свою творчість на західноєвропейських модерних літературних напрямках і нові мистецькі досягнення західноєвропейських письменників переносили на український ґрунт” [13, с. 140], при цьому не нехтуючи традиціями української літературної класики. Молоді письменники засвоюють гуманістичний пафос, народність творчості своїх попередників. Водночас вони шукають нових засобів художньої типізації для чіткішої психологічної характеристики персонажів.

Виникає необхідність вивчення мовотворчості не тільки відомих західноукраїнських прозаїків (Василя Стефаника, Марка Черемшини, Осипа Маковея), а й авторів, твори яких стали доступними читачеві у 90-х роках минулого століття (Богдан Лепкий, Осип Туринський, В'ячеслав Будзиновський, Богдан-Ігор Антонич, М. Рудницький).

Розвиток психологічного напрямку в західноукраїнській літературі 20-30-х років ХХ століття сприяв вдосконаленню художніх творів за формою і змістом. У зв'язку з відтворенням дійсності через сприймання персонажів відбувається своєрідне ускладнення мовних засобів у творах, що виражається в семантиці, в „художньо-образних „прироцненнях” змісту, які розвиваються в системі всього естетичного об'єкта” [3, с. 114] і які згодом стають стимулом для подальшого розвитку і збагачення літературної мови. Так, своєрідним досягненням у мовотворчості західноукраїнських прозаїків є створення ними предметно-настрійових картин, образів, наповнених емоційним підтекстом, різноманітними асоціаціями. У кожного письменника своє коло асоціацій, зумовлених життєвим досвідом, внутрішніми особливостями авторської особистості. Звідси – цілеспрямоване використання незвичних, досить оригінальних мовних одиниць для досягнення відпо-

відного естетичного, експресивного, імпресивного ефектів.

Портрет і пейзаж традиційно вважають описом – статичною композиційно-мовною формою. Але західноукраїнські прозаїки, подібно до художників-імпресіоністів, надають усьому, що зображають, постійного руху. Досягають вони такої рухливості, на нашу думку, завдяки використанню різноманітних мовних засобів: метафоризації, несподіваних порівнянь, переходів в асоціативний план. Поєднуючи зображення із психологічним змістом, посилюючи емоціональну тональність змальованих картин, автори створюють тропи, породжені концепцією твору чи атмосферою конкретної ситуації. Так, наприклад, у прозових творах початку ХХ століття зустрічаємо такі несподівані порівняння: шоки, мов дві глибоко розкопані могили; гори, наче голі жебраки (О.Турянський); обличчя, як буревісна хмара; слова, ніби осінні листя; дерева, як приви́ди; булка суха, як старе лице; образи святих, немов сторожі сонних; подвір'я, як сцена в театрі (Б.Лепкий); молодиця, як мішок пшениці (О.Маковей); щастя, мов світанок після ночі (М.Рудницький). Художня мова використовує „семантичну глибину порівняльних зворотів, щоб образно передати асоціативні зв'язки між поняттями, щоб неозначеність цих зв'язків перетворити на джерело мовної експресії” [6, с.152].

Метафора як стилістичний засіб надзвичайної місткості у творчості західноукраїнських прозаїків розвиває самостійну тему. Одним із найуживаніших видів цього художньо-образного засобу є персоніфікація. Персоніфікуючи реалії природи, автори психологічних творів уособлюють їх, надаючи функції живих істот. Цим самим досягається розуміння спільності усього живого на землі, його взаємозалежності і взаємообумовленості. Природа виступає супутником людських переживань, страждань. Це надає художньому мовленню прозаїків глибокого ліризму й філософського звучання. Наприклад: „Гори-велетні сховали білі голови в чорних хмарах”; „...ліс ніс у далечінь стогони і прокльони...”; „гори до гір притулилися і наче шепочуть до себе” (О.Турянський), „місяць блід зі страху перед сонцем”; „позіхає ріка своїм переддосвітнім шумком”; „Місячне сійво...сріблястою бляхою побиває ворота, омріює думки”; „над гробами мушки бринять потихеньку панахиду” (Б.Лепкий), „Ліси дивувалися старому голосові” (М.Черемшина), „Сонце реготалось над ним” (В.Стефанік). Привертають увагу в єдиному і незакінченому прозовому творі Б.-І.Антонича – повісті „На другому березі” – метафори, складні за структурою і змістом, що доречніше в поетичних творах, а в прозовому вони є здебільшого своєрідним декором, прикрашенням: „Над скрипкою світла запало щільно тяжке віко ночі, набиване цвяхами зір. Замкнула його кругла колодка місяця”; „Над містечком синя парасоля погідного неба”; „Кленове листя хмар на ясній блакиті”. Пишучи цей твір, Антонич мав уже поетичний досвід, що дало про себе знати у незвичних для прози метафорах.

На увагу заслуговують метафоричні утворення із незвичною сполучуваністю метафоризованих компонентів, що відображають психологічний стан людини: „її думки ще з весільного деревця не ползлітали” (М. Черемшина), „спомини із жалем ткали плахту” (В. Стефаник), „мовчанка вибачала устам за їх сором’язливість” (М. Рудницький), „у його думки усовгнула уста гадюка” (О. Турянський). Таке тяжіння західноукраїнських письменників до асоціативно-ускладненої метафоризації обумовлене, в першу чергу, впливом модерністської естетики, яка вимагала від авторів уваги до „особистих почувань, мінливих настроїв, всієї складності індивідуальної свідомості” [1, с. 5]. По-друге, прикметними для цих письменників були експерименти зі словом, введення елементів натуралізму, експресіонізму тощо.

Своєрідною у західноукраїнських прозаїків є, зокрема, типологія портрета, який є важливим компонентом психологічних творів. Так, у творі О. Турянського „Поза межами болю”, крім розгорнутого імпресіоністичного опису зовнішності героїв, автор створює й штриховий імпресивний портрет, який супроводжує епізодичні чи другорядні персонажі. Але саме ці портретні вкраплення й епізоди характеризують головних героїв твору, виділяючи і відтіняючи важливі риси. Проілюструємо це прикладами з тексту: „Бачу їхні обличчя живих трупів. Бачу, як біль і розпука кладе їм на очі й мозок сонячний серпанок привидів і божевілля...” Це перша зустріч читача з головними героями твору – полоненими, що стали жертвами великодержавних амбіцій у роки першої світової війни. Тут немає опису конкретних рис зовнішності героїв. Але кількома виразними штрихами – виразами живі трупи, сонячний серпанок привидів і божевілля – автор передає враження, яке справляють ці нещасні люди. Прикметники живі, сонячний набувають у даному контексті зовсім нового емоційно-образного значення – „нерухомий, хворобливий стан” і містять негативну конотацію, виражаючи страждання героїв. Важливе змістове навантаження у штрихових портретах містить така деталь людської зовнішності, як очі. У тексті: „очі висохли, замерзли”, „очі погасли”, „убивчі очі”, „дику заіскрені очі”. Для імпресіоністів характерним є використання деталі, натяку, штриха, окремого враження, щоб активізувати читача, примусити доповнити і допрацювати образ, з маленької деталі відтворити ціле, домалювавши картину.

Західноукраїнським письменникам початку ХХ століття притаманне звертання до усної народної творчості. На прикладі творів В. Стефаника, М. Черемшини, О. Турянського, Б. Лепкого, І. Филипчика можна спостерігати стилістичну деривацію традиційних народнопісенних епітетів, порівнянь, метафор, які є, власне, за визначенням С. Я. Єрмоленко, „мікрофольклоризмами” в словнику української літературної мови [7, с. 22]. Серед фольклорних образних засобів, що функціонують у художній прозі початку ХХ століття, найбільш поширеними є сполуки з постійними

епітетами. Цілком закономірно, що їх питома вага у творчості кожного з письменників різна. Це залежить насамперед від творчої манери автора, індивідуальності його письма. Частіше вживаними є ті епітетні сполуки, що мають загальнофольклорний характер. Як зазначає С.Єрмоленко у фундаментальній праці “Фольклор і літературна мова”, у народно-пісенній мові постійні епітети насичені психологічним, асоціативним змістом і здаються простими, побудованими лише на зовнішніх характеристиках людей чи явищ природи. Їхній абстрактний зміст стає основою витворення образів-символів; за зовнішньою простотою приховані емоційні оцінки, багатопланові зв'язки народнопісенного слова, давня культурно-історична традиція його вживання [7, с.21].

У словесно-композиційних структурах художньої прози початку ХХ століття, зумовлених новими, невластивими народному епосові принципами художнього відображення дійсності, актуалізація їх семантики пов'язана з поліфункціональністю контексту, який може: розшифровувати значення епітетної сполуки, відновлювати денотативний компонент значення епітета або конкретизувати його, підсилювати власне експресивну семантику художнього означення. Специфіка відношень контексту і сталих фольклорних епітетних формул свідчить про авторське усвідомлення малої інформативності клішованих конструкцій. З цієї причини виникає необхідність доповнювати, конкретизувати означуване в традиційній формулі за допомогою нових епітетів або унаочнювати усталене поетичне означення лексичними повторами та порівняннями.

Залежно від художнього завдання письменники наділяють традиційні епітетні сполуки необхідним значенням, спираючись при цьому на полісемантику художнього означення та асоціативні зв'язки з контекстами його функціонування. Так, у повісті-поемі О.Турянського „Поza межами болю” зустрічаємо приклади трансформування семантики народнопоетичного епітета: “На зеленому рядні буйних трав синє повітря в розкішній жарі сонця тремтить...”; “Твої кості біліють серед синіх степів України”; “Його висохлі пальці на синіх руках”. У цих реченнях (синє повітря, сині степи, сині руки) реальне, фізіологічне враження кольору служить вираженням відповідного психологічного відчуття і у цьому змісті переноситься на предмет, явища.

Важливим і особливим питанням при дослідженні мови західноукраїнської прози початку ХХ століття є проблема використання письменниками у своїх творах діалектизмів. На всіх етапах розвитку української літератури звертання до народних діалектів (пригадаємо твори Г.Квітки-Основ'яненки, І.Нечужа-Левицького, Ю.Федьковича) було чинником її росту, запорукою зв'язку з народом. Досвід засвідчив, що діалекти не зливаються навіть при наявності унормованої літературної мови, а продовжують жити, виконуючи при цьому певні стилістичні й естетичні функції. Найбільш яскраво це проявилось у творчості В.Стефаника й

М.Черемшини. Так, „діалектизми в новелах Стефаника виконували емоційно-експресивну функцію, вони розкривали психологію селян, вносили у твір забарвлення місцевого побуту. Уживання діалектизмів було глибоко обґрунтованим і естетично виправданим на тлі загальноживованої літературної мови” [11, с.74]. Він вважав незручним вкладати в уста селян невластиву їм мову. При цьому мова самого автора загальнолітературна. Отже, можна говорити про мовний дуалізм („двомовність”). У творах В.Стефаника і М.Черемшини чимало діалектизмів усіх видів: лексичних, фонетичних, морфологічних і синтаксичних. У Стефаника, наприклад, зустрічаємо такі елементи покутського говору: фонетичні (хлопец, вівезти, ци), морфологічні (дві галузці, мут казати, наймив ем), лексичні (напудився, колія у значенні „поїзд”), синтаксичні (сіла на землі, аби рахувати). У Черемшини мова персонажів побудована на базі гуцульського діалекту, а коли йдеться про мову автора, то він намагався впроваджувати літературні форми. Наведемо приклади використання Черемшиною діалектних форм: лексичні (варуйте серце, онучки черлені, вуйни і вуйки, легінь), фонетичні (сопівка, по тижні, раз траба гинути), морфологічні (до раня, як лишень, тому рану загоїти), синтаксичні (гей би боялися ночі, аби їх не задушила, йдуть два люди). Однією з характерних рис слововживання цих письменників є паралельне використання діалектизмів та їх літературних відповідників (йдеться насамперед про фонетичні та морфологічні діалектизми). Наприклад, у Стефаника – пляшка і фляшка, вийти і війти, у Черемшини – сопівка і сопілка, легінь і парубок, тоті і ті. Отож, у лінгвальній свідомості і Стефаника, і Черемшини співіснували дві мовні системи – територіально-діалектна на всіх мовних рівнях їх рідної говірки і тодішня літературна мова. Це давало змогу вкладати в уста героїв своєрідну образну енергію, сприяло всебічній характеристиці героїв, їх індивідуалізації. Діалектизми є цінним мовнозображальним засобом в ідейно-емоційному та художньо-образному відображенні дійсності.

У той самий час більшість авторів писали літературною мовою, лишень в окремих випадках вживаючи діалектизми і запозичені з інших мов слова. Так, Б.-І.Антонич „так опанував українську літературну мову, що в знанні її перевершив друзів-галичан” [9, с.124]. Такі письменники, як О.Турянський, Б.Лепкий, М.Яцків прагнули у своїй мовотворчості до європеїзації, при цьому вони розвинули українську літературну мову, оживили її, збагатили, піднесли на рівень інших мов культурного світу.

Сучасний підхід до аналізу мови художніх творів вимагає всебічного врахування всіх сторін художнього контексту, використання методів цілісного розгляду всіх його компонентів. У творчості західноукраїнських прозаїків знаходимо безліч прикладів оновлення форм звичного слововживання, що призводить до переосмислення традиційних словесно-образних стереотипів. Але навіть такі сміливі но-

вації в галузі художнього мовлення, які притаманні письменникам початку ХХ століття, є естетично значущими і не виходять за рамки структурних принципів української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В.П. Українська імпресіоністична проза. – К., 1994.
2. Виноградов В.В. Насушные задачи советского литературоведения // Знамя. – 1951. – №7. – С.147.
3. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. – М., 1981.
4. Винокур Г.О. Филологические исследования: лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1990.
5. Гюббенет И.В. Об изучении вертикального контекста // Методика и методология изучения языка. – М.: Изд-во МГУ, 1988.
6. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наукова думка, 1982.
7. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наукова думка, 1987.
8. Задорнова В.Я. Диалектика уровней изучения художественного произведения // Методика и методология изучения языка. – М.: Изд-во МГУ, 1988.
9. Ільницький М. Четвертий перстень // Весни розспіваної князь. Слово про Антонича. – Львів, 1989.
10. Левин В.Д. Литературный язык и художественное повествование // Вопросы языка современной русской литературы – М., 1971. - С.9-97.
11. Мова і час. – К.: Наукова думка, 1977.
12. Потебня А.А. Из записок по теории словесности // Эстетика и поэтика. – М.: Наука, 1976
13. Радзикович В. Історія української літератури. Нова доба. – Мюнхен, 1947.
14. Северская О.И., Преображенский С.Ю. Функционально-доминантная модель эволюции индивидуальных художественных систем: от идиолекта к идиостилю// Поэтика и стилистика – М.: Наука, 1991.- С.147.

АНОТАЦІЯ

Олена Кравченко-Дзондза. Лінгвістичні аспекти дослідження західноукраїнської прози початку ХХ століття. У статті розглянуто проблеми вивчення мови художніх творів (на матеріалі західноукраїнської прози 20-30-х років ХХ століття). Мовотворчість західноукраїнських письменників характеризується переосмисленням традиційних словесно-образних стереотипів, використанням оригінальної тропіки, фольклоризмів і діалектизмів.

SUMMARY

Olena Kravchenko-Dzondza. Linguistics aspects of studies of the West-Ukrainian prose at the beginning of the XX-th century. The article analyses the language of belles-lettres (on the material of the West-Ukrainian prose). The linguistic creation is characterized by original combination of tropes, folklore and dialecticisms.

*Т.В. Самосенкова
(Белгород)*

УДК: 808.02-07

**ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОБУЧЕНИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЕ
В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ
ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ**

Культура речи – сравнительно новая дисциплина в области обучения студентов восточнославянским языкам. Особенно важен этот аспект в практике обучения будущих учителей, т.к. только точная, чистая, правильная, выразительная, нормативная речь является показателем хорошей профессиональной подготовки преподавателя. Учащиеся с самого начала и на протяжении всего срока обучения овладевают нормами изучаемого современного литературного языка. Задача преподавателей университета – сделать этот процесс доступным и эффективным.

Термин «культура речи» стал широко употребляться в конце 20-х годов, после того, как в 1925 г. был создан институт Живого слова. И.Я. Блинов дает такое определение культуре речи: «Культура речи – это возможность в должной и достойной человека степени владеть речью как в отношении слова, так и в отношении тонального ее выражения для передачи мысли и чувства» [1, с.16].

Одно из основных направлений в области работ по культуре речи связано с разработками теории культуры речи с позиции «правильности» и «нормализации». В работах В.В. Виноградова, Б.Н. Головина, К.С. Горбачевича, В.Г. Костомарова, С.И. Ожегова, Л.И. Скворцова и др. поднимаются наиболее важные проблемы теории культуры речи, ведутся поиски практических путей их оптимального решения.

С.И. Ожегов считал важным не только осмыслить теоретические проблемы и понятия культуры речи, но и разработать конкретные нормы литературного языка и его стилистики, важные для практической жизни общества: «Высокая культура речи – это умение правильно, точно и выразительно передавать свои мысли средствами языка... Но высокая культура речи не только в следовании нормам языка. Она заключается еще и в умении найти не только точное средство для выражения своей мысли, но и наиболее доходчивое (т.е. наиболее выразительное) и наиболее уместное (т.е. самое подходящее для данного случая и, следовательно, стилистически оправданное)» [6, с.6].

Академик В.В. Виноградов в работах, посвященных культуре речи, обращает внимание на основную сложность изучения: существование субъективно-вкусовой оценки, присущей определенному времени, среде, и намечает два подхода к описанию фактов речевой деятельности.

С одной стороны, необходим анализ случаев нарушения литературных норм, связанных с изменением в социальной структуре общества. Это социально-исторический (или нормативно-исторический) подход. С другой стороны, речь должна анализироваться не только с точки зрения нормативности, но и в плане выразительности. Этот аспект принято называть нормативно-стилистическим. Определяя два аспекта исследований, В.В. Виноградов считал, что работа в области культуры речи предполагает анализ не только собственно нарушений литературно-языковой нормы, это только предварительная работа по подготовке к глубокой научной постановке вопросов по изучению культуры речи.

Как считает В.Г. Костомаров, особенностью этой лингвистической науки является как раз то, что она «вовлекает в свое исследование и те факты и социально-стилистические сферы речевого общения, которые находятся за пределами литературной речи» [2, с.26]. Ученый предлагает наряду с нормой, определяющей общеязыковую и традиционную правильность речи, такие категории, как коммуникативная целесообразность, которая отвечает за «оптимальность общения в конкретном речевом акте, а также за традиционную сохранность функционально-речевых дифференциаций, общих принципов построения текстов, и общественный культурно-речевой вкус, ответственный за общественную эстетику и приспособления функционирования языка к общественным тенденциям, настроениям эпохи, общества» [2, с.26-27].

В то же время появляются исследования, в которых решается один из самых сложных теоретических вопросов культуры речи – вопрос о сущности нормы литературного языка, разрабатываются вопросы функциональной стилистики (А.Н. Васильева, Л.М. Грановская, Б.Н. Головин, А.Н. Кожин, И.П. Лысакова, Г.П. Полякова, Э.Г. Ризель, О.Б. Сиротинина, Г.П. Солганик, Д.Н. Шмелев и др.).

В середине 60-х годов появляются две статьи Б.Н. Головина «О качествах хорошей речи». В них предложена схема лингвистического осмысления качеств речи, показано, что задача культуры речи состоит в анализе качеств хорошей речи, в поиске строгих критериев описания таких ее признаков, как правильность, точность, богатство, чистота и др. Как объект изучения культуры речи была предложена Б.Н. Головиным типология качеств хорошей речи. Отношение речи к неречевым структурам (речь-язык, речь-действительность, речь-мышление и др.) предполагает нормативно-оценочный подход в изучении культуры речи, состоящий в соотношении речи с языковой нормой и оценкой свойств речи, выявляющихся в процессе ее функционирования. Коммуникативный подход, предложенный Б.Н. Головиным и разделяемый нами, дает возможность исследовать речевую структуру с разных точек зрения: в плане соотношения ее с языковой системой (речь-язык), сопоставляя с явлениями объективной действительности (речь-действительность), которые моделируют его; в плане воздействия речевой структуры на сознание адресата (речь-мышление, сознание).

В этом отношении задачей методики обучения иностранных студентов-русистов культуре правильной русской речи и культуре профессионального речевого общения становится построение такой модели обучения, с помощью которой преодолевалась бы «дистанция между иносоциокультурными» коммуникантами на основе сокращения «разности потенциалов» в системах языковых средств выражения.

Языковая система предлагает варианты выбора, и возможности варьирования языковых единиц очень велики. Отобранные знаки языка попадают в речевой поток, организуемый для передачи какого-то содержания и смысла текста. Любой человек, владеющий языком, руководствуясь задачами общения, осуществляет выбор из множества имеющихся в системе языка его структурных единиц. Таким образом, вслед за Б.Н. Головиным, мы считаем: речевая структура воздействует на сознание адресата, что способствует специальному формированию у студентов-филологов не только языкового, но и когнитивного сознания в процессе усвоения норм профессионального речевого общения, т.к. образование учащихся, изучающих иностранные (в данном случае – восточнославянские языки) в вузе подчинено формированию «вторичной» языковой личности учителя.

В отечественном языкознании существует традиция разграничивать понятие культуры речи и культуры языка (В.В. Виноградов, Т.О. Винокур, В.Г. Костомаров, И.Ф. Протченко и др.). В данный момент существует четыре подхода к теории культуры речи:

- концепция ортологии, т.е. учение о правильности и нормативности речи (О.С. Ахманова, Ю.А. Бельчинов, В.Ф. Беляев, В.В. Веселитский и др.);

- концепция коммуникативной целесообразности, т.е. понимание речевой культуры как совокупности и системы ее коммуникативных качеств (Б.Н. Головин, В.Г. Костомаров, А.А. Леонтьев и др.);
- концепция Л.И. Скворцова, которую можно назвать двухступенчатой, поскольку в ней понятия культуры речи рассматривается на двух уровнях: правильности речи и речевого мастерства;
- концепция Е.Н. Ширяева, которая представляет культуру речи как часть более широкого понятия «культура общения», включает в культуру общения еще два компонента: культуру мышления и психологическую культуру общения и рассматривает три компонента культуры речи: нормативный, коммуникативный и этический.

Каждая из приведенных точек зрения имеет свои основания. Действительно, культурная речь должна быть и правильной, и точной, и краткой, и доступной, и осмысленной, и самобытной, и эмоциональной. Однако, если признать за культурной речью все эти положительные качества, то главнейшим из них будет все же правильность, т.е. умение говорящего выражать свои мысли грамотно, в соответствии с существующими в данную эпоху нормами произношения, а также нормами лексического и грамматического выражения мысли.

Но понятие правильности в языке не может быть выведено из фактов самого языка, без учета речевой практики народа, использующего этот язык как средство общения. «Желательно, допустимо и правильно в языке все то, что способствует простому, точному и удобному общению всех людей, говорящих на этом языке, и, наоборот, нежелательно, недопустимо, неправильно все то, что затрудняет это общение» [8, с.12-13]. Такое представление о культуре речи мы находим у С.И. Ожегова: «Высокая культура речи – это умение правильно, точно и выразительно передавать свои мысли средствами языка... Но высокая культура речи не только в следовании нормам языка. Она заключается еще и в умении найти не только точное средство для выражения своей мысли, но и наиболее доходчивое (т.е. наиболее выразительное) и наиболее уместное (т.е. самое подходящее для данного случая) и, следовательно, стилистически оправданное» [6, с.6]. С этой точки зрения огромное значение приобретает знание основных законов изучаемого литературного языка, обеспечивающих ясную, доходчивую передачу мысли и чувства в процессе общения людей друг с другом, особенно в аспекте профессионального общения.

Овладение студентами-филологами 1) коммуникативными качествами речи (Б.Н. Головин), 2) культурой мышления (П.Я. Гальперин, Н.И. Жинкин, А.Р. Лурия, А.Н. Леонтьев), 3) культурой речевого поведения в рамках социальной коммуникации на изучаемом языке (А.А. Акишина, Н.И. Формановская), 4) культурой профессионального общения в ситуациях организации коммуникативно-познавательной деятельности (Т.А.

Ладъженская В.В. Молчановский, Р.С. Немова, С.Ф. Шатилов) необходимо при изучении языка, т.к. коммуникативный принцип преподавания любого восточнославянского языка предполагает не только обучение разным видам речевой деятельности, активной речи на изучаемом языке при знании законов построения и употребления коммуникативных единиц при умении продуцировать свободные высказывания и репродуцировать устойчивые формулы, но и понимание законов общения на языке. Еще М.В. Ломоносов считал, что если бы «каждый член человеческого рода не мог изъяснить своих понятий другому», то сама жизнь людей была бы тщетной и бесполезной, едва ли «не хуже жизни диких зверей, рассыпанных по лесам и пустыням» [5, т.7, с.394]. Язык позволяет людям общаться, он необходим человечеству ради «согласного общих дел течения, которое соединением разных мыслей управляется». И далее М.В. Ломоносов еще раз напоминает: «Слово дано для того человеку, чтобы свои понятия сообщать другому» [5, т.7, с.406].

В практике преподавания важным компонентом содержания учебной программы «Восточнославянские языки» на филологическом факультете БелГУ является обучение коммуникативному поведению в иноязычной социокультурной общности и речевому общению. Более того, культура речевого общения – базовый компонент профессиональной филологической подготовки студентов. Это понятие многоаспектное, включающее педагогическое речевое общение, являющееся целью, средством и способом обучения студентов-филологов. Такой подход обусловлен развитием, особенно в последнее время, теории коммуникации, лингвистики текста, теории речевой деятельности и утвердившегося коммуникативно-деятельностного подхода в методике, предполагающего обучение иностранному языку в процессе профессионального педагогического речевого общения.

Базой педагогического речевого общения является культура речи филолога: владение коммуникативными качествами речи, логическая правильность и непротиворечивость высказывания, экспрессивная выразительность устной/письменной речи, использование жанров устного/письменного общения, стилистическая грамотность, уместность невербального поведения, оценка и восприятие речи участниками педагогического общения, владение языковыми средствами в соответствии с реакцией слушателя и др.

Требования, которые предъявляются к речи будущего преподавателя-филолога:

- 1) свободно владеть языком в пределах учебной программы;
- 2) вести занятия на изучаемом языке;
- 3) владеть речевым материалом, необходимым для ведения занятий;
- 4) уметь адаптировать свою речь к возрастным и индивидуальным возможностям учащихся;

5) змінювати темп речі в залежності від умов, цілей, задач і етапу навчання;

6) діяти з позицій національно-культурної специфіки речевого поведіння вчителя – носителя мови, т. є. володіти культурою мови.

Культура професійної мови – це сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують автору мови незатруднене побудування мовних висловлювань для оптимального рішення завдань навчання. Це значення прийнято називати суб'єктивним, оскільки воно відображає стан мовної культури мовної особистості, його мовно-мовні здатності і особистісні риси.

Правильність і точність, логічність і дієвість, виразність і чистота, виявляються на основі відношення мови до немовних структур, об'єднуються поняттям «комунікативні якості мови», дозволяють говорити про комунікативний ідеал мовної культури і шляхи вдосконалення культури професійної мовної комунікації іноземного студента-філолога.

Таким чином, поняття «культура мови» тісно пов'язано з закономірностями і особливостями розвитку і функціонування мови, а також з мовною діяльністю в усіх її різноманітностях. Культура мови виробляє у іноземних студентів-філологів навички регулювання вибору і використання мовних засобів в процесі професійної мовної комунікації, допомагає сформувати свідоме відношення до їх використання в мовній практиці.

Термін «культура мови» в відношенні володіння мовою студентів-філологів до нинішнього часу не отримав однозначного визначення як в нашій, так і в зарубіжній лінгвістическій і методическій літературі, хоча інтуїтивно воно правильно застосовувалося в практическій роботі, направленої на розвиток у студентів мовної культури вивчаємого мови. При цьому підкреслюється, що культура мови майбутнього вчителя-філолога складається з двох визначальних її компонентів.

Першим з них є правильність. «Правильність як необхідне і перше умово культури мови, – пише Костомаров, – слідує... розуміти як суворе і точне співвідношення прийнятим в даний час нормам літературної мови, вільне і вміле володіння його мовними засобами, орфографіческими, словниковими і граматическими нормами. Однак поняття культури мови ширше, ніж поняття правильності, і не всяка мовна форма, безусловно, відповідна нормам літературної мови, т. є. не всяка правильна мовна форма може бути визнана культурною» [2, с.24]. Але навчання культурі мови не вичерпується необхідністю навчити грамотно писати, читати і говорити, особливо коли мова йде про культуру мови вчителя.

В качестве второго необходимого компонента, составляющего понятие культуры речи преподавателя-филолога, владеющего восточнославянскими языками, можно выдвинуть понятие хорошей речи (или чувства стиля). «Речь, находящуюся в границах между «идеалом» и «еще не ошибкой», между «единственным» вариантом и минимально к нему приближенным, но еще приемлемым, можно условно назвать хорошей. Хорошая речь – это речь, удачно использующая целесообразные для данной ситуации средства языка, хотя, быть может, не самым удачным образом и не самые целесообразные. Она требует выбора оптимального варианта из возможно правильных. Требование хорошей речи будет наряду с правильностью основным условием культуры речи, особенно культуры речи учителя.

Понятие хорошей речи значительно более субъективно, чем понятие правильности, базирующееся на твердом фундаменте норм литературного языка. Помимо закономерностей, определяемых самим языком как системой разнообразных и специфических речевых средств, здесь на сцену выходят смежные факторы, вроде внутренней логики и смысловой точности высказывания, ясности и выразительности изложения, красоты и благозвучия внешнего оформления» [2, с.24].

К этим двум условиям культуры речи необходимо добавить еще третье – устранение засоренности языка понятиями излишними элементами чужой речи или элементами периферийных сфер системы общенародного языка, как то: жаргонизмами, диалектизмами, просторечными новообразованиями и т.п.

Все три условия формируют чувство языка, т.е. привитое языковым воспитанием осознание валентности, значимости отдельных языковых единиц при осуществлении информации в разных ситуативных контекстах.

Мы считаем, что наука о культуре речи – это теоретическая и практическая дисциплина, обобщающая достижения функциональной стилистики, грамматики, орфоэпии, риторики. В поле ее зрения находятся и те речевые явления, которые выходят за рамки системы литературного языка. Формируя сознательное отношение к изучаемому языку, в процессе обучения студенты-филологи знакомятся с системой основных норм современного языка на уровне произношения, ударения, грамматики, словоупотребления, уясняют закономерности и формируют понятие «вариант нормы», обращают внимание на типичные речевые ошибки.

Преподавание восточнославянских языков предполагает привитие навыков культуры речи с первых же этапов обучения студентов-филологов, постепенное движение от искусственной речи к естественной, от формально-правильной к культурной, причем в разных видах речевой деятельности на всех этапах обучения. Причем в данном

случае важно, что высказывание / текст произносится не просто правильно, а ситуативно правильно, т.е. соответствует месту, времени, социально-ролевому положению говорящего / слушающего.

Культура речевой деятельности – это культура владения словом, фразой, предложением, текстом, их образно-эмоциональным наполнением, передающим информацию слушающим с наибольшей эффективностью. Е.Н. Ширяев предложил такое определение: «Культура речи – это такой набор языковых средств, которые в определенной ситуации общения при соблюдении современных языковых норм и этики общения позволяют обеспечить наибольший эффект в достижении поставленных коммуникативных задач» [7, с.13]. В данном определении выделены следующие компоненты: нормативный, коммуникативный, этический, выбор и организация языковых средств и как конечная цель – эффективность общения. Все они важны и для учителя-филолога.

Культура речи учителя восточнославянских языков предусматривает владение всеми функциональными стилями и умениями их использовать в профессиональной речи. Задача преподавателя – сформировать это умение у студентов. Ориентация только на один стиль не способствует выработке такого умения. В профессиональной подготовке учителя-филолога чрезвычайно важно добиться умения свободно владеть нормами современного литературного языка и теми профессиональными стилями и жанрами педагогически ориентированной речи учителя, которые обеспечивают оптимальное взаимопонимание с учащимися в условиях педагогической коммуникации.

Педагогическое речевое общение должно «обучать эффективно (результативному) общению» [3, с.6], оно во многом основывается на достижениях лингвистики текста, психолингвистики, теории общения. Поэтому в программу обучения нами включены текстовые умения, лежащие в основе моделирования связного текста, и жанровые, специальные, профессиональные, направленные на порождение текста в определенном жанре. Обучение студентов-филологов умению владеть жанрами педагогической речи является первоочередной задачей методики обучения культуре профессионального речевого общения.

Корректное обучение учащихся культуре профессионального речевого общения, которое является составной частью общей культуры будущего филолога, формирует языковую личность будущего учителя восточнославянских языков.

Проблема совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей на сегодняшний день является актуальной (А.А. Акишина, Е.С. Бутакова, Ю.А. Бельчиков, Б.М. Есаджанян, Т.Ю. Елисеева, В.В. Молчановский, Р.С. Немова, Н.И. Формановская, С.Ф.

Шатилов и др.), т.к. в условиях замены техногенной цивилизации гуманистической общество особенно нуждается в специальных идеях новой образовательной парадигмы в реальном естественном взаимодействии со студентами, обеспечивающей адекватной системой профессионального педагогического речевого общения: обучать общению общением, т.е. постоянно взаимодействуя, сотрудничая с обучаемыми. Такое взаимодействие, а также обучаемых между собой, безусловно, моделирует реальные ситуации профессионального общения на занятиях, что является единственно возможным способом добиться оптимальных результатов обучения. Ведь язык, как точно заметил А.А. Леонтьев, есть «орудие диалога человека с миром и в то же время человека с человеком» [4, с.69].

Восточнославянские языки как предмет обучения открывает большие перспективы для обучения общению на различные темы, используя различные жанры, в различных профессиональных ситуациях урока. Чтобы профессиональное речевое общение было результативным, надо учитывать 1) роли участников общения, 2) установки участников общения, 3) отношение друг к другу и процессу общения, 4) степень владения языком. Также во время всего периода обучения студентов интеграция знаний, умений и навыков в области культуры профессионального речевого общения представляется не только в совершенствовании языковой, речевой, лингвистической, культурологической, страноведческой, профессиональной компетенций, но и в доведении профессиональных знаний и умений до уровня «адекватного синтеза» (Караулов Ю.Н.), повышая при этом в целом филологическую культуру личности студента, ориентируя ее на свободное «языковое существование» (Гаспаров Б.М.) в различных профессиональных речевых ситуациях иного социума.

ЛИТЕРАТУРА

1. Блинов И.Я. Выразительное чтение и культура устной речи. – М.: Учпедгиз, 1946.
2. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. – М., 1994.
3. Ладъженская Т.А. Устная речь как средство и предмет обучения// Живое слово. – М. Просвещение, 1995.
4. Леонтьев А. А. Психология общения. - М., 1999.
5. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений – М.-Л., 1952. – т.7.
6. Ожегов С.И. Очередные вопросы культуры речи. – М., 1955.
7. Ширяев Е. Н. Культура речи как особая теоретическая дисциплина. – М.: Наука, 1977.
8. Язовицкий Е.В. Говорите правильно. – Л.: Просвещение, 1969.

АННОТАЦІЯ

В статті розглядаються питання навчання студентів-філологів культурі професійного мовного спілкування в процесі вивчення східнослов'янських мов. В цьому відношенні метою навчання студентів-філологів правильної мови і культурі професійного спілкування стає побудова такої моделі навчання, з допомогою якої подолати б відстань між інокультурними комунікантами на основі скорочення «розриву потенціалів» в системах мовних засобів вираження. Представлений підхід до навчання культурі професійного мовного спілкування набуває статус об'єктивної необхідності.

SUMMARY

The article deals with vocational training of students at philological departments of Eastern Slavonic languages while mastering professional communication norms. In this regard the methods of teaching are aimed at devising a technique for bridging the gap between socially and culturally dissimilar communicants, by reducing «a difference in potential» of language means systems. The suggested approach to professional communication training achieves the status of objective necessity.

*Н.І. Буяновська
(Донецьк)*

УДК 81"367.633

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИЙМНИКОВИХ
КОНСТРУКЦІЙ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ТЕКСТІ**

Питання лінгвістичної природи тексту є найактуальнішим серед проблем сучасного мовознавства. Існує багато дослідницьких робіт, присвячених вивченню цієї проблеми, дещо зроблено щодо визначення структури тексту, його синтаксичних компонентів. Але ще недостатньо розроблені особливості щодо їхньої належності до різних функціональних стилів. Особливий інтерес у цьому плані являє собою науковий стиль. Вивчення його – тривалий процес, що містить як розробку обґрунтувань, так і рекомендації щодо практики навчання. Завершується така робота викладанням теоретичних положень і описом практичних рекомендацій.

Цікавим постає питання про роль прийменникових конструкцій у науково-технічних текстах. Установити наявність прийменника і його меж допомагає виділення з речення словосполучень, у яких прийменник служить для зв'язку двох повнозначних слів. Поєднуючи повнозначні слова, він як граматична одиниця однозначно звернений до них обох (подаватися до вибою; рухатися у напрямку). Якщо опустити друге повнозначне слово, то частина словосполучення стане неможливою для використання або зміниться значення висловлювання. Неможливість використати таке словосполучення і є показником значення прийменника.

Виділення з конкретного речення словосполучення з прийменником має певні труднощі. Перш за все складними є випадки, коли прийменник стоїть між дієсловом і прикметником (коливатися в широких межах; перетворюється на буре вугілля). У таких випадках прийменник іноді відносять до прикметника. Тому, на наш погляд, слід спочатку розглянути словосполучення.

Під словосполученням розуміють синтаксичну одиницю, що утворюється на основі підрядного граматичного зв'язку та лексико-семантичної сполучуваності двох чи більше повнозначних слів. Кожне словосполучення має форму, значення, виконує у мові певні функції. Граматичні значення словосполучення – це ті відношення, що формуються внаслідок складної взаємодії граматичних та лексико-семантичних значень його компонентів. Відношення, що виражаються прийменниковими словосполученнями, – це типізовані узагальнені мисленнєві відношення між окремими елементами дійсності. Граматичне значення словосполучення є невід'ємною складовою частиною його форми. Але семантика словосполучення не вичерпується лише граматичним значенням. Семантика словосполучення – це своєрідний комплекс відношень, зумовлений складними граматичними й лексичними зв'язками його компонентів. У зв'язку з цим, у семантиці словосполучення виділяють власне граматичне значення й невласне граматичне значення.

Власне граматичне значення – це відношення між повнозначними компонентами словосполучення, які фіксують узагальнені мисленням зв'язку залежності одного явища об'єктивної дійсності від іншого.

У невласне граматичному значенні виділяють загальне й часткове. Загальне значення – це ті відношення, що формуються внаслідок взаємодії цілих граматико-семантичних розрядів слів. Так, слова з категоріальним значенням предметності й ознаки створюють атрибутивні словосполучення (науковий текст). У формуванні невласне граматичних значень прийменникових словосполучень важливу роль відіграє службове слово. Прийменник фіксує найстійкіші, розпізнавальні ознаки цих відношень, виділяє і реалізує у вигляді окремого знака, звукового комплексу, слова.

Взагалі щодо прийменника, у літературі сформувалось три основних підходи. Найбільш поширений у мовознавстві підхід кваліфікує прийменник як службове слово і включає його до загального ряду частин мови (А.С. Колодязний, О.С. Мельничук). Дослідники другого підходу (Є. Курилович, І.Ф. Вихованець) визначають прийменник як особливу морфему. Третій підхід розглядає прийменник як самостійне слово (І.К. Кучеренко). Визначення статусу прийменника тісно пов'язане з питанням про його семантику. Ті дослідники, що кваліфікують прийменник як самостійне слово, ідентифікують його лексичне значення з лексичним значенням повнозначних слів. У морфемній концепції прийменник не має лексичного значення, має тільки граматичне, оскільки вказує лише на відношення та зв'язки між підметами і явищами реальної дійсності.

Первинні семантико-граматичні функції прийменника визначаються за його позицією щодо частин мови у складі мінімальної синтаксичної одиниці. З цього приводу прийменник може виступати в трьох позиціях: присубстантивній, післядієслівній і принумеральній.

За походженням прийменники неоднорідні й поділяються на похідні й непохідні. У чому полягає різниця між ними? Ті, що не мають співвідносних слів у сучасній мові з семантикою прийменника, відносяться до первинних, а ті, що мають співвідносні омонімічні слова, – до вторинних. У групі первинних налічується близько 80 одиниць, наприклад: в (у), без, д, з, для, від, за та ін. Вторинні співвідносяться з аналітичними та морфологізованими прислівниками, наприклад: близько, вздовж, вище, всупереч та ін.

Взагалі прийменникова система української мови різномірною, але семантичну кваліфікацію прийменників проводять за двома ознаками: 1) динамічність – статичність; 2) контактність – дистантність. Друга ознака, на думку мовознавців, є основною, а перша – додатковою. Залежно від цього виділяють три основні групи прийменників: 1) просторові; 2) темпоральні; 3) логічні.

Просторові прийменники становлять досить численну групу – понад 130 одиниць: біля, близько, в (у), вглиб, вздовж, від, відносно, впродовж, за, збоку та ін. За основною семантичною ознакою ці прийменники поділяють на контактні й дистантні. Контактні можуть указувати на контакт з внутрішнього частинного просторового орієнтира і вживатися з місцевим і родовим відмінком. Дистантні визначають різні види дистантної локалізації щодо просторового орієнтира: загальну дистантну локалізацію по колу, локалізацію між просторовими орієнтирами тощо.

Темпоральних прийменників налічується 38 і більшість з них формально споріднені з просторовими в, від, між, на, над, перед та ін. Відрізняється основним семантичним протиставленням: одночасність – різночасність.

Щодо логічних прийменників, то з просторовими і темпоральними їх єднає лише семантична ознака контактності – дистантність (одночасність – різночасність). Ці прийменники виражають відношення причини, мети, умови, відповідності, невідповідності, допустові відношення. Для їх реалізації використовуються 46 прийменників: *в, для, від, з, за*, завдяки, всупереч та ін.

Прийменникова система української мови багатопланова. Наприклад, якщо розглянути семантичне значення прийменника *до*, то можна дійти висновку, що за різними значеннями він належить як до просторових, так і до темпоральних.

Більш детально поділяють простір форми горизонтальної локалізації; ці форми об'єднуються в шість груп. До групи, що вказує на місце перед просторовим орієнтиром, можна віднести прийменник *проти*, який вимагає іменника у родовому відмінку. Цей прийменник може вказувати і на симетричне розташування предметів.

Надані прийменники можна віднести і до темпоральних. Основне граматичне протиставлення визначається одночасністю-різночасністю явищ. За цією ознакою можуть протиставлятися форми, наприклад: *до* з іменником у формі родового відмінка; *проти* з іменником у формі родового відмінка.

Позначення часової попередності може виражатися прийменником *до* з іменником у формі родового відмінка. *Проти* виражає найбільшчу часову попередність.

На позначення напряму дії, руху, розряду осіб, предметів, до складу яких хтось або щось входить, використовується прийменник *до*. Слід зауважити, що семантика цього прийменника досить своєрідна: він виступає у значенні трьох давноруських прийменників, фіксуючи межу руху, наприклад: під'їхати *до* цеху; рух у бік предмета: повернутися *до* верстата; рух із проникненням всередину об'єкта: зайти *до* цеху.

На позначення зовнішньої ознаки, властивості, якості, подібності використовується прийменник *у/в* з іменником у знахідному відмінку.

На кількісні ознаки, вагу, розмір, співвідношення величин можна використовувати прийменники *в, у, з, на* (кого, що).

На позначення знаряддя, образу дії, мети використовуються прийменники *на, в, у, за*, наприклад: узяти за приклад, на користь (кого, чого).

Позначення моменту, періоду протікання чогось передається прийменниками *в/у, на* (кого, що), *за* (чого, кого-що), *під* (що); у сполученні з порядковими числівниками на позначення часу – *о, об* (перед голосними).

На позначення міри відстані – від (кого-чого), за (скільки).

Базуючись на цьому, можна зробити висновок, що прийменник має граматичне й лексичне позначення. Неоднозначність уживання прийменникових конструкцій у наукових текстах вимагає їх детального вивчення.

Мета цієї роботи – визначити частотність використання первинних прийменників у науково – технічному тексті.

Матеріалом дослідження слугували наукові статті різного фаху: П.С.Єщенко “Модель зростання трансформаційної економіки” (журнал “Вісник” Київського університету. Серія – 2002. – Вип. 62 – С. 13); О.Г.Куценко “Особливості реалізації схеми комплексного методу граничних елементів” (журнал “Вісник” Київського університету – 2003. – Вип. 9 – С.74).

З цього матеріалу було проаналізовано виключно первинні прийменники з погляду частоти їх уживання у науковому тексті. Для цього за контекстами поданих вище статей визначалися співвідношення між випадками вживання прийменникових конструкцій (за кількісними показниками).

Так, у статті з економічного фаху (1) переважає прийменник у(в), що зустрічається у тексті 56 разів. Наприклад: етапи в сучасних умовах; зменшився у два рази; знаходиться в процесі становлення; скоротилась у всіх країнах; роль в економічному житті та ін. Другу позицію посідає прийменник на, який є наявним у 29 позиціях. Наприклад: витрати на освіту; на початку 90-х років ХХст.; здійснювати на практиці; спираючись на власні сили; на постіндустріальному етапі розвивають; вийшли на рівень; конкурентоспроможність на світовому ринку; орієнтуватися на економічні теорії та ін.

Третє місце посідає прийменник до (14 позицій), наприклад: довіра до вкладних структур; відноситися до дійсно розвинутих; до цих країн потрапили; перехід до ринкової економіки; структура близька до стану; підключення до Інтернету та ін.

Прийменник за зустрічається 10 разів, наприклад: контроль за державним апаратом; фінансувати за рахунок; підтримка за допомогою адміністративного регулювання.

Прийменник з (із) – 9 позицій, наприклад: модель ринкової економіки з високою ефективністю; продукція з високим ступенем переробки; країни з найменшими показниками.

Решта прийменників використовується набагато менше, ніж попередні, наприклад, прийменник для – 5 словосполучень, від – 2, при – 1, через – 1.

Розглянувши другу статтю з механічного фаху можна дійти висновку, що розподіл прийменників за місцем використання майже не змінюється. Наприклад, перше місце посідає також прийменник у/в, але кількісно він вживається менше (25 словосполучень): застосування в різних розділах механіки; стоїть у правій частині; зображенням у явному вигляді; значення у внутрішніх точках області; увівши в розгляд; зобразити коефіцієнти у компактному вигляді.

Збігається за місцем і прийменник на (кількість – 14 словосполучень): спрямовуючи на межу, редукція систем на одне рівняння; роз-

в'язання на підставі систем; одиничне коло на N рівних дуг; ґрунтується на інтегральній формулі.

На відміну від попередньої статті, прийменник для тут посідає третю позицію, оскільки зустрічається в 10 словосполученнях: пропонується для знаходження розв'язання; рівняння для визначення значень; задача для одиничного кола, встановлюється для випадку; достатньо для розробки моделей.

Прийменник від на четвертому місці (7 випадків), наприклад: відставати від обертального руху; звільнитися від симетрії; перехід від теоретичної частини; залежить від конфігурації.

Частотність уживання прийменників до, з, за кількісно однакова (по 5 словосполучень): належить до класу; розв'язання за допомогою; проблеми з їхнім використанням; одну з двох альтернативних систем.

Слід звернути увагу, що, крім вищеназваних прийменників, у статті (2) частіше використовується прийменник через (3), на відміну від попередньої (1); при (2-1).

Проаналізувавши частотність використання прийменників у наукових текстах різного фаху, можна дійти висновку, що в основному вона співмірна. Найбільш часто використовуються прийменники у наступній послідовності: у/в; на; до; для; від; з (із); за.

Вивчення лексико-граматичних і синтаксичних зв'язків прийменників з іншими частинами мови планується у подальшому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астафьева Н.И., Киселев И.А., Кравченко З.Ф. Современный русский язык: Служебные части речи. Модальные слова. Междометия. – Минск: Вышэйшая школа. 1972. – 80 с.
2. Бондаренко В.С. Предлоги в современном русском языке. – М.: Госучпедиздат, 1961, – 76 с.
3. Виноградов В.В. Русский язык. – М.-Л.: Госучпедиздат, 1947. – 784 с.
4. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наукова думка, 1980. – 286 с.
5. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної літературної мови. – К.: Рад. Школа, 1965. Ч.І. – 424 с.
6. Колодяжний А.С. Прийменник: Матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови. – Х.: Вид-во Харківського університету, 1960. – 165 с.
7. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1961. – 172 с.
8. Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. – К.: Вид-во Наукова думка, 1968. – 228 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається власне і невласне граматичне значення словосполучення, роль прийменника у словосполученні й семантика прийменникової системи. Аналізується частотність використання первинних прийменників у науково-технічному тексті (на матеріалі механічного та економічного фаху).

SUMMARY

The article is centred upon the grammatical value of word-combination, the role of preposition in it and semantics of the prepositional system. Frequency of the use of primary preposition is analysed in a scientific and technical text (on material of mechanical engineering and economics).

*Н.І. Кульбіда
(Донецьк)*

УДК 81'38

**ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ Й ОПИСУ ЯК ЕЛЕМЕНТ
НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ**

Вивчення тексту як складної багатоаспектної єдності вимагає від сучасного дослідника поєднання різних підходів до предмету дослідження: функціонального, комунікативного, прагматичного. Як підкреслює М. Кожина, “досліджуючи текст, його організацію і категорії, прагнучи до поглибленого його прочитання і визначення ступеня ефективності вираження ним авторського замислу, стилістика тексту неминуче приходить до аналізу функціонування мови у реальній дійсності...” [Кожина: 4], що вимагає врахування позамовних факторів, які беруть участь у комунікації. Для науково-технічного тексту, метою якого є експлікація науково-технічних досліджень, зокрема опис нової техніки, подання її технічних характеристик та аргументація доцільності введення до експлуатації, серед таких позамовних факторів важливе місце займає комунікативно-прагматична ситуація, елементи якої відбиваються у структурі науково-технічного тексту, його семантиці, створюють його специфіку. Питання співвідношення, з одного боку, елементів комунікативно-прагматичної ситуації, яка передуює появі тексту, змінюється з процесом створення і передачі тексту, та, з другого боку, формально-семантичної структури

тексту, зокрема підпорядкованих йому синтаксичних одиниць – речень, досі не отримало в лінгвістичній літературі широкого опису. Це стосується насамперед тексту науково-технічного, що й визначає актуальність такого дослідження.

Метою цієї статті є вияв серед елементів комунікативно-прагматичної ситуації, яка відтворюється в тексті, об'єкта наукового дослідження й опису; встановлення репертуару його типових синтаксичних виражень у текстах з машинобудування. Для цього необхідно визначити основні елементи комунікативно-прагматичної ситуації, встановити їх функцію в тексті та розглянути, які семантичні групи представляють об'єкт дослідження, яке граматичне вираження йому притаманне.

Матеріалами нашого дослідження служать українські науково-технічні тексти, зокрема наукові статті спеціальних часописів з машинобудування. Оскільки, на нашу думку, жанрова специфіка науково-технічного тексту (стаття, доповідь на конференції, монографія тощо) зумовлює особливості комунікативно-прагматичної ситуації, яка при цьому складається, у цій невеликій науковій розвідці ми використаємо лише матеріали наукових статей.

Жанрова специфіка відбивається певним чином на характері усіх елементів комунікативно-прагматичної ситуації. Не розгортаючи в цій статті питання, лише зауважимо, що спостерігаються, наприклад, відмінності в інтенції авторів, різні жанри вимагають різних ступенів експлікації (порівняймо в цьому плані монографію і статтю), неоднаковим є обсяг завдань і об'єкти дослідження. Ось чому важливо при описі науково-технічного тексту звертати увагу на їх жанрову приналежність.

Дослідники наукового тексту відзначають, що він є результатом наукової діяльності, являє собою інформацію “у формі об'єктивної, згорнутої експлікації для якої характерний високий ступінь узагальнення” [Аликаев 1999: 117]. Наукову діяльність лінгвісти уявляють як постійне чергування комунікативних актів, які можна описати у вигляді стандартних мовленнєвих ситуацій. Стереотипність мовленнєвих ситуацій наукової сфери діяльності людини, на думку Р. Алікаєва, “складається на основі найбільш частотних інтенцій: інформація про об'єкт, корекція інформації (її поглиблення, розширення, конкретизація); переконання в істинності знань про об'єкт. Воно створюється також на основі особливих ролевих позицій учасників – абстрактний адресант і адресат, представники наукового соціуму, які мають приблизно однакові понятійно-сміслові і прагматичні тезауруси” [Там же].

У науковій статті адресантом мовлення виступає дослідник або група дослідників, які, хоч і прагнуть об'єктивізації мовлення, однак мають і висловлюють намір виконати певні наукові завдання у статті, серед яких – опис у певному аспекті обраного ними об'єкта дослід-

ження. Дослідник, суб'єкт наукового дослідження є творцем самої комунікативно-прагматичної ситуації, а отже, її обов'язковим елементом, хоч специфіка наукового тексту вимагає формального затінення його ролі з метою створення ефекту об'єктивності наукових результатів.

Другим важливим елементом комунікативної ситуації є адресат мовлення: автор статті орієнтується на розуміння поданого ним матеріалу абстрактним адресатом – науковою спільнотою, професіоналами, залучає його до розмірковувань за допомогою риторичних засобів мови.

Третім необхідним елементом комунікативно-прагматичної ситуації виступає досліджуваний об'єкт, який потребує наукового опису. Це обов'язковий елемент ситуації, без нього неможливе дослідження, саме він є предметом опису, його ознаки, властивості, функція, форма, структура (будова) тощо.

Досліджуваний матеріал показує, що у науково-технічному тексті, комунікативною метою якого є експлікація, об'єктом дослідження й опису найчастіше виступають:

1) машини або їхні деталі, механізми тощо – Буртоукладальні машини, що призначені для розвантажування буряків, очищення їх від залишків ґрунту і укладання в катати трапецієвидної форми, обладнані гідравлічним приводом всіх робочих органів (Вісник 1999, 1: 69); Випробувальні вібраційні стенди, що використовуються для визначення динамічних характеристик досліджуваного об'єкта, повинні мати мінімальний рівень сил тертя в рухомих з'єднаннях вузлів (Вісник 1999, 1: 72);

2) технічні характеристики машин, механізмів та їхніх деталей; їх будова – Тому гідроциліндри вібробуджувачів гідравлічного привода випробувальних стендів, як правило, мають комбіновані ущільнення... Комбіновані ущільнення, звичайно, складаються з двох, встановлених послідовно, герметизувальних елементів (Вісник 1999, 1: 72);

3) матеріали виготовлення деталей машин та механізмів – Використання спечених порошкових заготовок пов'язане з рішенням ряду принципово нових науково-технічних проблем як в області теорії, так і технології деформування пористих матеріалів (Вісник 1999, 1: 4-5); Одним із самих дешевих зносостійких литих сплавів є чавун і, особливо, так званий, половинчастий чавун (Вісник 1999, 1: 75);

4) технічні характеристики і властивості матеріалів виготовлення – Для забезпечення необхідного рівня експлуатаційних характеристик виробів встановлені кількісні оцінки використання запасу пластичності. В роботі показано, що під час використання запасу пластичності менше 0,33 всіма деформаційними дефектами можна нехтувати, після рекристалізаційного відпалювання, і дані вироби можуть успішно працювати в умовах ударних навантажень і агресивних середовищ (Вісник

1999, 1: 4-5); Як відомо, половинчасті чавунці більше 0,8 % вуглецю містять у виді цементиту, решту – у виді графіту (Вісник 1999, 1: 75);

5) методи і технології виготовлення деталей і підготовки матеріалів – Загальноприйнятій метод одержання порошкових деталей не завжди забезпечує необхідні фізико-механічні властивості виробу. В роботі розглядається процес холодного штампування такої заготовки в закритому штампі... Для одержання високоякісних деталей в ряді випадків використовується холодне штампування з подальшою термообробкою (Вісник 1999, 1: 4-5);

6) фізико-хімічні властивості матеріалів виготовлення, їхні зміни та процеси – Для оцінки деформованості пористої заготовки необхідна інформація про напружено-деформований стан (НДС) і закон його зміни в процесі пластичної деформації (Вісник 1999, 1: 4-5); Досліджувались процеси дифузії міді в твердому розчині залізо-мідь з температурою 293 К складає 0,6 % (Вісник 1999, 1: 78);

7) умови експерименту та експлуатації машин – Аналіз умов експлуатації буртоукладального комплексу показав, що найбільш навантаженим агрегатом є площа боків бокового перекидання, і зокрема, ланка транспортного положення (Вісник 1999, 1: 70);

8) методи експлуатації машин та їхні позитивні й негативні сторони – Спосіб корекції гідроприводів, що здійснюється за рахунок керування величиною тиску під час виникнення хвильового процесу в довгому трубопроводі дозволяє: підвищити надійність, довговічність трубопроводів (особливо рукавів високого тиску) ... (Вісник 1999, 1: 72);

9) дефекти, слабкі місця, недоліки машин, механізмів, їхні деталі чи матеріалів виготовлення – В цій ланці найбільш часто виникають розриви рукавів високого тиску внаслідок дії хвильових процесів, що супроводжують перехідні процеси (Вісник 1999, 1: 70); Надлишок кремнію в сплаві призводить до утворення сірих чавунів, а з нестачею кремнію та надлишком марганцю виливки відбілюються (Вісник 1999, 1: 75);

10) моделі, схеми, таблиці тощо – Складена математична модель силового контуру гідропривода ланки транспортного положення буртоукладальної машини з урахуванням хвильових процесів (Вісник 1999, 1: 70);

11) математичні розрахунки – Таким чином, ми маємо систему нелінійних рівнянь (6), яку раціональніше розв'язати чисельним методом (Вісник 1999, 1: 73).

За нашими спостереженнями, у науково-технічних статтях спостерігається ієрархія об'єктів дослідження і опису. Основний об'єкт дослідження автори називають у заголовку статті та визначають як об'єкт опису на початку статті. Так, у статті під назвою “Оцінка деформованості пористої кільцевої заготовки під час осадки в закрито-

му штампі” основним об’єктом дослідження виступає деформованість пористих заготовок. Уже на початку статті автори її уточнюють, що вони розглядають спечені порошкові заготовки: Використання спечених порошкових заготовок пов’язане з рішенням ряду принципово нових науково-технічних проблем як в області теорії, так і технології деформування пористих матеріалів (Вісник 1999, 1: 65-68).

Оскільки мета наукового дослідження вимагає розв’язання кількох взаємопов’язаних завдань, то для кожного завдання встановлюється свій, окремий об’єкт дослідження або опису. Простежимо це на прикладі вже названої статті. Тут названо кілька таких підпорядкованих об’єктів, зокрема автори аналізують ефективність попередніх методів одержання порошкових деталей і встановлюють їхні недоліки: Загальноприйнятний метод одержання порошкових деталей не завжди забезпечує необхідні фізико-механічні властивості виробу. – Великий вплив на експлуатаційні характеристики виробів мають залишені в металі деформаційні дефекти. Наступним підпорядкованим об’єктом опису повинен стати запропонований авторами метод, що давав би позитивні результати: Для одержання високоякісних деталей в ряді випадків використовується холодне штампування з подальшою термообробкою. Кроком далі в науковому описі стають деталі використання цього методу, кожен етап якого визначає свій підпорядкований попередньому або основному об’єкту опису: В роботі показано, що під час використання запасу пластичності менше 0,33 всіма деформаційними дефектами можна нехтувати після рекристалізаційного відпалювання, і дані вироби можуть успішно працювати в умовах ударних навантажень і агресивних середовищ. Тут стисло і послідовно відтворюється черговість об’єктів дослідження: фізико-хімічних характеристик матеріалу (запас пластичності), наявність / відсутність небажаного недоліку матеріалу (деформаційні ефекти), основний чинник нового методу (рекристалізаційне відпалювання), умови використання деталей (ударних навантажень і агресивних середовищ). Кожен з цих об’єктів автори піддали дослідженню, але опис їх може бути більш чи менш стислим, що залежить від мети і задуму авторів. Ієрархія об’єктів дослідження і опису відтворює структуру і логіку наукового дослідження та експлікації, яка нерідко завершується викладкою математичних розрахунків, схем, таблиць, які теж стають підпорядкованими, службовими, об’єктами наукового опису.

Як показують наведені ілюстративні матеріали, об’єкти наукового дослідження й опису позначаються однослівними й не однослівними найменуваннями, переважно іменного типу: це іменники – найменування машин, пристроїв, механізмів, складені номенклатурні найменування, абрєвіатури, а також розгорнуті дискурсивні назви тих груп об’єктів дослідження, які ми визначили вище: коефіцієнт галь-

мування, початкова пористість, шлях деформування, ресурс пластичності; діаграма пластичності, порошкова металургія, кільце, низька втулка, напружено-деформований стан (НДС) і процес пластичної деформації та ін.

Об'єкт дослідження як елемент комунікативно-прагматичної ситуації не завжди відповідає об'єктові чинності у формально-семантичній структурі речення. Як бачимо з численних прикладів, назви об'єктів опису можуть виконувати різні синтаксичні функції, зокрема:

-формального суб'єкта: *Поширеною деталлю в порошковій металургії є кільце (низька втулка)* (Вісник 1999, 1: 68) *За модель матеріалу приймаємо модель жорсткопластичного ізотропно-зміцнюваного пористого тіла* (Вісник 1999, 1: 65); *...найбільш навантаженим агрегатом є площадка бокового перекидання, і зокрема, ланка транспортного положення* (Вісник 1999, 1: 69); *Зняті осцилограми хвильового процесу, що виникає під час включення насоса в силовому контурі гідропривода ланки транспортного положення без коригувального (рис. 2) і з коригувальним (рис. 3) пристроєм* (Вісник 1999, 1: 71);

-об'єкта: *Діаграму пластичності $\Gamma_r(t_i)$ одержали на основі випробовування на розтяг, кручення і стиск зразків, виготовлених з матеріалу заготовки за методикою* (Вісник 1999, 1: 68); *Для виконання [завдання] розробимо математичну модель ущільнення* (Вісник 1999, 1: 72).

Як бачимо, об'єкт дослідження виступає одним із обов'язкових елементів науково-технічного тексту, який є одним із позамовних чинників, які формують семантичну структуру тексту.

Досліджуваний матеріал показує, що в науково-технічному тексті, комунікативною метою якого є експлікація, об'єктом дослідження й опису найчастіше виступають: машини або їх деталі, механізми; технічні характеристики машин, механізмів та їхніх деталей; їхня будова; матеріали виготовлення деталей машин та механізмів; технічні характеристики і властивості матеріалів виготовлення; методи і технології виготовлення деталей; фізико-хімічні властивості матеріалів виготовлення, їхні зміни та процеси умови експерименту та експлуатації машин; методи експлуатації машин тощо.

У науково-технічних статтях спостерігається ієрархія об'єктів дослідження й опису. Основний об'єкт дослідження автори називають у заголовку статті та визначають як об'єкт опису на початку статті. Для кожного завдання встановлюється свій, окремий, підпорядкований основному, об'єкт дослідження, опис якого може бути поданий з різним ступенем стислості, що залежить від мети і задуму авторів. Ієрархія об'єктів дослідження і опису відтворює структуру і логіку наукового дослідження та експлікації. Математичні розрахунки, схеми, таблиці теж стають підпорядкованими, службовими, об'єктами наукового опису.

Як показує аналіз фактичного матеріалу, об'єкти наукового дослідження й опису позначаються однослівними й неоднослівними найменуваннями, переважно іменного типу – це іменники, складені номенклатурні найменування, аббревіатури, а також розгорнуті дискурсивні назви об'єктів дослідження.

Об'єкт дослідження як елемент комунікативно-прагматичної ситуації не завжди відповідає об'єктові чинності у формально-семантичній структурі речення. Назви об'єктів опису можуть виконувати різні синтаксичні функції, зокрема, формального суб'єкта й об'єкта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аликаев Р.С. Язык науки в парадигме современной лингвистики. – Нальчик: Эль-Фа, 1999. – 315 с.
2. Кожина М.Н. К основаниям функциональной стилистики. – Пермь: Пермский университет, 1968. – С. 4-23.

СКРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

Вісник 1999 – Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 1999. – №1-5.

АНОТАЦІЯ

У статті на матеріалі українських науково-технічних текстів з машинобудування розглядаються семантико-прагматичні функції об'єктів дослідження й опису, які становлять обов'язковий елемент науково-технічного тексту як жанру наукового стилю. Тут розмежовуються поняття об'єкта дії як структурної частини речення й об'єкта дослідження й опису як частини прагматичної ситуації.

Ключові слова: науковий стиль, науково-технічний текст, прагматична функція, об'єкт.

SUMMARY

In the article on material of the Ukrainian scientific and technical texts in mechanical engineer in the semantic-pragmatic functions of objects of research and description, which make the mandatory member of scientific and technical text as a genre of scientific style, are examined. Distinction is drawn between the concepts of object of action as a structural part of the sentence and of object of research and description as a part of pragmatic situation.

Keywords: scientific style, scientific and technical text, pragmatic function, object.

УДК: 811.161.2?37+82-84

ОБРАЗНО-АСОЦІАТИВНА БУДОВА АФОРИЗМУ

Безпосередньо відображає мовну картину світу і позамовну дійсність афористичний масив сучасної української літературної мови. Афоризм виступає засобом конденсації образно-логічної думки, у якій відбито й актуалізовано основні життєві цінності нашого народу” [5, с. 31]. За ступенем вираження образно-сміслової домінанти образні афоризми є одним із основних семантичних типів афористики [7, с. 458; 8, с. 85]. Виокремлення цього різновиду з усього комплексу афористичних висловів (АВ) сучасного українського художнього дискурсу дає можливість розкрити особливості художньої мови взагалі, оскільки цей тип АВ актуалізує „потрібну думку більш образно, але образи в них досить прозорі” [4, с. 92].

Мета нашої статті полягає в дослідженні структурно-семантичної будови афоризмів у сучасному українському художньому дискурсі. Мета дослідження передбачає висвітлення таких завдань: визначити особливості мовного вираження образно-сміслової домінанти й провести аналіз структурної організації АВ. Фактичним матеріалом проведеного дослідження послуговували афоризми з сучасної української літератури.

Високий ступінь узагальнення, поєднаний із такими диференційними ознаками афоризмів, як експресивність, образність, емоційність та індивідуальність, властивий образним АВ. Їх диференційні риси орієнтовані загальними критеріями, висунутими перед художньою мовою. За визначенням О.О.Потебні, „поезія є інакомовленням в найширшому смислі слова” [6, с. 151]. В.В.Виноградов, розбудовуючи вчення О.О.Потебні, зазначав, що структура різних форм і типів поетичних образів залежить від індивідуальної специфіки будови мови, а художню мову слід сприймати як специфічний спосіб мислення й пізнання [1, с. 142; 6, с. 149]. Образні АВ виступають органічними елементами мовної системи, які за допомогою експресивно-образних художніх засобів розкривають власне образну домінанту: *Душа – мов ніч, розшарпана вітрами* (О.Пахльовська); *Світ повен сподівань, мов став, що не схлюпнеться* (В.Стус).

Під **образними афоризмами** ми розуміємо такі словесні комплекси, що відображають світорозуміння митців і є засобом конденсації думки, впливу на свідомість учасника комунікації оригінальним формулюванням думки, виразною неординарністю судження:

Молодість нетерпляча; Час – то всевладний творець справ великих і людей визначних (П. Загребельний). Індивідуальність афоризму полягає в тому, що він, одночасно репрезентуючи всі мовні функції, розкриває творчу манеру адресанта, його індивідуальний авторський стиль, виявляє „його світогляд, втілений в образах мовними засобами” [1, с. 50]: *Осінь – не найкращий час для кохання* (М. Бриних); *Дощі – осінь* (М. Вінграновський). Своєрідністю цього типу АВ є здійснення в їх межах емоційно-образної трансформації засобів загальнонародної мови [1, с. 249].

Структурно-семантична типологія образних афоризмів включає такі різновиди: 1) АВ-еквіваленти простого речення (ПР); 2) АВ-еквіваленти складного речення (СР); 3) АВ-еквіваленти надфразної єдності (НФЄ). За способами структурно-граматичної будови й семантичних відношень образні афоризми класифікуємо за моделями, де **А і Б** – конструктивні центри.

Прямі стверджувальні афоризми-еквіваленти ПР мають структурну модель **А=Б**: *Спокуса – страшне і солодке слово* (П. Загребельний); *Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі* (Л. Костенко); *Дорога – це ж завжди тайна!* (О. Гончар) тощо.

Семантичний аспект розглянутих АВ розкриває явище актуалізації лексем різних семантичних полів: „поезія”, „почуття”, „філософські категорії”. Усі вони становлять незмінний вияв напруженої думки митців, що пізнають непізнане, надають афоризмам високого інтелектуального звучання. Зокрема, метафоризується образ спокою в образних АВ *Брат мудрості – величний супокій; Воно й спочити – щастя недолуге* (Л. Костенко), де смислове ядро становлять лексеми *супокій, спочити*. Своєрідною формулою духовності в афоризмі *Любов неповторна – моя валторна* (Л. Костенко) виступає поєднання двох понять – почуття (*любов*) і музики (*валторна*), що ґрунтується на прогнозованому типі валентності. Адекватна оцінка сучасного соціуму відображена в образних АВ зазначеного різновиду з сингулярними асоціативними зв'язками: *Сьогодні найбільша пральня України – це її телебачення; Магнати – це мікеланжело і родени незалежною України!* (П. Загребельний).

Заперечні афоризми організовані за структурною моделлю-схемою **А не = Б**: *Кабінет – не квартира* (П. Загребельний); *Любов – не зло* (М. Вінграновський); *Полон – не мед* (М. Руденко) тощо. Заперечні образні АВ виступають експресивно й стилістично забарвленими одиницями. У семантичному плані образні афоризми належать до різних семантичних полів з метафоризацією лексем на позначення почуттів, реалій навколишнього світу.

Серед образних АВ виокремлюємо варіанти заперечних висловів, що побудовані за допомогою прийому антитези: *Не втеча і не середина*

– *моє життя, а трудний дух!* (Д.Павличко); *Слово – прізвище думки тепер, а частіше – її псевдонім* (Л.Костенко). Вони відзначаються позалінгвальними компонентами (інтонаційно-ритмічними особливостями), що допомагають підкреслити паралелізм частин у висловах, зіставивши значення опорних слів (*не втеча і не середина, а трудний дух*). Семантична організація і трансформація образів АВ *Слово – прізвище думки тепер, а частіше – її псевдонім* створена за загальною моделлю на основі внутрішнього розгортання смислу з використанням компонентів із семантикою уточнення. АВ містить контраст смислових значень бінарних образів *слово – прізвище думки – псевдонім*, відсутнє різке протиставлення цих понять, натомість – уточнення за допомогою слова *частіше*. Використання цих лексем свідчить про філологічне ставлення до слова, проникнення в його етимологічну й онтологічну сутність. Використання перифрази *прізвище думки* дозволяє висловити авторське ставлення до слова на сучасному етапі розвитку людства. Трансформація образів в обох конструктивних центрах викликає асоціативний потяг до філософського узагальнення поняття, де слово є „істина”.

У висловах *Людська задрість – гірше, як слабість* (М.Магіос); *Поезія – це свято, як любов* (Л.Костенко) наявне зіставлення з третім контамінованим образом, що на структурному рівні виступає ускладненням основної моделі **А = Б, як С: поезія – свято, як любов; задрість – гірше, як слабість**.

Найбільш продуктивним підтипом образних афоризмів-еквівалентів двоскладного ПР є вислови, що мають структурну схему **А > Б: Сьоме небо пригинає собі суета; Світ незбагнений здалеку і зблизька** (Л.Костенко). АВ характеризуються суб'єктивно-оцінним характером висловлювань, на що вказує використання займенника (*собі*).

Образним АВ може надавати ознак асиметричності введення до структурної схеми-моделі компонентів, які при формально-синтаксичному підході є позаструктурними елементами: 1) звертаннями (з'являється новий образ): *Народе мій, до тебе я ще верну і в смерті обернуся у життя своїм стражденним і незлим обличчям; Сподоб мене, Боже, високого краху* (В.Стус); 2) вставними словами чи конструкціями (надають АВ семантичних відтінків впевненості/ непевненості, авторитетного джерела повідомлення, ймовірності, емоційної оцінки): *Вже почалось, мабуть, майбутнє; І бува, така пласка глупота однозначна себе ховає за гучні слова* (Л.Костенко) тощо.

Асиметричних ознак афоризм набуває при поширенні структурної моделі ПР відокремленими конструкціями: *Як тяжко стукать у чужі оселі, бездомним будучи на своїй землі!* (Л.Костенко); *А що є в людині, окрім життя?* (П.Загребельний), – і Н. в. іменника, т. зв. „називний уявлення” [2, с. 196]: *Небо, воно таки скрізь гарне; Найпоганіший хтось, і той живе* (О.Гончар).

Образні АВ організовані також за будовою двоскладного неповного ПР: *Горе всім, живущим на землі* (Р.Іванчук); *У майбутнього слух абсолютний* (М.Вінграновський); *У білій стужі серце України* (В.Стус); *Насолода в непристойності* (П.Загребельний). Семантичний аспект образних афоризмів цього різновиду трансформує семантичні поля „Україна”, „людина”, „майбутнє”, „цінності”, активізує символи-образи на позначення різних філософських, естетичних і моральних категорій (*наसолода, серце України*) або постмодерністське трактування цінностей (*насолода – непристойність, горе живущим*). Специфіку зазначених АВ становить семантична повнота висловлювань на відміну від формально-граматичної неповноти, у них відсутній лексично виражений другий конструктивний центр, тому структурно-семантична будова відповідає схемі $A > X$, де X – еліпсований компонент **Б**.

За спрощеною моделлю-схемою організовані АВ-еквіваленти односкладного ПР, що мають лише один конструктивний центр, умовно співвіднесений у формально-граматичному аспекті з присудком двоскладного ПР. До цього різновиду зараховуємо афоризми, що кваліфікують як ОР певної типології: дієслівні з простим або ускладненим (дієслово + **інфінітив**, **інфінітив** + *треба* (*можна*)) головним членом: *Мати бодай іскру надії* (О.Гончар); *Хіба можна зупинити море або бурю?* (П.Загребельний). Семантичне ядро АВ висвітлює семантику необхідності дії/ стану: *Чи можна оцасливити камінь?* (П.Загребельний); бажаності дії: *Раз перевершити місяць!* (В.Вовк); інтелектуальне чи емоційне сприйняття дійсності: *Чому ж людям доводиться більше плакати, ніж сміятися?* (П.Загребельний). Семантичний аналіз наведених образних афоризмів розкриває диференціацію їх за різними семантичними полями („доля”, „вік”, „людські почуття”) на основі актуалізації образів, виражених лексемами на позначення дії – тривалості (*оцасливити; доводиться плакати*) чи одиничної (*зупинити; раз перевершити*).

У сучасній українській мові АВ організуються за структурною схемою **немає А**: *Нашій цікавості немає меж* (О.Гончар); *Нема границь гіркої неволі; Нема в людей власної волі для здійснення своїх бажань* (П.Загребельний) тощо. Наведені конструкції за їх синтаксичною природою кваліфікують як заперечні генітивні речення з модифікаціями заперечення **немає** і генітивного компонента (Р. в. імен., займен.). Семантичний аспект розглянутих образних афоризмів визначається заперечною регулярною реалізацією буття окремих предметів, явищ (*немає меж, нема волі, нема границь*), узагальнених категорій: *Всьому немає ліку* (О.Пахльовська); *Нема кінця нашого життя* (В.Шкляр).

Серед образних АВ виділяємо малопродуктивну групу афоризмів, що за своєю формальною будовою розглядаються як еквіваленти квантитативно-генітивних речень, наприклад: *Багато незрозумілого в світі; І загалом у людини багато загадкового* (О.Гончар); *Багато справ ще у моєї долі* (Л.Костенко). Семантичне ускладнення образів-символів „доля”, „людина”, „Всесвіт” виявляється в словах з антонімічним значенням – із узагальнено-типізуючою (*багато*) і з одинично-присвійною семантикою (*в світі, у людині*), за допомогою підсилювально-видільних часток *ще, і* з відтінком нездійсненності процесів.

Таким чином, аналіз функціонування у сучасному українському художньому дискурсі мовних одиниць дає підстави для виділення таких структурно-семантичних різновидів образних афоризмів-еквівалентів ПР, що організовані за схемами: прямі стверджувальні **А = Б**; заперечні **А не = Б** з двома варіантами (**не А, а Б**; **А, а не Б**); **А > Б**; **Б**; **А > Х**; **немає А**; квантитативно-генітивна структура.

Семантико-граматична організація образних АВ-еквівалентів СР характеризується різними семантичними відношеннями між частинами афористичного словесного комплексу. У сучасному українському художньому дискурсі функціонують образні афоризми, в основі яких лежить семантичне явище зіставлення: *Царство жінки – сім'я, царство чоловіка – держава; Зруйнували заводи, навідкривали казино і стрип-барів* (П.Загребельний). Складові частини АВ зіставляються на основі подібності чи спорідненості предметів, явищ, понять (*царство жінки – царство чоловіка; зруйнували – навідкривали*). Для образних словесних комплексів характерне зіставлення в різних часово-модальних планах: одночасності *Планета неподільна, кожен із нас за неї відповіда* (О.Гончар); послідовності *Люди стали ворогами, і все стало ворогом для людей* (П.Загребельний).

На основі прийому антитези побудовані образні комплекси *Спаситель прогнав торгуючих з храму, а сьогодні вся Україна – безбещений храм з непрогнаними* (П.Загребельний); *Була Україна як дівчина у вінку – стане як старчиха!* (О.Гончар). Семантичний аспект ґрунтується на суперечностях між явищами дійсності (*Спаситель прогнав – безбещений храм з непрогнаними; дівчина у вінку – старчиха*).

Використання семантичного явища заперечення увиразнює смислову цілісність образних афоризмів: *Фантастика – не мрія і Жюль Верн; Не забувайте забутиє, воно вже інешм взялось* (Л.Костенко). Запереченню підлягають дії на позначення семантики інтелектуального сприйняття явищ (*не забувайте, не мріяв*). У сучасному українському художньому дискурсі побутують АВ із семантичним явищем подвійного заперечення, а саме: *Непогашені марки – біда ще не ставила штамп* (Л.Костенко). Подвійному запереченню піддаються лексеми зі значенням дії або її ознаки.

Найпродуктивнішим структурно-семантичним різновидом образних АВ є вислови, в основі яких лежить явище з'ясування **А : Б**: *Одна Голгофа споконвік була: розбійник і Творець висіли поруч, і в темряві не розрізняли їх* (Д.Павличко). Друга частина афоризму конкретизує або доповнює зміст першої частини. Серед образних АВ із семантикою з'ясування виділяємо 2 різновиди: із з'ясувально-об'єктивними відношеннями *Буває мить якогось потрясіння: побачиши світ, як вперше у житті* (М.Вінграновський) і пояснювальними відношеннями *Та земля багата, що народила магната* (П.Загребельний).

У сучасному українському художньому дискурсі виділяємо афоризми, що мають структурну будову **якщо А, то Б**: *Коли вже викопав скіпець, то хтось має в нім спотикнутись* (П.Загребельний) або будову **А, якщо Б**: *А жінці хто потрібен, якщо вона – поет?* (Л.Костенко). У першому з наведених АВ вбачаємо аналогію з власне пареміями за структурно-семантичною будовою мовної одиниці. Другий контекст реалізує семантичне явище причини за допомогою риторичного питання, що перетворює вислів на емфатичне твердження.

Семантичні відношення причини і наслідку трансформовані в структурній моделі **як А, так і Б**: *Як невимовне віршами не скажеш, чи не німою зробиться душа?!* (Л.Костенко); *Зазирніть у свою душу – і впадять на коліна* (М.Бриних). Основою структурно-семантичної будови образних АВ виступає поєднання семантичних явищ причини і наслідку частин афоризму. Образні афоризми мають структурно-семантичну організацію, побудовану за моделлю-схемою **А, поки Б**: *Поки геній стоїть, витираючи сльози, метушлива бездарність отари свої пасе* (Л.Костенко); *Як мені небеса болять, коли я їх не чую* (В.Стус). Наведені АВ трансформують семантичні відношення часу, на що вказує не лише лексично виражений з'єднувальний компонент (*поки, коли*), а й змістова й смислова цілісність частин.

Отже, загальна семантика образних АВ-еквівалентів СР ґрунтується на основі актуалізації таких смислових зв'язків: зіставлення (одночасності, послідовності), антитези, заперечення (подвійного заперечення), з'ясування, часу, умови, причиново-наслідкових відношень тощо.

У сучасному українському художньому дискурсі образні АВ аналітичної будови становлять досить поширену групу висловів. Змістова і смислова їх цілісність піддається розчленуванню образного комплексу на окремі структурно-синтаксичні конструкції, які диференціюються на два різновиди: 1) двокомпонентні структури (із синтаксичним членуванням на два речення); 2) багатоконпонентні структури (із членуванням понад два речення).

До першого різновиду зараховуємо АВ, у яких цілісність семантики винесена за межі одного речення і репрезентована на формально-граматичному рівні двома синтаксичними одиницями: *Яка ж радість од вла-*

ди? Сама лиш утома (П.Загребельний); Сумління – річ тендітна і мар-ка. Вже дехто з нього й пилу не стирає (Л.Костенко). Спостерегаємо при цьому явища експресивного синтаксису [2] – парцеляцію: *Сміються над усіма, над собою найперше. Бо вільні душею* (П.Загребельний); *Крізь сотні сумнівів я йду до тебе, добро і правдо віку. Через сто знівир* (В.Стус); *Життя триває. Жорстоке, але прекрасне життя* (В.Шкляр). Експресивності надає афоризмам також використання прийому антитези: *Важкі віки. Але не марні жертви* (О.Пахльовська); тавтології *Спочатку був біль, а не слово. Кінець буде біль* (Б.Бойчук); контрастного паралелізму *Твій біль беру на себе. Печаль твоя в мені* (Л.Костенко). Серед образних афоризмів цього підтипу виділяємо вислови з симетричною структурою, а саме: *Президенти – як повії / Банкіри – як божевільні* (М.Бриних); *Душа прозора / Світ скляний* (О.Пахльовська); *Печаль і пристрасть / Пристрасть і печаль* (М.Руденко).

До другого різновиду образних АВ належать багатоконпонентні утворення аналітичної будови, що мають формально-граматичну організацію понад дві синтаксичні одиниці: *А що може викресати заперечення, що йде від безсилля? Звук. І не порожній, а злий; Все, як і раніше. Краса. І чогось бракує; Така круговерть. Первісна й довічна. І нічого не відієш* (В.Шкляр). Семантична цілісність АВ побудована на основі актуалізації лексем *безсилля, краса, круговерть*. Взаємодія образів-символів створює АВ з високим ступенем образно-асоціативної домінанти. Отже, в сучасному українському художньому дискурсі побутують різновиди образних АВ-еквівалентів НФЄ з розмежуванням частин на двоконпонентні й багатоконпонентні структури.

Таким чином, аналіз мовних фактів із сучасного українського художнього дискурсу свідчить, що образні АВ мають високий ступінь функціонування (45% від загальної кількості дібраного матеріалу). Лінгвальну природу образних афористичних комплексів визначають усі мовні елементи, що мають асоціативно-образне забарвлення. Лінгвокреативні процеси афористичної деривації включають використання символіки, тропів, стилістичних фігур. Семантична трансформація слів-образів надає АВ особливого ступеня емотивності, естетичності та стилістичної гнучкості, що детермінує вихід за межі одноразового вживання й створює умови для кодового зберігання узагальнено-образної інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. О языке художественной прозы. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
2. Загнітко А.П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). – Ч. 2: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 240 с.

3. Калашник В.С. Особливості слововживання в поетичній мові: Навч. посібник. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1985. – 68 с.
4. Калашник В.С. Структурно-функціональні різновиди афоризмів // Дослідження з граматичної будови української мови: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 90-95.
5. Калашник В.С. Українська поетична афористика як джерело естетичного сприймання основних життєвих цінностей // Українська духовна культура в системі національної освіти: Тези доповідей та повідомлень. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1995. – С. 31-33.
6. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высш. школа, 1990. – 334 с.
7. Шарманова Н.М. Інноваційні теоретичні засади сучасної афористики // Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах: Матеріали II Міжнар. наук. конфер. / Упорядн. Т.С.Пристайко. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – С. 455-459.
8. Шарманова Н.М. Постмодерністська аксіологічна площина сучасної афористики (на матеріалі роману П.Загребельного „Брухт”) // Мова й культура. – К.: Вид. Дім Д.Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т. IV. Ч. 2: Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 83-90.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено дослідження структурно-семантичної типології афоризмів у сучасній українській літературній мові в парадигмі антропоцентричного й когнітивного підходів. Узагальнено комплекс семантичних явищ, що лежать в основі структурного моделювання афоризмів, досліджено зв'язки між їхньою семантичною, формально-граматичною організацією та комунікативною спрямованістю.

Ключові слова: афоризм, образний афоризм, лінгвальна природа, структурно-семантична будова.

SUMMARY

The article deals with the investigation of the structural-semantic typology of aphorisms in modern Ukrainian. The investigation was held in the paradigm of functional, anthropocentric and cognitive approach. The concept of aphorism's idiomatic essence is widened in the thesis, the status and specific character of aphorisms are substantiated, the ties between their semantic, formal-grammatical organization and communicative orientation are investigated.

Key words: aphorisms, association of aphorism's, language entity, structural-semantic organization.

УДК-415.412.52.30

ДИСКУРСИВНАЯ ПРИРОДА МЕТОНИМИЧЕСКИХ ПЕРЕНОСОВ

Использование метонимии в художественной речи объясняется стремлением коммуниканта по-иному передать явление действительности, создать свой собственный мир, чтобы таким образом не только вызвать у собеседника эстетические чувства, но и эмоции и переживания, которых не дает реальная действительность. В связи с этим происходит утверждение того же понятия другими языковыми средствами на основе закона отрицания принятого, обычного, будничного, и говорящей испытывает при этом эстетическое удовлетворение от сделанных переносов и заставляет других участвовать в этом акте творчества, стимулирует соучастие в этом акте коммуникации других его участников.

Изменению стратегии современных лингвистических исследований, интересы которых существенно переместились от структурного описания языка к исследованию контекста, в котором язык развивается и функционирует, в значительной мере способствует дискурсивная лингвистика – направление филологии, в рамках которого происходит изучение дискурсивной организации текста и других коммуникативных структур разного жанрового характера [7, с. 37].

Термин «дискурс» вошел в терминологическое пространство лингвистической науки в 70-х годах XX столетия в результате исследования Т.Н. Николаевой [9, с. 33], которая выделила следующее значение дискурса: 1) связный текст; 2) устно-разговорная форма текста; 3) диалог; группа высказываний, связанных между собой по смыслу; 5) речевое произведение (письменное или устное) как данность.

Понятие дискурс трактуется по-разному. Дискурс в широком понимании используется исследователями для обозначения проявления речедейятельностных возможностей отдельной языковой личностью как система коммуникации [3, с. 33]. Г.Г. Почепцов [10] термин «дискурс» трактует как речь, связную речь. В.Г. Борботько [1] рассматривает дискурс как сложное синтаксическое целое, поток речи, сверхфразовое единство, текст. В.А. Канке [5, с.162-162] под дискурсом понимает процесс получения нового значения на основе философских и научно самостоятельных суждений, представленных в языковой форме.

Как указывает Ю.С. Степанов [15, с. 38], наиболее полное определение дискурса в современной теории языкознания дал В.З. Демьянков [4; с. 7], который трактует этот термин так: «Discours – дис-

курс, произвольный фрагмент текста, состоящий более чем из одного предложения или независимой части предложения. Часто, но не всегда, концентрируется вокруг некоторого опорного концепта; создает общий контекст, описывающий действующие лица, объекты, обстоятельства, времена, поступки и т.п., определяясь не столько последовательностью предложений, сколько тем общим для создающего дискурс и его интерпретатора миром, который «строится» по ходу развертывания дискурса, – это точка зрения «этнографии речи»... Исходная структура для дискурса имеет вид последовательности элементарных пропозиций, связанных между собой логическими отношениями конъюнкции, дизъюнкции и т.п. Элементы дискурса: излагаемые события, их участники, перформативная информация и «несобытия», т.е. а) обстоятельства, сопровождающие события; б) фон, поясняющий события; в) оценка участников события; г) информация, соотносящая дискурс с событиями».

В работах лингвистов термин «дискурс» используется в соответствии с двумя его главными особенностями. Во-первых, дискурс, в отличие от текста или речи, включает понятие сознания независимо от того, как его используют коммуниканты. Во-вторых, дискурс не представляет собой линейную и завершенную последовательность, дискурс – это все то, что выражено [13, с. 27].

О.В. Раевская [11, с. 3], использующая термин «дискурсивная метонимия», пишет, что «ставшие классикой лингвистической литературы типы метонимических переносов обычно не увязываются исследователями с дискурсивной природой метонимии». Подтверждение этих слов можно найти в работах ученых Н.Д. Арутюновой и Г.Л. Гинзбурга, которые цитируются также в работе О.В. Раевской. «В связи с этим, – отмечает О.В. Раевская, особую актуальность приобретает раскрытие дискурсивных свойств метонимии, связанных с ее номинативной и стилистическими функциями». Вслед за О.В. Раевской [11, с. 3], в настоящей работе под дискурсивной метонимией понимается «живая метонимия, или метонимия в действии, в которой переносное обозначение связано контекстуально с прямым обозначением, т. е. является дискурсивно обусловленным».

Метонимический перенос, отражая смысловое содержание, является частью контекста, в масштабе которого развивается дискурс. Дискурс метонимии реализуется в рамках жесткой системы контекста, о чем свидетельствуют следующие примеры, ср.:

1. *Der Ledermantel richtete sich auf, der kleine Mann war ihm löstig, doch da er selbst offenbar kein Interesse daran hatte, den Grund für diese Unterbrechung festzustellen, winkte er dem Polizeiposten Rugbyll, und mein Vater war schon zur Stelle und schritt ein [16, S. 244]. (= 'Кожаное пальто выровнялось, маленький мужчина надоел ему, но само оно (кожа-*

ное пальто) явно не проявляло никакого интереса, чтобы выяснить причину остановки, оно поманило рюгбульского участкового полицейского, и мой отец был уже на месте, чтобы принять меры’).

2. *Die Ledermöntel standen immer noch rauchend vor dem Auto* [16, S. 243]. (= ‘Кожаные пальто все еще стояли перед автомобилем и курили’).

3. *Einer der Ledermöntel öffnete die Wagentür; wollte dem Maler den Koffer aus der Hand nehmen* [16, S. 243]. (= ‘Одно из кожаных пальто открыло дверь автомобиля, хотело взять чемодан из рук художника’).

В этих примерах дискурсивная метонимия рассматривается с точки зрения формального и функционального взаимодействия как единство функционально организованных, контекстуализированных единиц употребления языка. Дискурсивная метонимия определяет социальную деятельность в условиях реального мира.

В данных условиях метонимические переносы находятся в зависимости от содержания. Каждое из этих предложений представляет собой коммуникативную ситуацию, которая требует включения сознания коммуникантов для осуществления процессов общения, в результате которого создается дискурс. При рассмотрении дискурсивной метонимии с точки зрения результата, она предстает как совокупность текстов, которые являются как бы итогом речемыслительной деятельности коммуникантов.

Метонимия в приведенных дискурсах выполняет номинативную функцию и обладает стилистическим эффектом. Подобного типа дискурсивную метонимию О.В. Раевская [11, с. 5] классифицирует как экспрессивную.

Коммуникация как процесс порождения и понимания текстов базируется на взаимодействии знаний двух видов – языковых и внеязыковых. Это взаимодействие, имеющее место в любом отдельно взятом тексте особенно явно обнаруживается в теоретическом анализе при сопоставлении текстов, представляющих разные языки и, соответственно, разные культуры, а на практике – в условиях интеркоммуникации, т. е. общения между носителями разных языков и разных культур.

В самом деле, текст как единица коммуникации и законченное речевое произведение несет определенную информацию, в которой могут, как известно, в большей или меньшей степени отражаться факты и особенности данной национальной культуры в широком смысле слова (истории, политического и социального строя, материального производства, культуры и т. п.) [ср.: 2; 6]. Эта часть содержания текста вместе с соответствующими языковыми средствами образует национально-культурный аспект текста (а также составляющих его коммуникативных и номинативных единиц низшего ранга). В национально-культурном аспекте текста могут быть выделены универсальные общече-

ловеческие, региональные (ограниченные рядом национальных культур) и национально-специфические элементы [12, с. 10].

В национально-культурной номинации, которая используется в тексте, наряду с понятийной или фоновой номинацией, узальной (системно-языковой, стандартной) номинацией имеет место и окказиональная (речевая, нестандартная) номинация. Узальная номинация, при которой национально-специфическое содержание облекается в привычную, регулярно производимую, устоявшуюся языковую форму, противопоставляется окказиональной номинации, при которой используются единицы, в системно-языковое понятийное или фоновое значение которых не входит то национально-культурное содержание, которое они несут в данном контексте [12, с. 11]. Поэтому при восприятии метонимических переносов (окказионально-понятийная и окказионально-фоновая номинации) в аутентичном тексте на немецком языке происходят потери национально-специфического содержания, которое связано не столько с объективным содержанием текста, сколько с прагматически обусловленным, фактически извлекаемым из него реципиентами содержанием.

Актуальной в настоящее время является проблема разработки контекстуальной лексической семантики, взаимодействующей с семантикой текста. Возникает необходимость в связи с этим рассматривать значение слов в связи с контекстом их употребления, с учетом коммуникативной направленности речевого акта.

При этом контекст определяется «как окружение речевой единицы, в котором реализуются или проявляются те или иные свойства этой единицы» [8, с. 31].

Акт коммуникации происходит в определенном речевом контексте. Ученые выделяют два вида речевого контекста: лингвистический и стилистический. Для лингвистического контекста характерна совокупность формально фиксированных условий, при которых однозначно выделяется содержание какой-либо языковой единицы [8, с. 32].

Понятие стилистического контекста было определено М. Риффатером [14, с. 72]. По мнению ученого, стилистический контекст представляет собой отрезок текста, который прерывается появлением элемента, обладающего по отношению к данному контексту эффектом предсказуемости – «эффектом обманутого ожидания», в результате чего образуется стилистический прием.

Интерес представляет контекст с точки зрения кодирования и декодирования художественной информации. Референт направляет процесс декодирования, а реципиент должен сконцентрировать свое внимание на важных смысловых моментах, на которые должно быть организовано кодирование. Подобно М. Риффатеру, контекст следует рассматривать не как окружение, посредством которого понимается

смысл определенного элемента, а как элемент вместе с окружением. Эффект стилистического приема, по мнению ученого, обусловлен отклонением не от языковой нормы, а от нормы данного сообщения. Следовательно, основная функция стилистического контекста заключается не в том, чтобы знать многозначность (это функция лингвистического контекста), а в том, чтобы добавить новое значение и создать возможность наибольшей эффективности передачи информации в рамках речевого акта.

В стилистическом контексте значение лексической единицы не сужает его рамки, а, наоборот, расширяет.

«Эффект обманутого ожидания» М. Риффатера заключается в том, что в линейное развитие коммуникативного акта, где последующая речевая единица обусловлена предшествующим контекстом, включается новая, мало предсказуемая речевая единица, создающая стилистический эффект. С нашей точки зрения, «эффект обманутого ожидания» является уместным при использовании метонимии для обеспечения прагматической направленности речевого акта, как например, в следующем примере:

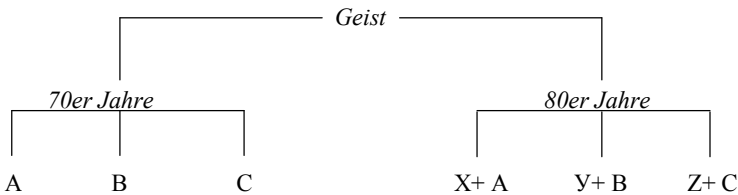
Die meisten Lehrwerke, die Anfang der 80er Jahre erschienen, sind noch sehr vom Geist der 70er Jahre geprägt. Das bedeutet lange Kragen, groЯ und wild gemusterte Rucke und enganliegende Polyesterpullis in Gelb. [17, S. 34] (= 'Большинство учебных материалов, которые появились в начале 80-х годов, носят еще очень сильный отпечаток духа 70-х годов. Это значит: длинные воротники, с крупным диким рисунком юбки, облегающие пуловеры из полиэстера желтого цвета'.)

Информационное содержание данного текста не ограничивается сведениями об учебниках, которые появились в печати в восьмидесятих годах и носят все еще сильный отпечаток духа семидесятых. Речь идет не о том, что в учебниках используются устаревшая информация и рисунки, с помощью которых создаются на уроках речевые ситуации. Как доказательство, автор приводит несоответствия в моде 70-х и 80-х годов. *Geist der 70er Jahre* сигнализирует о поступлении новой информации об объекте сообщения, выявляя для него нечто характерное. Метонимическая номинация *Geist der 70er Jahre* может быть объяснена и понятна в связи с контекстом, где раскрываются особенности моды семидесятых годов, когда носили длинные воротники ? *lange Kragen*, юбки с крупным диким рисунком – *groЯ und wild gemusterte Rucke*. Одежда была обтягивающей: *enganliegende Polyesterpullis*. Все это характерно для моды семидесятых годов, и автор этих строк отмечает, что одежда восьмидесятых годов изменилась: воротники стали меньше, юбки – однотонными. Однако дихотомическое представление моды *70er Jahre – 80er Jahre* упорядочивается по-иному, учитывая частичное совпадение моды, выраженное метонимией.

Метонимия *Geist der 70er Jahre* выражает темпоральные отношения: одно событие может происходить после другого. В логической структуре они могут быть упорядочены как: $M70 = M80$, где $M70$ соответствует моде 70-х годов, $M80$ – моде 80-х годов, однако, в реальной действительности возникает требование, что $M70 \neq M80$, т.е. что мода 80-х годов не должна быть идентична моде 70-х, однако и в моде возможно частичное совпадение с модой прошлых времен: $M80 = M80 + M70$.

Семантическое представление метонимического переноса *Geist der 70er Jahre* должно принять следующий вид:

Схема 1

lange gemusterte Polyesterpullis ?... ?... ?...

Kragen Rucke kurze eintunige T-Shirt

Kragen Rucke

Данная схема отражает моду 70-х и 80-х годов. Компоненты моды 70-х годов $A + B + C$ (длинные воротники, пестрые юбки, пуловеры из полиэстера) находят свое отражение в иллюстрациях учебников, которые должны отражать моду 80-х. Безусловно, мода не стоит на месте и за десятилетие в ней произошли изменения, т.е. появилась новая одежда: $X + Y + Z$. Однако, рисунки, которые используются для демонстрации моды 80-х годов, носят «дух» моды 70-х: $X + A$, $Y + B$, $Z + C$.

Целую ситуацию, связанную темпоральными отношениями с метонимическим переносом *Geist der 70er Jahre*, возможно представить целым комплексом составляющих ее актантов:

$A + B + C \neq X + Y + Z$

В приведенном примере есть еще один метонимический перенос *Polyesterpullis*: химическое волокно (материал) *Polyester* переносится на ткань, которая выработана из этого волокна.

В связи с тем, что структурный подход к языковым явлениям, в поле зрения которых находились проблемы внутренней организации языковых единиц различных уровней, в последнее время сменил функциональный подход, который предполагает изучение языка как системы в действии, изучение функционирования единиц языка в процессе коммуникации. Переход на изучение функциональных особенностей языка потребовало укрупнения языковых единиц, отражающих устную форму речи, или в контексте, представляющем собой письменную форму речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борботько В.Г. Общая теория дискурса (принципы формирования и смыслопорождения): Дис... докт. филол. наук. – Краснодар, 1998.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура // Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: Методическое руководство. 3-е изд. – М.: Русский язык, 1983. – 269 с.
3. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на ин. яз., 1958. – 459 с.
4. Демьянков В.З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической переработке текста // Методы анализа текста. – Вып. 2. – Тетради новых терминов, 39. – М: ВЦП, 1982. – 90 с.
5. Канке В.А. Философия. Исторический и системный курс. – М., 2001.
6. Колшанский Г.В. Прагматика языка: Сб. науч. ст. МГПИИЯ им. М. Тореза. – Вып. 15. – М., 1980. – С. 3-8.
7. Кусько К.Я. Дискурс, дискурсивная лингвистика, дискурсоведение: тенденция развития // Материалы докл. Междуна. науч. конфер. «Форма, значение и функции единиц языка и речи». – Минск, 16 – 17 мая 2002. – Часть 1. – С. 37-39.
8. Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. Стилистика английского языка: Учеб. пос. – Киев: Вища школа, 1991. – 247 с.
9. Николаева Т.Н. Краткий словарь терминов лингвистики текста // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. VIII.
10. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. – К.: Спілка рекламистів України, 1996.
11. Раевская О.В. О некоторых типах дискурсивной метонимии // Изв. РАН СЛЯ. – 1999. – Т. 58, № 2. – С. 3-12.
12. Райхштейн А. Д. Национально-культурный аспект интеркоммуникации // ИЯШ. -1986. – №5 – С. 10-14.
13. Ревзина О.Г. Язык и дискурс // Вестник Моск. ун-та. Серия 9: Филол., 1999. – №1. – С. 27-30.
14. Риффатер М. Критерии стилистического анализа // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвостилистика. – М.: Прогресс, 1980. – Вып. IX. – С. 69-97.
15. Степанов Ю.С. Альтернативный мир. Дискурс. Факты и принципы причинности // Язык и культура конца XX века. – М.: Институт языкознания РАН, 1995. – С. 35-73.
16. Lenz S. Deutschstunde. Roman. – Мьнchen: Syddeutsche Zeitung | Bibliothek, 2004. – 490 S.
17. Willkommen. – 2002. – Н. 1.

АНОТАЦІЯ

Вибір прагматичних варіантів для номінації одного й того ж денотата різними мовними засобами спрямований на оптимальне досягнення цілі комунікації, на конкретний вплив на учасників мовленнєвого акту.

У процесі утворення метонімічної номінації важливу роль відіграє прагматичний фактор, від якого залежить вибір засобів для опису комунікативно-функціональних механізмів.

SUMMARY

The option of the pragmatic variants of nomination of one and the same denotative unit by different language means is aimed at an optimum achievement of the purpose of communication, a definite influence on the participants of the speech act.

The pragmatic factor of the metonymic nomination forming plays an important role and influences the option of the means for the communicative and functional description mechanisms.

*Н.Н. Свиридова
(Горловка)*

УДК 81'367. 622. 12

**“СЛОВНИК УКРАЇНСЬКИХ ІМЕН” І.І.ТРІЙНЯКА
КАК ВОПЛОЩЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО
СВОЕОБРАЗИЯ УКРАИНСКОГО НАРОДА**

Имена собственные – антропонимы – как и другие языковые единицы с преобладающей номинативной функцией – весьма активно участвуют в формировании национально-языковой картины мира. Это предопределяется прежде всего тем, что антропонимические системы находятся в непрерывном развитии, а их эволюция отражает изменения в общей картине мира того или иного языка; причем особенно живо эти системы реагируют на изменения социального характера.

Система личных имен – часть исторического прошлого и в то же время воплощение современного состояния языка, культуры, религии, верований, быта, социального положения людей, их мировоззрения. Если в отдельных именах фиксируются определенные черты внешности людей, пожелания родителей счастливой судьбы своим детям, социального положения, то в совокупности имена свидетель-

ствуют в некоторой степени о роде деятельности. В эволюции именика довольно существенную роль играет мода.

Каждое поколение людей, каждая историческая эпоха характеризуются своим особым набором имен, его неповторимым колоритом при одновременном наличии констант, обеспечивающих преемственность развития именика того или иного народа.

Антропонимы, будучи наиболее объемной и разноплановой частью ономастики, образуют особую, чрезвычайно интересную подсистему имен собственных, которая в восточнославянских языках в настоящее время объединяет имена личные, фамильные, а также фамилии и отчества.

Для регистрации именика определенной эпохи создаются антропонимические словари, при составлении которых авторам необходимо учитывать как особенности языка определенного периода, так и основные явления, имевшие место в истории народа. И.И. Срезневский отмечал, что важнейшей задачей любого ономастикона следует считать этимологизирование слов, поэтому любой лексикограф должен указать, «от какого имени происходит то или другое видоизменение. Неотмеченным может оставаться только сомнительное или неизвестное». Об этом же говорит и известный исследователь ономаст XX века С.И. Зинин: «Любой словарь антропонимов кроме простого перечня номенклатурных единиц должен дать исчерпывающую справку о происхождении приведенного в словаре антропонима» [цитируется по: З, с.16]. Таким образом, учитывая выраженную социально-культурную значимость антропонимов, одной из основных задач авторов и составителей антропонимических словарей становится не только собственно лингвистическая характеристика имени, но и включение в словарную статью максимального количества разнообразных энциклопедических сведений о подаваемом антропониме.

Настоящая публикация содержит некоторые наблюдения над «Словарем украинских имен» И.И. Трийняка. К., 2005, репрезентирующим украинскую культуру.

В анализируемый словарь украинских личных имен вошли 2734 официальных имени (из них 1794 мужских и 940 женских), которые располагаются в алфавитном порядке. Это имена, которые употреблялись и/или употребляются украинцами на протяжении нескольких столетий, различаются по происхождению. С точки зрения происхождения входящие в словарь антропонимы объединяются в следующие основные группы: старые христианские имена, пришедшие на Русь с принятием христианства, канонизированные церковью (греческие, латинские, древнееврейские, арабские); имена славянские, арабские, египетские, сирийские, перские, вавилонские, халдейские; имена, заимствованные из европейских языков; имена, возникшие после 1917г.

(в частности – имена, отразившие события, происходившие в обществе в послеоктябрьский период). К примеру, *Ангін, гр. angeion* “посудина”; кан., стар.; *Давид, д.-свр. David* “коханий”, “улюблений”; кан.

Антропонимический словарь презентует составляющие его имена в форме словарной статьи, которая в разных источниках подобного рода имеет свою специфику. Именно на своеобразии оформления словарной статьи “Словника українських імен” І.І. Трійняка мы и остановимся более подробно. Прежде всего интересно отметить несовпадение числа характеристик у антропонимов в зависимости от их гендерной принадлежности: каждое мужское имя помещено в словарную статью, которая включает 5 пунктов, тогда как у женского имени таких характеристик насчитывается 4. Словарь фиксирует полную документальную форму мужских и женских имен, а также их варианты и дериваты; кроме этого, словарем зарегистрировано 360 официальных антропонимных варианта.

Официальные варианты – это наиболее распространенные, чаще всего употребляемые в устном общении и в письменных документах имена. Среди официальных вариантов одного имени можно выделить один наиболее популярный, который, как правило, помещается в словаре на первое место. Руководствуясь этим принципом, автор размещает в словарной статье официальные варианты по степени популярности: первое место занимают те имена, которые начинаются на О, а не на А, Є (*Остан, Євстафій; Орефа, Орефій, Арефа, Арефій; Охрім, Єфрем; Оникій, Аникій; Овер'ян, Авер'ян; Овксентій, Авксентій; Оксана, Аксенія*); имеют в основе в закрытом слоге і, а не о (*Антін, Антон; Никін, Никон; Нестір, Нестор*); суффикс – ян, а не – іян (*Валер'ян, Валеріан; Зорян, Зоріан; Лук'ян, Лукіан; Мар'ян, Маріан*); основа с – ій, а не – ей (*Досифій, Досифей; Єрофій, Єрофей; Іриній, Іриней; Кирій, Кирей*); бывшие православные, а не католические (*Амвросій, Амбросій; Альвіна, Альбіна; Варфоломій, Бартоломій; Йосип, Йосиф; Мефодій, Методій*); более короткий вариант (по большей мере) на первом месте (*Амон, Амоній; Анфім, Анфімій; Апелл, Апеллій; Арсен, Арсеній; Артем, Артемій; Влас, Власій; Далмат, Далматій; Євген, Євгеній; Захар, Захарій*);). Нарушение в ряде случаев этого принципа обусловлено большей или меньшей популярностью определенного официального варианта.

Помимо этого словарная статья в рассматриваемом словаре включает этимологическую справку к зафиксированным именам, куда входят общие сведения о языке-источнике; информация о значении слов или словосочетаний, на базе которых возникло имя; другие пояснения, связанные с появлением и функционированием имени. При этом, однако, происхождение чуть больше сотни имен остается не объясненным, хотя наряду с этим иногда в словаре приводятся разные пояснения одного и того же имени.

В словаре уделено довольно большое внимание словообразовательным связям между полным официальным личным именем и его всеми производными, в основном это уменьшительно-ласкательные варианты. В качестве заглавного слова словарной статьи обычно выступают имена, являющиеся на время создания словаря официальными – т.е. те, которые записывают в документы, удостоверяющие личность. Затем в словарной статье с учетом словообразовательных связей и отношений вписываются все производные. Каждое производное слово следует за своим производящим.

Словарная статья данного словаря украинских личных имен, кроме подробно составленного перечня уменьшительно-ласкательных форм, содержит еще целый ряд сведений лингвокультурного характера. Открывает статью полное официальное личное имя. После него даны варианты личного имени со стилистическими пометами: разговорное, уменьшительное, ласкательное, пренебрежительное, шуточное. Например, *Данило* – розм. *Данил*, зневаж. *Данилисько*, жарт. *Данилюка*.

Лингвокультурный аспект освещения в словаре антропонима представлен и в авторском акценте на том, что определенная форма имени в значительной мере предопределена социальными факторами. В частности, автор отмечает, что внутри каждой социальной группы наблюдается дифференциация социально-этического плана, особенностей коммуникативной ситуации в зависимости от общения с равным, вышестоящим и нижестоящим (в возрастном, имущественном и служебном отношении) и от существующих между говорящим и собеседником отношений. Это формирует наряду с социальным полем имени его так называемое стилистическое поле, поскольку в основе стилистики собственных имён лежат как собственно языковые, так и социальные факторы. Именно этим фактором предопределяется то, что имена-антропонимы в зависимости от характера коммуникативной ситуации могут быть использованы в самых разнообразных вариантах. Наряду с полными документальными именами употребляются их разговорные (уменьшительно-ласкательные, пренебрежительные, сокращенные) варианты.

Явление вариативности затрагивает и документальные имена. Общациональные варианты имен возникли в процессе освоения старых заимствований и отображают взаимодействие литературной и разговорной традиции в развитии украинского языка.

Норма употребления той или иной формы имени определяется традициями и культурой народа: обычно нормативное имя – это, как правило, и самое частотное наименование. Так, у народов России и Украины в официальной обстановке принято обращение к взрослому (особенно незнакомому) человеку по имени и отчеству, что считается нор-

мой, и именно такая форма имени воспринимается как наиболее стилистически нейтральная. Если же незнакомые люди называют взрослого именем без отчества или если по имени и отчеству называют ребенка, то в этом случае следует говорить о нарушении общепринятой нормы и о варианте используемого антропонима стилистически значимом. Наиболее широкий диапазон стилистических оттенков отмечается в неофициальном общении (в живой разговорной речи), где разные формы одного и того же имени дифференцируются в зависимости от ситуации, от отношений собеседников друг к другу, объекту беседы и других составляющих коммуникативно-речевого контекста.

Необходимо также принимать во внимание и то, что один и тот же говорящий ориентируется на *разные* формы употребления имени в зависимости от ситуации и согласно этикету. С помощью разных вариантов и дериватов исходной формы говорящий может как всячески унижать собеседника, так и демонстрировать предельную вежливость, возвеличивать собеседника или быть по отношению к нему крайне фамильярным. Все перечисленные особенности употребления антропонимов можно наглядно проследить в словаре украинских личных имен благодаря разветвленной системе всех вариантов (уменьшительно-ласкательных, пренебрежительных и т.д.) имен. Включенное в словарь И.И. Трийняка имя представлено в разнообразии всех имеющихся вариантов: оно, таким образом, может одновременно быть и разговорным и ласкательным, разговорным и пренебрежительным при использовании отдельным человеком или определенной группой людей.

Известно, что у каждого народа в каждую эпоху критерии стилистической дифференциации имен различны. Для восточнославянских языков принципиально важен тот факт, что церковнославянский язык долгое время занимал в культуре славян лидирующее положение: он служил письменным языком, на нем отправляли церковные службы, хотя при этом церковнославянский язык тесно взаимодействовал с живым разговорным языком. Последовательный параллелизм украинских и церковнославянских антропонимических вариантов позволил сформировать диапазон необходимых перекодирований в зависимости от создающегося коммуникативного контекста. Имена высокой стилистической окраски зарегистрированы в современных антропонимических словарях с пометой «старое»; в настоящее время они употребляются в основном для именованя церковнослужителей.

Общая для всей Украины система имен имеет на отдельных территориях свои особенности. Например, в силу ряда исторических, политических, географических и других факторов некоторая специфика набора и употребления имен заметна на западно-украинских землях. В составе имен, которые функционируют среди коренного населения этой территории, особенно на границе с другими этническими регионами

Закарпаття, вошли венгерские заимствования (*Йовика, Пішта, Фері, Імрі, Жужа*), чешские (*Божена, Власта*), польские (*Юзик, Броня, Кася*), румынские (*Даць, Флорій, Думіка, Никора, Ляна, Нуця*), немецкие (*Вілі, Руді, Герміна, Герта, Йоганка*). В Буковине выделяется группа имен, которые не характерны другим территориям Украины: *Теодфій, Дністрян, Донекий, Філомена, Армания, Фонета*. Среди украинцев встречаются молдавские имена: *Віоріка, Лівія, Родака, Філонія, Магнолія*. Но не все вышеупомянутые имена зафиксированы в данном словаре.

В употреблении общенациональных имен на территории функционирования различных диалектов также отражаются соответствующие определенной местности лингвистические черты, фонетические и морфологические. Например, в некоторых наречиях южно-западной группы имя *Дмитро* звучит как *Гмитро*, *Марися* как *Маришия*, *Ілько*, *Омелько*, *Антін* – как *Гилько*, *Омелько*, *Гантін*. При этом рост культурного уровня народа, усиление связей города и села и другие факторы способствуют нивеляции диалектных особенностей в сфере именования, унормированию общенационального именина.

В словарь И.И. Трийняка вошли и наиболее употребительные варианты имен различных языковых “соседей” Украины, например: *Стефік (Степан)*, *Елляшко (Ілля)*, *Ірена (Ірина)*, *Катаринка (Катерина)* – польского, *Федорика (Федір)*, *Василатій (Василь)*, *Іваник (Іван)*, *Міця (Марія)* – румынского, *Андраш (Андрій)*, *Йовжик (Йосип)*, *Оннушка (Ганна)*, *Дьор дій (Георгій)* – венгерского. В некоторых словарных статьях варианты имен представлены с их местными фонетическими особенностями. При этом имена записаны не с соблюдением правил транскрипции, но по своему звуковому облику максимально приближены к местному произношению: *Руман (Роман)*, *Нуцьо (Іван)*, *Сянько (Олексій)*, *Дусьо (Олександр)*, *Пітьо (Петро)*, *Талця (Наталія)*, *Низя (Ганна)*, *Чурило (Кирило)*, *Міхалюньо (Михайло)*.

Отдельный пункт словарной статьи составляют женские имена на –иха: *Андриха, Василиха, Григірчиха, Євтусиха, Ваниха, Картилиха, Корнійиха, Миколайчиха, Олесина, Романиха*; фамилии, с которых реконструированы имена: *Абрамович, Борищук, Віктюк, Галинченко, Данчевський, Іванинець, Казьмирчук, Корнюшин, Леонтовченко, Лучаковський*.

Таким образом, в пределах словарной статьи рассматриваемого словаря можно выделить 3 взаимодействующие антропонимические подсистемы: старая, разговорная и официальная. Все вышеобозначенные подсистемы являются генетически общими, но различаются социальными характеристиками либо контингентом лиц, в среде которых они функционировали.

В словаре украинских имен зафиксировано немалое количество старых имен, которые “дожили” до наших дней и наглядно свидетельствуют, как меняется из столетия в столетие состав имен, рас-

пространенных в украинских семьях. В данном словаре дается правильный орфографический вариант, указывается правильное произношение, частота употребления (принадлежит имя к редким или часто встречающимся, старым или новым).

В некоторых словарных статьях словаря украинских личных имен даются также орфографические варианты данного имени в других языках: русском, белорусском, польском, румынском, молдавском.

Имена каждой эпохи имеют своё социологическое наполнение, отвечающее специфике культуры эпохи. Живой иллюстрацией связи имени с жизнью человеческого коллектива служат лексемы-наполнители в составе имён. Все события, имеющие место в общественной жизни, фиксируются в именных основах, в зависимости от явлений, характерных для той или иной эпохи, могут быть выделены они-мические основы, обозначающие актуальные явления, которые легко становятся основами собственных имён. Особенно ярко это можно проследить на примере имен, которые появились в 20 – 30 гг. прошлого века: *Марлен, Гертруда, Идея, Идилія, Искра, Слава, Еліта*.

Анализ данного источника свидетельствует, что единицы, образующие его словники, представляются своеобразными мозаиками, составленными из разнородных именованій. Представленные наблюдения свидетельствуют, что в антропонимических словарях важное место отводится лингвокультурологической информации, отражающей черты языковой картины мира того или иного народа (в нашем случае – украинского). Так как имена собственные обладают яркой национально-культурной семантикой, то и в антропонимических словарях находят воплощение реалии национальной культуры, а также имевшие место в истории события.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2001.
2. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. – К.: Наукова думка, 1986.
3. Сталтмане В.Э. Ономастическая лексикография. – М.: Наука, 1989.
4. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973.
5. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005.

АННОТАЦІЯ

В статті с лінгвокультурних позицій проаналізовано один із антропонімічних словарів, репрезентуючих українську національну культуру. Проведене дослідження продемонструвало, що в словарній статті даного лексикографічного джерела,

помимо лингвистической характеристики антропонима, содержится обширная социокультурная информация, дающая представление о национально-языковой картине мира украинского народа.

SUMMARY

The article deals with the analysis of one of the anthroponymic dictionaries representing Ukrainian national culture. The analysis of this lexicographical source demonstrates that its entries reveal not only linguistic characteristics of the anthroponym but they also contain a great deal of social information giving a good idea of national and linguistic picture of the world of Ukrainian people.

*Л.В. Супрун
(Вінниця)*

УДК 81'42

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Проникнення у сферу смислу будь-якого дискурсу, в тому числі й публіцистичного, «здійснюється тільки через ворота хронотопів» [1, с. 406]. Аналіз кожної комунікативної одиниці крізь призму трикутника «Я – зараз – тут» має давню традицію. Обов'язковість цих складових у дискурсі надає їм статусу його універсальних змістових категорій [4, с. 78].

Темпоральність (лат. *temporalis* – часовий, від *tempus* – час), або категорія часу, розглядається лінгвістикою як «семантична категорія, що охоплює усі різновиди значення часу» [10, с. 628]. Феномен часу актуалізується у багатьох філософських, психологічних, лінгвістичних дослідженнях.

Сучасні теорії дискурсивного часу ґрунтуються на концепції Х.Рейхенбаха, який розмежував подію, момент мовлення і момент референції. Звідси поділ на синтаксичний індикатив та релятив (О.Беліч), план мовлення і план історії (Е.Бенвеніст), обговорюваний і подійний світи (Х.Вайнрих), мовленнєвий час тексту відносно авторського та наративний – безвідносно до будь-якого часу (О.В. Падучева) [8, с.115].

Предметом аналізу зазначених та деяких інших концепцій, як правило, виступає темпоральність художнього дискурсу. У нашій розвідці актуалізовано темпоральність публіцистичного дискурсу.

Мету статті становить з'ясування способів мовного вираження категорії часу, визначення ролі темпоральності в організації публіцистичного дискурсу, характеристика особливостей реалізації цієї категорії в публіцистичних дискурсах Сергія Єфремова.

Публіцистичним часом у нашій роботі будемо називати час, який втілюється у публіцистичному творі як явищі мистецтва.

У дискурсі публіцистичний час представлений кількома різновидами. Розглянемо їх.

1. Перцептивний час [7] – реальний час, що пройшов через суб'єктивне сприйняття автора і знайшов відображення в авторському дискурсі.

2. Об'єктивний час – синтез реального і перцептивного часу з переважанням першого, коли зображуване пов'язується з певним моментом або періодом життя суб'єкта, національної або світової історії.

3. Концептуальний час – відображення реального часу на рівні ідеальних сутностей, виведених на основі аналізу реальності, – концептів і концепцій [7, с. 5].

Відмінність між об'єктивним і концептуальним часом полягає в точці відліку та різному співвідношенні з екстралінгвістичною дійсністю [9, с. 96]. Точка відліку – це «векторний нуль» на осі часу. Вона може мати об'єктивний характер і відповідати реальному часу. Точка відліку також може мати відносний характер (релятивна, відносна точка відліку). В останньому випадку можливі два варіанти: а) точка відліку опосередковано виходить на лінію об'єктивного часу, коли відносною точкою відліку виступає момент часу будь-якої події, що стала предметом повідомлення і, отже, вже певним чином співвіднесена з абсолютною системою відліку [2, с. 116]; б) точка відліку може бути тільки релятивною, коли важливе лише порівняння явищ на шкалі часу.

4. Метатекстовий час [6, с. 30] – час модальної (суб'єктивної) рамки тексту, похідна метаподії [5, с. 85] – відображення у дискурсі тієї діяльності, яку здійснює публіцист, вивчаючи явище дійсності, тобто власне подію.

5. Граматичний час – час, що виражається способово-часовою системою дієслова. «Це суто релятивна система, яка виражає співвідношення між двома чи декількома діями в часовому континуумі й протиставляється номінативному, календарному часові. Метрична, кількісна сторона дій також залишається невираженою дієслівною системою...» [9, с. 159]. Отже, категорія граматичного часу відносно тексту має релятивний характер і набуває особливого текстового значення за так званого «позачасового» підходу, тобто у випадку створення перспективи зображуваного [12].

Лінгвістичним аспектом категорії часу вважають «всю сукупність способів вираження засобами мови сутності фізичного і філософського аспектів досліджуваної категорії» [2, с. 111].

Для виявлення мовних засобів втілення публіцистичного часу в дискурсі, за І.Я.Чернухіною [11, с. 8-9], будемо орієнтуватися на лексеми, до складу семем яких входить сема «час».

У найфундаментальнішій лексикографічній праці з української мови (Словник української мови, т. 1-11, 1970-1980) нами шляхом фрагментарної вибірки виявлено біля 300 слів з темпоральним значенням. До цієї тематичної групи належать:

а) іменники: *алібі, архаїзм, березень, будень (будні), вересень, весна, вечерня, вечеря, вечір, вечорниці, вівторок, відпустка, вік, година, грудень, дата, дворіччя, день, доба, дозвілля, досвіт, другорічник, жовтень, зима, ера, епоха, квітень, квартал, липень, листопад, літа, літо, людино-година, лютий, місяць, мить, ніч, неділя, обід, осінь, переддень, передсвіт, першорічник, період, півжиття, півночі, півроку, півріччя, півстоліття, півхвилини, понеділок, полудень, пора, поспіх, п'ятниця, рік, роковини, святвечір, свято, січень, сезон, секунда, семестр, середа, серпень, сесія, століття, строк, субота, термін (про час), травень, тиждень, футурист, хвилина, хроніка, хронометр, цейтнот, час, часопис, четвер, ювілей;*

б) прикметники: *актуальний, багатолітний, безстроковий, буденний, вечірній, віковий, вічний, восьмигодинний, восьмиденний, восьми-сотлітній, давноминулий, двадцятилітній, двотижневий, донедавній, довговічний, довгожданий, довголітній, довготривалий, довгочасний, довічний, довоєнний, доісторичний, докласовий, дообідний, допетровський, допотопний, допризовний, досвітній, дохристиянський, дошлюбний, древній, зимово-весняний, короткочасний, літній, малолітній, минулий, надвечірній, одноденний, однолітній, однорічний, одночасний, осінній, передвечірній, передвоєнний, переджизневий, передзимовий, передобідний, передосінній, передполудневий, передранковий, передтравневий, передчасний, переривчастий, піврічний, півторагодинний, підобідний, пізній, пізніший, пізньостиглий, повільний, повоенний, повсякденний, поденний, поквартальний, поконвічний, попередній, потижневий, прадавній, пунктуальний, ретроспективний, своєчасний, семигодинний, семиденний, семимісячний, семирічний, середньовічний, тригодинний, триденний, цьогорічний;*

в) прислівники: *абиколи, аніколи, будь-коли, вдень, взимку, відвіку, віддавна, віднині, відтепер, відтоді, влітку, вмить, вночі, восени, востаннє, вперше, вранці, врешті, вряди-годи, вчас, вчора, днями, довіку, доки, донедавна, донині, допізна, допіру, досі, доти, завжди, завидна, замолоду, зараз, зарані(ня), засвітла, звіку, згодом, здавна, ззамолоду, змолоду, знедавна, зранку, зроду (-віку), інколи, іноді, колись, навесні, навік, надалі, надвечір, назавжди, назавтра, напередодні, напровесні, насамперед, невдовзі, недавній, незабаром, нещодавно, нині, одвіку, опівдні, опівночі, передусім, передучора, після, післязавтра, повсяк-*

час, понині, попервах, поперед, попереду, попівночі, споконвіку, справіку, тепер, торік, щовесни, щовечора, щогодини, щодекади, щодня, щодоби, щонеділі, щоночі, щоосені, щопівгодини, щоранку, щораз, щороку, щосекунди, щосуботи, щотижня, щохвилини;

г) дієслова: *вечеряти, вечоріти, датувати, звікувати, переростати, повечоріти, пождати, старити.*

Більшість з наведених іменників фіксуються у публіцистичних дискурсах С.Єфремова. Розподілимо їх на три групи:

1) слова, які включають у свою семантику семи «час» і «кількість»: *мить, момент, секунда, хвилина, година, доба, тиждень, місяць, рік, вік, століття, епоха* та ін.;

2) слова, складовою частиною семантики яких є семи «час» і «простір»: *день, ніч, ранок, вечір, світанок, весна, літо, осінь, зима* тощо;

3) слова, в семантичну структуру яких входять семи «час» і «людина»: *дитинство, юність, молодість, зрілість, старість* та ін.

Уже беручи до уваги ці три групи, невід'ємною складовою кожної з яких виступає значення часу, ми можемо прийти до висновку, що час пронизує весь світ в людині та навколо неї. А тим більше публіцистичний час, компетенцією якого є сьогодення, актуалізація минулого і майбутнього у процесі розв'язання злободенних проблем. Час не тільки проходить через усю збірку Сергія Єфремова «За рік 1912-й» (що стала матеріалом нашого дослідження), він позначений у сильній позиції тексту – в заголовку.

Час у публіцистичних дискурсах С.Єфремова представлений різними лексемами, основною з яких, звичайно, виступає лексема **час**, яка входить до складу таких конструкцій: *останніми часами* (11), *за теперішніх часів* (33), *того часу* (35), *за наших часів* (35), *пізніші часи* (37), *до тих часів* (37), *до часів Петра I* (37), *часи примитивного невільництва* (45), *часи вже не ті* (55), *за наших часів* (91), *до старих часів* (94), *з літнього часу* (106), «гарячий» *передвиборчий час* (115), *повний загадкової непевності час* (119), *з якогось часу* (148), *до певного тільки часу* (168), *за наших часів – часів панування по світі хижого, огидного націоналізму войовничого* (182), *за старих часів* (190), *останніми часами* (191), *небезпечний час* (193), *якийсь час* (193), *в ті часи* (194), *чудні часи* (206), *довгий час* (212), *з польських часів* (212), *з того часу* (214), *під час обмірковування* (222), *в близькій часі* (224), *час спочинку* (236), *довгий час* (236), *під час боротьби* (241), *слухний час* (241), *одмолоділу на час державу* (254), *до самих останніх часів* (254), *на краці часи* (254), *за старих часів* (257), *на короткий час* (261), *під час війни* (271), *на вічні часи* (272), *один час* (якось. – Л.С.) (275), *на який час* (286), *часами одностайності* (287), *часами громадської солідарності* (287), *для майбутніх, спокійніших часів* (287), *тенденції часу* (289), *час позитивної праці* (296), *за часів Пушкіна*

(300), *коло того часу* (301), *за тодішніх часів* (302), *під час пам'ятної демонстрації 1901 року* (311), *під цей час* (311).

Досить часто темпоральність репрезентується лексемами *миль, хвилина, година, день, ніч, вечір, тиждень, місяць, рік, літо* (рік), *століття, вік, епоха, ера: рік минулий* (7), *попередніх років* (7), *новий рік* (4), *цими днями* (12), *мало не ціле століття* (12), *далеко в глиб віків* (12), *за цей рік* (19), *дітей молодшого віку* (20), *десятки літ тому* (32), *миль одну* (47), *рік цей* (56), *з учорашнього дня* (93), *останній рік* (94), *торішнього літа* (94), *на початку цього року* (95), *нову еру* (99), *день востума* (99), *чудового дня* (104), *еру релігійних реформ* (105), *скільки місяців* (111), *кожного вечора* (115), *протягом кількох місяців* (119), *останній, найближчий до виборів, рік* (129), *останньої хвилини* (130), *наша епоха* (135), *кілька тижнів тому* (138), *«наши осенні дні»* (151), *цілий свій вік* (178), *на той рік* (180), *протягом довгих віків* (184), *сьогоднішнього, ...завтрішнього дня* (186), *мало не кожен день* (189), *віку довгого* (197), *на їхній вік* (200), *цілими днями* (206), *раз на віку* (213), *за малу годину* (222), *минулий рік... і цілий ряд його попередників* (222), *на протязі останнього року* (223), *останні роки* (226), *на той рік* (235), *кілька років учителювання* (235), *на якийсь місяць-другий* (236), *в глибочінь віків* (240), *під час боротьби* (241), *цілу ніч* (246), *пам'ятної ночі* (248), *з кожною годиною* (256), *«тревожные годы»* (263), *під лиху годину* (266), *за тиждень до війни* (267), *менш ніж за місяць* (270), *того ж таки року* (276), *під лиху годину* (278), *до останніх днів* (279), *по сотні уплилих літ* (280), *остання хвилина* (285), *два до віку ворожих табори* (287), *в останні дні життя* (289), *від молодих літ* (291), *цілий вік* (291), *цілих десять років свого життя* (292), *зперед соток літ* (292), *довгі страшні роки самотнього життя* (296), *останні роки життя* (296), *лиха година* (327) тощо.

Трапляється у дискурсах С.Єфремова значна кількість часових сполук, складову частину яких становлять числівники: *три роки тому* (16), *десять років тому* (33), *не менш як за три роки* (58), *мало не двісті літ тому* (69), *50-літніх роковин* (95), *два місяці* (111), *за місяць-два* (114), *3 іюня* (117), *два роки тому* (153), *за п'ять років* (170), *100-ліття його народження* (191), *чотири роки тому* (207), *у 70-х роках* (219), *тридцять років тому* (220), *в 60 роках* (220), *року 1906* (221), *на перший рік* (231), *перші два роки* (230), *од пів до десятої вечора 31 мая до пів до дванадцятої ранку 1 іюня* (246), *о годині 10-ї вночі* (246), *о годині 8-ї* (246), *о годині 5-ї і пів до 8-ї* (246), *до 10 годин* (246), *година 10-та* (246), *година 11* (246), *вже 13 годин* (246), *по пів до 12 год.* (246), *події 1908 р.* (255), *до самих 80-х років* (258), *1812-й рік* (262), *за три тижні по тому* (263), *30 сентября 1814 р.* (270), *цілих довгих десять років* (295), *в роках 1848-1874* (295), *протягом 1912 і*

2006 - Вип. 11. Частина I. Мовознавство Східнослов'янська філологія
1913 р.р. (297), 40 літ (298), з кінця XVIII в. (301), 50 років тому (309),
6 лютого 1858 року (309), більші 40 років (315) та ін.

Носіями категорії часу в аналізованих дискурсах є також прикметники: з усіх **новорічних бажаннів** (3), **поміж новорічних привітань** (3), **дід святковий** (4), **празничковий дарунок** (4), **празничковий жарт** (4), **новорічне бажання** (5), **сьогоднішні святки** (5), **давній затяжний «спор»** (11), **дотеперішні інтереси** (17), для **теперішнього Струве** (29), з **тодішнім Струве** (31), **колишніх «черкасів»** (33), **сучасному економістові** (35), **повільний... д. Струве** (35), **д. Струве... швидкий** (35), в **давню давнину** (36), **тодішні заходи** (38), на **Україні тогочасній** (38), **теперішнє єднання** (98), **колишня думка** (107), **осіння сльота** (116), **грядущого голода** (121), **сьогочасного життя** (122), **попередні вибори** (128), **торішнє Шевченкове ювілейне свято** (123), **щоденної газети** (142), **недавня японська війна** (146), **минулих виборів** (173), **повсякчасні зносини** (179), на **святочних бенкетах** (180), за **сучасних обставин** (181), **довга затяжна кривава боротьба** (183), **щоденну газету** (191), на **позавчораїшньому концерті** (199), **недавно заяву** (220), **майбутньої великої будівлі** (229), **3-юньські законодавці** (229), **літній світанок** (235), **минуле життя України** (237), **сучасне життя** (237), у **вчораїшньому числі** (240), у своїй **тригодинній промові** (246), **новочасного народу** (249), **вікопомних слідів** (262), «...**молодих літ**» (313) та ін.

Відтворити теперішній час (у широкому, не граматичному розумінні) – одне з основних завдань публіцистики. Але публіцистика С.Єфремова написана на початку минулого століття, і тому ми не можемо обмежитися спостереженнями над особливостями втілення авторської інтерпретації часу. Для нас також становить інтерес сприйняття часу, відображеного публіцистом початку ХХ століття, сучасним читачем. Характеризуючи цей прояв категорії часу, слід звертати значну увагу на темпоральні показники, які відіграють особливу роль у процесі зображення часу конкретного періоду. У збірці С.Єфремова «За рік 1912-й» представниками публіцистичного часу виступають різноманітні темпоральні показники [11]. З'ясуємо їх.

1. Словосполучення для позначення дат (числівники, які називають рік, номінації місяців, днів тижня), прямі темпоральні показники: *Як відомо, його* (Київський університет. – Л.С.) *засновано замість знищеного польського ліцея в Кременці і безперечно тоді, року 1834, як би діло обійшлося без «насилія», був би він польським, а не російським...* (27); *Насамперед – фактична поправка: на позиції «українофільства» як його розуміє і приймає д. Струве («простонародність» і «література для домашнього обихода») не стояв Костомаров фактично принаймні тоді, коли перекладав Байрона на українську мову, а Драгоманов і ніколи – ні до, ні по 1876 році...* (31); *Черкаси XVIII в. з їхніми несвідомими українізаторськими заходами в середній школі*

викликали у його (у Струве. – Л.С.), як бачимо, суворий і справедливий осуд, а на обрусителів **XX віку** він так лагідненько говорить, що навіть вагається, чи варто припинити їхні обрусительні оргії навіть у народній школі (33); **1 січня** чули ми солодкі речі про потребу замирення та заклик до єднання й спільної роботи, а вже **7-го того ж таки місяця** спіткали ще один солідний доказ отого щирого бажання «помиритись» (57); З погляду замирення, коли брати його навпаки, **1912 рік** почався, як бачимо, дуже й дуже непогано (57); Ось д.П.Струве з голосною статтею «Общерусская культура и украинській партикуляризм» в «Русской мысли» за **січень цього року** (61); Але й сказаного нам досить, щоб зрозуміти, як повстала і як провадилась та релігійна реформа, що закінчилась р. **1905-го**, коли вийшов відомий указ **17 квітня** про волю віри (105); В кінці **XVII віку** довелось завойовувати Ірландію ще раз і на-ново спробувати силу націоналістичної політики на ірландському народі (184) тощо.

Усі інші темпоральні покажчики не прямі.

2. Імена історичних осіб: **відомий Павло Алепський** (37); **апетити більших і менших «временищиків»**, як **Меньшиков** (38); **за гетьманування Данила Апостола** (39); **кн.Є.Трубецкой** (118); **Пуришкевич** (119), **Кромвель** (184); **Драгоманов** (197); **Франко** (197); **батько козацький, старий Хмельницький** (227) та ін.

3. Номінації історичних реалій: **універсал гетьмана Скоропадського з р. 1708** (38); **Валуєвський циркуляр** (55); «**Судебныхъ Уставовъ**» **1864 р.** (100); **до Державної Думи** (114) та ін.

4. Найменування службових чинів та соціального становища осіб: **староруський князь з своєю дружиною** (36); **гетьмана Скоропадського** (38), **пристава** (125) тощо.

5. Назви закладів, організацій, суспільств та членів суспільств: **галицьких москвофілів** (113), **кадетам** (118), **октябрист** (126) та ін.

6. Названі або зображені історичні події: **велика «Руйна»** (37), **із великої кийвської пожежі р. 1811** (264) тощо.

7. Цитування художніх, ділових, наукових текстів та ін.: ...**Навіть Михайло Меньшиков, якого так збештав д.Струве за «дике безсмысліе»** – як довідуємось, **тепер нічогосінько не має проти «естественного и дуже желательного (чуєте!) провинціалізма** (67).

У синтаксисі простого речення темпоральність представляють обставини часу, вибірку яких з дискурсів Сергія Єфремова можна розподілити на дві групи:

1) прислівникові: **раптом** (4), **напередодні** (4), **раз-у-раз** (5), **за-раз** (5), **тепер** (5), **ніколи** (5), **тоді** (6), **насамперед** (8), **колись** (11), **раніше** (13), **пізніше** (13), **потім** (15), **згодом** (15), **нарешті** (16), **спочатку** (17), **попереду** (17), **довгенько** (17), **допіру** (26), **досі** (27), **недавно** (29), **доки** (37), **спершу** (38), **далі (потім)** (38), **кінець-кінцем**

(40), *дедалі* (44), *перше (раніше)* (44), *навіки* (45), *заздалегідь* (56), *рідко* (71), *наперед* (74), *торік* (76), *часто* (81), *здавна* (93), *іноді* (94), *завжди* (97), *не швидко* (98), *незабаром* (99), *часом* (106), *вряди-годи* (107), *не дуже давно* (122), *якось* (124), *довго* (124), *задовго* (129), *заздалегоди* (129), *вперше* (132), *зроду* (154), *потім* (168), *ночі* (172), *дуже рідко* (175), *зрідка* (177), *довгенько* (177), *що року влітку* (179), *опісля* (182), *коли-небудь* (185), *частіше* (187), *вчора* (187), *щоденно* (188), *мало не що-дня* (188), *пізно* (205), *в-останнє* (214), *нарешті* (220), *на самкінець* (232), *що-року літом* (236), *одночасно* (238), *знов* (238), *нині* (249), *найперше (спочатку)* (259), *на далі* (269), *дочасно* (296), *пізно* (310), *опісля* (318);

2) іменникові: *у перспективі* (5), *перед святами* (5), *під кінець* (17), *рік тому* (17), *в старовину* (35), *на святах* (187), *після літа* (229).

Складнопідрядні речення з підрядними частинами часу можна згрупувати у декілька загальних типів, найбільш характерних для публіцистичного дискурсу [Див.: 3, с.130-149].

1. Речення широкої часової відносності, у яких дія головної частини цілком або частково збігається з дією підрядної чи настає після дії підрядної (зв'язок здійснюється за допомогою сполучників **коли, як**): **Р коли Р; Р як Р**. Речення цієї групи розподілимо залежно від типу підрядної частини:

а) з підрядною обставинною частиною: *Як би по університетах був, скажемо, курс української економіки, то й д. Струве не міг би не знати того, чого не знає тепер, коли такого курсу нема* (36); *Чуєте, як заговорив д.Струве, коли не пророкувати заднім числом довелось йому, а стрінутись з реальними стосунками!*» (41); *Опісля коли Йоганові знов усміхнулось щастя, сталеві обручі самі тріскають і опадають* (182); *Нагадати цей епізод особливо буде тепер до речі, коли смерть Суворина викликала багато згадок про часи, що винесли його на вершок літературного й громадського впливу* (317); *Даремно й потурбував він (Струве. – Л.С.) для такої мізерії тіні Костомарова та Драгоманова, що десятки літ тому розуміли, принаймні останній, своє українофільство ширше й ясніше, ніж розуміє наш приятель тепер, коли український рух далеко позаду лишив свої давні позиції* (32) та ін.;

б) з підрядною означальною частиною: *Тим-то обернемось до тих часів, коли така зустріч уже сталася* (37); *Бувають випадки, коли треба перемагати свою нехоть і заходити в розмову з людьми, які особисто нецікаві, але займають таке становище, що його обминати не годиться* (72); *Справжніх героїв взагалі не густо на землі, але бувають моменти – самі моменти лиш, – коли й звичайна сіра людина, не – герой, спроможеться на геройський учинок* (116); *Нема нам чого і в давню давнину заходити, коли Україна, роскинута по-*

над Дніпром – цією торговельною артерією на цілу східню Європу – була півднем, сходом і заходом (36) тощо.

Підрядні означальні можуть нанизуватись одна на одну, створюючи уявлення про широку, багатоаспектну картину часу: *Та бувають хвилини, коли позбавлений такого права не знати що заплатив би, щоб його мати, коли він терпить такі великі муки, що не кожне їх витерпіти може* (282); *Здавалося б, що це були роки, коли найдужче прокинулася була у нас солідарність громадська, що це був той час, коли всі, немов ті каменярі у Франка, йшли «в одну громаду скуті, а молоти в руках», коли тими молотами пробивали нову путь громадському життю* (286-287).

Констатуємо випадки, коли в одному реченні співіснують підрядні обставинні та підрядні означальні з часовим значенням: *Нема чого й дивуватись, коли це чуємо од Аксакова: того часу, як вийшла його дисертація про ярмарки (р. 1859), не було ще ні статистичних дослідів, ні інших матеріалів з економіки України, зате дуже були популярні оті ходячі характеристики, на зразок того, що «великорось-смѣтливъ и подвижень, хохол – лѣнливъ и упрямъ» і т.п.* (35).

2. Речення обмеженої часової відносності, для яких характерні сполучники **поки, доти: Р поки Р, Р доти Р**, наприклад: *Поки прохолодне запал боротьби – багато це коштуватиме холмицакам, і от кому справді треба сумувати, що нещаслива доля знов згадала про їх* (100); *Звичайно, коли цей, за дозволом сказавши, магістер бавиться словами, яких значіння для його темне, або завзято рекламує свої мертві і живі й ненародженні праці та свою бібліографичну сверблячку задовольняє – доти це тільки смішно* (73).

Отже, темпоральність є однією з основних категорій публіцистичного дискурсу. Час іррадіює через усю збірку Сергія Єфремова «За рік 1912-й».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975. – 502 с.
2. Дешериева Т.И. Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическим и философским аспектам // Вопросы языкознания. – 1975. – № 2. – С. 111-117.
3. Каранська М.У. Часові та умовні складнопідрядні речення // Особливості мови і стилю засобів масової інформації. – К., 1983. – С. 130-149.
4. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту: Підручник для студентів старших курсів філологічних спеціальностей. – Вінниця, 2004. – 272 с.
5. Майданова Л.М. Структура и композиция газетного текста. Средства выразительного письма. – Красноярск, 1987. – 180 с.

6. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Синхронно-сопоставительный очерк. – Свердловск, 1990. – 172 с.
7. Мостепаненко А.М. Проблема универсальности основных свойств пространства и времени. – Л., 1969. – 229 с.
8. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К., 1999. – 148 с.
9. Тураева З.Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика). – М., 1986. – 127 с.
10. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – К., 2000. – 752 с.
11. Чернухина И.Я. Общие особенности поэтического текста (Лирика). – Воронеж, 1987. – 160 с.
12. Чернухина И.Я. Очерк стилистики художественного прозаического текста. – Воронеж, 1977. – 186 с.

ДЖЕРЕЛО ЦИТОВАНОГО МАТЕРІАЛУ

Єфремов С.О. За рік 1912-й. Статті, фельетони, замітки. – К., 1913. – 332 с. (Цитуючи, зберігаємо мовленнєві особливості оригіналу).

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена з'ясуванню способів мовного вираження категорії темпоральності, визначенню її ролі в організації публіцистичного дискурсу, вияву специфіки реалізації цієї категорії в публіцистичному мовленні Сергія Єфремова. Матеріалом для дослідження стала збірка С.О.Єфремова “За рік 1912-й”.

SUMMARY

The article is devoted to finding out the methods of the linguistic expression categories such as temporalnost. The article shows determination of the role of this category in the organization of publicistic discourse, the exposure of its specific realization in the publicistic style of Sergey Efremov. This research was conducted on the material of the collection of S.O. Efremov “For a year 1912 th”.

УДК 821.161.2 – 3.09'06 : 364.122.5

КОНТИНУУМ МІСТА ТА ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ УРБАНІСТИЧНІЙ ПРОЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Друга половина ХХ століття позначилася поширенням урбаністичної тематики у світовій літературі, яка стала рупором висвітлення глобальних геополітичних проблем людства. Письменники осмислюють, досліджують нерозривну єдність і взаємовплив міста та людини, адже урбанізаційні процеси супроводжуються соціальними проблемами, протестами, гострою політизацією суспільства, змінами формацій тощо. На думку відомого вченого-соціолога І.Прибиткової, „Сучасна урбанізація, відбиваючи зміни в розміщенні, структурі та способі життя населення, являє собою соціальний процес, середовищем якого стало все суспільство в цілому” [6, с.3]. Українська проза другої половини ХХ століття характеризується прагненням розширити межі у висвітленні основних тенденцій урбанізації. Місто втілює прагнення та досягнення людини, а сам процес урбанізації незалежно від рівня розвитку тієї чи іншої країни має спільні для всіх тенденції розуміння феномену міста та урбанізації. За визначенням І.Кравченка, „Роль міста, утверджена історично, полягала і полягає в інтегруванні всієї культури народу” [4, с.103].

Сучасний урбанізований простір – це не лише місто з його інфраструктурою та інформаційно-комунікативною мережею, за всім цим стоїть головна дійова особа – людина.

Метою нашої наукової студії є висвітлення невпинної, безперервної єдності людини та міста. У літературознавстві частково це питання розглядалося Т.Гундоровою, О.Капленко, І.Кравченко, В.Малишевським, М.Слабошпицьким, М.Ткачуком, Г.Штонем та іншими.

Українські прозаїки другої половини ХХ століття аналізують та відтворюють спосіб життя, який став звичною моделлю великої частини української нації. Місто постійно змінюється разом із умовами життя, проблемами, якісний розвиток сучасної урбанізації суттєво відрізняється від цього процесу, скажімо, у 20-ті роки. Так, у повісті харківського прозаїка І.Шутова „Місто” розкривається вплив міста на формування світогляду звичайного сільського парубка Олексія Пушкаря, який іде з села в пошуках кращого життя. Олексій – юнак, відкритий для нових вражень, знань та досвіду, і місто є основним засобом впливу на нього.

Письменник звертає особливу увагу на проблему самотності людини: серед великого натовпу Олексія дуже пригнічує те, що: „Кожний мешканець міста кудись ішов і приходив, кожного хтось ждав, кожен був комусь потрібний. І лише один він – тернавський захожий – нікому не був потрібний, ніхто його не ждав. Від думки про свою самотність серед такого багатолюддя, Олексію стало тяжко і сумно” [11, с.19].

Олексій не дорікає місту, а навпаки прагне зрозуміти спосіб життя, яким живуть городяни, стати невід’ємною частиною цього процесу. Юнак часто згадує село у мріях, бо „..... серце його стискалось від суму за неосяжно просторим небом над Зорянкою, зеленим степом, і повернення у рідні краї здавалося йому щастям, яке не скоро справдиться” [11, с.37]. Протягом твору звучать порівняння місто – село, бо в місті герой спочатку гостро відчуває свою невизначеність та самотність, адже село він, сирота, сприймає як велику родину.

Олексій Пушкар формується як особистість у місті, тут він визначає свій життєвий шлях та ідеали. Випробування героя містом відбувалося в кілька етапів. Молодість Олексія допомогла йому досить швидко адаптуватись у міському середовищі: „Вічно прагне юність до дальнього, невідомого, хоче пізнати його, сумує за ним і, змужнівши, знаходить предмет своїх мрій там, де вперше вони зародились, на тій землі, де мріялось про невідомі й далекі землі” [11, с.38]. У такі емоційно напружені моменти людина й місто зливаються в одне ціле і стають одним „єством”.

Події, які відбуваються у пореволюційному місті, змальовуються через сприйняття героя, а згодом і безпосередню його участь. Автор переплітає долю Олексія з долею міста в ці буремні для нації роки, відтворює життєдайне начало, прагнення боротьби та перетворень, яке охоплює людину та місто, і не сприймається одне без іншого. І.Шутов розкриває проблеми тогочасних глобальних змін і ставлення до них героя: „Він відчував, що в його долі стався крутий злам. Перед ним відкривався початок нового, незнамого життя... Він прийшов у місто шукати кращого, – тернавський дід Тихін говорив, що, можливо, Олексій його і доб’ється” [11, с.56]. Місто у повісті – символ нового, кращого життя, якого прагнуть люди.

У повісті чітко визначено загальнолюдські цінності формування світогляду в різних історичних умовах. Автор визначає роль міста у процесі взаємодії та розвитку суспільства й особистості – це джерело, яке живить цивілізаційні процеси. Письменник переконливо доводить, що місто і суспільство спроможні на рішучі глобальні перетворення.

Місто прискорює процеси суспільного розвитку та багатьох видів діяльності людини, воно є джерелом багатоміжової інформації. Місто в прозі – це завжди топос, де розгортаються події, де дуже часто людина повинна, але не завжди спроможна зробити вибір.

Спроби змалювати місто майбутнього робили чимало письменників. В українській прозовій урбаністиці другої половини ХХ століття особливе місце займає творчий доробок Юрія Щербака з огляду аналізу та дослідження проблем міста. Письменник одним із своїх учителів вважає Валер'яна Підмогильного: з його „Містом” він виріс на вулицях Києва, і, за висловом І.Малишевського: „Городянин за самим способом мислення, письменник обрав для себе жанр так званої міської прози. Причому місто живе на сторінках Щербака не як вигадана абстракція, а цілком реальна даність, як ще один з неодмінних персонажів його романів, з точно виписаною і пізнаваною київською топонімікою і київською аурую” [5, с.159]. Письменнику близькі і знайомі проблеми міста, спосіб життя городян, урбаністична проза Ю.Щербака висвітлює питання розвитку науки, культури, його турбує стан розвитку моральних та духовних цінностей суспільства. Ці питання автор висвітлює в романі „Причини і наслідки”, де протягом всього розвитку подій тримає руку на пульсі міста і прагне попередити суспільство про небезпеку. Суттєвою парадигмою твору є не завжди усвідомлене протистояння та взаємозв'язок людини і міста.

У творі відтворене реальне міське життя “з жіночою модою, турботами, сподіваннями та проблемами городян”, але ця пересічність не може змінити глибокого сенсу людського життя, де „траплялися... й людські нещастя, й катастрофи, й назавжди розлучалися ті, кому ще торік здавалося, що кохання їхнє вічне, але все це був природний хід речей” [10, с. 239].

Пейзажі міста справляють враження живої істоти, а міський спосіб життя вмотивує та регулює поведінку людини. Для письменника кияни – люди особливого гатунку, бо Київ – місто, яке „неможливо підкорити з нальоту”, з огляду на це М.Слабошпицький вважає, що „Щербакове місто – не просто якийсь умовний мегаполіс, середньостатистична сума різних міст, узагальнено-збірний образ. Його місто – це Київ. Повсюдно і завжди” [7, с.124].

На сучасному етапі розвитку цивілізації великого значення надається „феномену міста”, письменники прагнуть створити модель „міста майбутнього”. З огляду на це цікавою видається повість Юрія Щербака „З хроніки міста Ярополя”, написана у 1968 році, а події розгортаються у 1998 році. Автор відчував потреби часу і прагнув застерегти майбутні покоління від помилок.

Модель „міста майбутнього” письменник відтворює крізь призму минулого, на думку Л.Донченко, „У „Хроніці міста Ярополя” виникає модель світу, яка зберігає зв'язок із закономірностями реального буття” [1, с.118].

Особливий інтерес становить можливість сфокусувати майбутнє крізь призму минулих подій, переплетіння реального та фантастичного, яке відбувається на тлі невеличкого провінційного Ярополя.

Невипадково події розгортаються після другої світової війни, коли змучені люди прагнуть нормального, впорядкованого життя. Цікавими є їхні мрії та уявлення про місто майбутнього, у якому будуть жити їхні нащадки: „Місто наше у скляних відблисках ХХІ чи ХХІІ століття, будинки, що вільно висять у повітрі, пласкі й прозорі, мов планктон у світовому океані, дерева оранжеві від апельсинів. Помаранчеві сонця освітлюють Яропіль, і зникли старі мури та кам'яниці, замість них стоять сталеві сутлобові монументи, блискучі труби автострад перетинають місто, а на землі серед фонтанів і папороті блукають щасливі люди...”[9, с.23].

Отже „місто майбутнього” у Ю. Щербака і І.Шутова – символ щастя, а життя в такому місті – мрія, яка передається із покоління в покоління.

Письменник репрезентує місто Яропіль у кількох часових вимірах. Перший часовий вимір – часи громадянської війни. Ставлення городян до свого міста звучить у словах тогочасного президента Яропільської республіки А.Микитася: „Ми нікуди не підемо з цього міста, бо то є наше місто, місто наших батьків і прадідів, то є Україна”[9, с.29]. Городяни зі зброєю в руках захищають своє місто, захищають своє право на життя. На думку І.Малишевського, „... місто живе на сторінках Щербака не як вигадана абстракція, а цілком реальна даність, як ще один з неодмінних персонажів його романів”[5, с.159].

Емоційно-насичено відтворено воєнний та повоєнний часові виміри твору, де говориться про те, що „...місто наше Яропіль теж майже все знищили. А що людей українних загинула на війні сила-силенна...”[9, с.18]. Письменник вдало відбиває повоєнний психологічний злам на прикладі маленького хлопчика, який має жити в „місті майбутнього”, який пережив жахи війни і не може їх забути. Для нього головним є питання „Чи не боятимуться люди один одного і чи довірятимуть один одному?”.

Гуманізм Ю.Щербака проявляється в глибокому переконанні, що „місто майбутнього” – це місто, побудоване на коханні та найкращих загальнолюдських цінностях, які повинні відігравати домінуючу роль у суспільстві майбутнього. Таким мотивом просякнутий п'ятий розділ повісті: „Людина цікавить письменника..., коли їй по-новому відкривається світ і її місце в ньому, раптом запрагнеться проаналізувати прожите, подивитися на свої вчинки очима стороннього. І раптом у неї виникає відчуття, що всі попередні літа були тільки прологом до того, що має стати головним”[7, с.123].

Ю.Щербак прагнув створити місто в незвичайному форматі прогнозованого майбутнього, на підґрунті поєднання минулого й майбутнього.

Урбанізаційні процеси, які відбуваються сьогодні в Україні, відстають від світових. Значної уваги письменники надають „міському спо-

собу життя”, яке визначається поведінкою людини, її взаємодією з міським середовищем, урбанізм як спосіб життя сприймається як головний результат урбанізаційних процесів, за словами філософа Редфілда, „місто перетворило людину”.

Урбанізм – це особливий психологічний стан особистості, який позначається підвищеною нервовою збудженістю, готовністю до постійних життєвих змін особистості, яка часто у своїх діях і вчинках керується не почуттями та емоціями, а глуздом, яка здатна раціонально вмотивувати свою діяльність.

Поняття „міський спосіб буття” та „урбанізація”, які подекуди використовуються як синоніми, насправді не тотожні. Україна у ХХ столітті суттєво наблизилась до західноєвропейських країн у тенденції до зростання кількості міського населення, але суттєво відстає за якісними характеристиками.

Дуже низькими залишаються рівень засвоєння урбаністичної культури городянами, їх вимоги до якості життя, соціально-комунікативні проблеми тощо.

На думку О.Капленко, велике значення відіграє „сільська” ментальність української нації: „Щодо української ментальності, то вона тривалий час сприймалася сільською, у ній закріпилася установка про ворожість міста як стану свідомості... Корінні українці ще на початку ХХ століття сприймали процес урбанізації як порушення гармонії існування селянина в природі. Саме звідси проростає наскрізний мотив екзистенційного жаху перед великим містом...”[3, с.80].

Сьогодні відбуваються кардинальні зміни в розумінні процесів урбанізації та їх ролі і значення для розвитку суспільства та держави. На зміну сталим домислам і переказам приходять розуміння глобальних антропокультурних процесів сучасності. Місто – сприятливе середовище глибинних перетворень у суспільстві, воно акумулює суперечливі події, результат яких важко спрогнозувати.

Початок ХХІ століття характеризується спробами українських письменників зануритися в проблеми становлення і розвитку держави. П.Загребельний у сучасній прозі відбиває власне бачення розвитку України та суспільства, „... автор підводить читача до приголомшливого відкриття: Україну в української людини вкрадено. На різних рівнях у ній з’явилися пронозливі суб’єкти, які узурпували владу і розповідають нам різні байки... Держава цікавить таких Владків лише як їхня вотчина”[9, с.155].

У романі П.Загребельного „Брухт” події розгортаються в невеличкому провінційному містечку Кучугури, яке є втіленням всіх процесів, що відбуваються в державі й суспільстві. Життя в містечку пов’язане із заводом, який давав роботу городянам. Сутність міста, його історія полягає в діяльності людини, з огляду на це автор визначає

минуле і майбутнє Кучугур: „... минуле не таке, бо його з'їли більшовики, майбутнє не таке, бо воно не наше”[2, с.21].

Спотворення людської особистості, занепад духовних та моральних цінностей відбуваються в сучасному суспільстві, але такі „дрібниці” нікого не цікавлять, адже ідеал – це гроші та влада, адже „... Україна велика, і красти можна довго і весело”[2, с.125].

Парадоксально-саркастично звучать у романі негативні порівняльні характеристики великих та провінційних міст: „Досі Совинський вважав неперевершеним столично-київське підлабузництво..., тепер переконувався, що провінційне сраколизтво може бути... ганебнішим”[2, с.141]. Усе це сприяє укоріненню у місті та суспільстві фальшивих ціннісних орієнтацій: „... як фальшиві фільми геніального Довженка: про фальшивого героя громадянської війни Щорса, про фальшивого вченого Мічурина... А тепер ви, нові хазяї нашої землі, з вашою фальшивою демократією і плебейською ненажерливістю”[2, с.192].

Місто Кучугури, яке занепадає внаслідок зміни суспільного ладу в країні, уособлює тотальні процеси такого безладдя у всій державі, адже „Сумні останки колись гігантських заводів нагадували тепер хіба що автомобільні звалища Європи й Америки, над якими чаклюють, мов голошії грифи над учорашніми трупами, зграї дрібних спекулянтів, перекупників і шахраїв”[2, с.207].

П.Загребельний проводить паралель між руйнацією міст та процесами в державі, його герой з жахом визнає, що він „...здогадувався про руїни в Кучугурах (як і в усій Україні!), але не уявляв, що вони можуть бути такими страшними”[2, с.206]. У той же час, незважаючи на песимістичне звучання твору, громадянська позиція письменника оптимістична, бо він вважає, що майбутнє нації закладено в збереженні чистоти душі народу та ціннісних орієнтацій.

Отже, сучасні наукові тенденції дозволяють визначати урбанізацію як процес, здатний локалізувати різні сторони суспільного життя, зосередити економічний і культурний потенціал та створити умови для ефективного і всебічного розвитку людини. У той же час актуально звучать застереження письменників: урбанізаційні процеси постійно висувують нові проблеми, які сприяють духовному зuboжінню особистості. До них належать дегуманізація суспільства; поява „удаваних” ціннісних орієнтацій; самотність людини у величезному мегаполісі; загострення екологічної ситуації, проблема трудових ресурсів тощо

Сучасні світоглядні процеси взаємовпливу людини і міста, які розглядаються в межах сучасного літературного процесу, сприяють дедалі глибшому зануренню художньої думки в загальноцивілізаційні наслідки історичного розвитку, виразником яких є місто.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донченко Л. Погляд крізь роки // Київ. – 1990. – № 12.
2. Загребельний П. Брухт: Роман; Гола душа: Повість. – Харків, 2003.
3. Капленко О. Урбаністичні уявлення В.Підмогильного у світлі шпенглерівської концепції // Слово і час. – 2002. – № 8.
4. Кравченко І. Геній міста // Київ. – 1985. – № 1.
5. Малишевський І. Людина, яка не боїться починати // Вітчизна. – 2004. – № 9 -10.
6. Прибиткова І. Місто: простір, час, соціум // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 7.
7. Слабошпицький М. Один із маленької футбольної команди // Київ. – 2004. – № 10.
8. Слабошпицький М. Тризе, або таємниця творчості // Київ. – 2004. – № 7-8.
9. Щербак Ю. З хроніки міста Ярополя // Вітчизна. – 1968. – № 7-8.
10. Щербак Ю. Лікарі: Роман, повість, оповідання. – К., 1990.
11. Шутов І. Місто // Прапор. – 1956. – №1.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається тема урбанізаційних процесів та їхнє значення для розвитку людини та суспільства. Місто та проблеми, які виникають внаслідок його бурхливого розвитку, знаходять своє відбиття у творах українських прозаїків другої половини ХХ століття: Н.Бічуї, О.Забужко, П.Загребельного, С.Процюка, І.Шутова, Ю.Щербака та інших. Вплив міста та міського способу буття на формування світогляду особистості особливо актуально звучить сьогодні. Письменники прагнуть знайти шляхи вирішення нагальних проблем, пов'язаних із процесами урбанізації.

SUMMARY

The topic of urban processes and their importance for human and society development is searched in this article. The city and problems which appear as the result of its high development are described in the works of Ukrainian novelists at the end of the XXth century: N.Nichuy, O.Zabugko, P.Zagrebelyni, S. Procuk, I.Shutova, U.Sherbak and others. The influence of the city and urban style of life on the development of person's outlook is very important now. Modern writers try to solve the problems connected with the processes of urbanization.

УДК 82-1. 09

ГРАФІКА ВЕРЛІБРУ

Графічні можливості вільного вірша представляють великий інтерес, оскільки конкретні, загальновизнані критерії, що відносять верлібр саме до поезії, а не до певної варіації прози, відсутні. Досить популярний деякий час метричний критерій у процесі аналізу верлібрового твору є достатньо слабкою характеристикою і розглядається лише з позиції наявності чи відсутності у певному творі розмірних рядків (з домінантою якогось розміру чи без домінанти).

Це дало підстави деяким дослідникам “шукати” метричні ознаки верлібру на іншому рівні. Графічні особливості віршованих творів досліджували такі літературознавці, як Б. Томашевський, М. Гаспаров, О. Жовтіс, О. Овчаренко, А. Метс, А. Костецький та інші. Так, наприклад, для А. Метса еквівалентом метра у вільному вірші є графіка [11, с. 73]. Зрозуміло, що графічний критерій є найважливішим для верлібрового твору, якщо згадати при цьому, що довгий час у літературознавстві панувала думка про те, що графічне членування – це єдина відмінність вільного вірша від прози, яку, в свою чергу, не варто недооцінювати [4, с.210]. Але, незважаючи на це, уже Б.Томашевський надавав великого значення “графічним уявленням” і зокрема пропускам як знакам членування твору [15, с.98].

Деякі літературознавці, наприклад Г. Орагвелідзе, аналізуючи “результати” процесу руйнування метрики у верлібрі, основними критеріями вважають вільну розстановку пауз і графічне перегрупування рядків за смислом [13, с.156].

Таким чином, виходячи з положення, що “вільний вірш – це по суті динаміка мовлення, помножена на графіку вірша” [11, с. 73], проаналізуємо роль графічних композицій і графічних прийомів у верлібрових творах.

Зрозуміло, що для будь-якого поетичного тексту роль графіки є визначальною. Для вільного вірша ця роль стає більш вагомою, адже графічний критерій виступає деякою мірою ритмотвірним елементом, визначаючи кінець рядка і, відповідно, акцентуацію його. Крім того, “автор за допомогою графічної композиції поетичного тексту вирішує таку важливу проблему, як зняття частини можливих прочитань, інтерпретацій інтонаційно-семантичної структури тексту” [7, с.12].

У даному ракурсі А. Костецький розглядає графіку як один із засобів створення образу.

Не викликає сумнівів те, що існує пряма залежність між графічним членуванням твору і розстановкою пауз у ньому. Тому такий поширений у сучасній поезії (і особливо у верлібристиці) графічний прийом, як перенесення (enjambement) називають експресивною паузою в кінці рядка [14, с.44].

Взагалі енжамбеман визначають як прийом, що полягає у перенесенні фрази або частини слова з попереднього рядка у наступний, зумовлений відсутністю збігу ритмічної паузи зі смисловою [10, с.544]. Верлібристи досить часто використовують прийом перенесення, причому в усіх його варіантах, хоч їх іноді дуже важко визначити через те, що поети, створюючи лапідарні форми вільних віршів, тим самим підкреслюючи стислість і лаконічність висловлюваної думки, скорочують віршорядок часом навіть до одного фонетичного слова. Однак найпоширенішими варіантами перенесення вважаються:

1. Rejet (реже) – синтагма чи фраза розпочата на попередньому рядку, а завершена на початку наступного. Спостерігаємо у В. Кордуна:

Синім зором

прозрів перед смертю
старезний човен –

*так виповнився вищертъ
глибиною,
що канув на дно
зі всією блакиттю.*

*Чи все він побачив
тепер?* [6, с. 107]

2. Contre-rejet (контр-реже) – синтагма чи фраза, розпочата в кінці попереднього рядка, завершується на наступному. Такий тип енжамбемана рідко властивий верлібровим творам, для яких характерним є в основному синтагматичне і словесне членування рядка (на рівні синтагми та її складових фонетичних слів).

тільки розчиненими зіницями

можна втримати страх
перед очима зажмуриш повіки і він
входить всередину
свій досвід можеш спокійно лишити
підростаючому поколінню
там за краєм трампліна
зависне тіло в леті

а дотику більше може й не бути...[1, с. 37]

3. Double-rejet (дабл-реже) – фраза починається в кінці попереднього рядка і завершується на початку наступного. Такий тип перенесення також зустрічається у вільному вірші.

4. Складовий енжамбеман набуває популярності серед верлібристів. Суть його полягає в перенесенні за складами, тобто частина слова залишається на попередньому рядку, а частина переходить на наступний. Такий тип перенесення властивий антисинтаксичним верлібрам.

Роль енжамбемана у верлібрі, де кожне слово є вагомим, вирішальна. По-перше, основною функцією перенесення є ритмічна, зокрема за допомогою enjambement, наприклад, створюється акцентологічна упорядкованість синтагматичних верлібрів. По-друге, тут має місце й естетична функція, оскільки перенесення створює “рельєф” саме віршованого, емоційно насиченого, а не звичайного мовлення.

Зрозуміло, що синтаксичні перенесення (за термінологією Н. Черемісної), тобто такі, що спостерігаються на межі синтагм, є явищем більш простим і звичним, що слугує ритмотвірним прийомом. Натомість асинтаксичні перенесення (типу реже, контр-реже, складові) є специфічним, більш виразним засобом. Вони розривають синтагму, сильні синтаксичні зв'язки у межах синтагми і є показниками несподіваних, психологічних пауз [17, с.62].

Ще один графічний прийом, яким користуються верлібристи, полягає у свідомому ігноруванні розділових знаків. Про ритмічну функцію даного прийому, на наш погляд, говорити не доводиться, проте відсутність пунктуації у віршах виконує емоційно-експресивну функцію. Так, ігнорування розділових знаків у прозі вказує на прийом “потіку свідомості”, тобто фіксація думок (зміст) виходить на першу позицію стосовно оформлення цих самих думок (форма). Подібне явище спостерігаємо й у верлібрі, особливо в мініатюрних формах верлібру, де сам твір являє собою одну (іноді більше) думку: твердження, роздум, асоціацію тощо.

Ось як коментує поет-верлібрист В. Купріянов відсутність пунктуації у вільному вірші: “Пунктуація у вільному вірші змінюється або знімається взагалі, оскільки пауза в кінці рядка у нього більш вагома – межа семантичної рамки повинна бути більш різкою, ніж межа фонологічної рамки, жодні знаки, крім обриву тексту, не повинні відволікати увагу. З іншого боку, в середині рядка вільного вірша зв'язок слів є більш тісним... Так що й тут розділові знаки зайві [9, с.153]”. Що стосується пунктуації, то, у свою чергу, варто наголосити на таких моментах:

1. Ігноруються, насамперед, такі розділові знаки, що не несуть на собі певного смислового навантаження, тобто є більш нейтральними. До таких відносяться пунктуаційні знаки, що завершують фразу, синтагму: кома, крапка, крапка з комою, знак оклику, знак питання. Проте дуже часто в тексті зберігається тире як знак, що вимагає при прочитанні фрази певної інтонації:

Зв'язок

спочатку –
гігантська земля
потім –
стовбур дерева
щодалі тонший
потім –
гілки
щодалі тонші
поки
не розчиняться
в небі
деревами
земля впадає
в небо [3, с.24-25]

2. Відсутність пунктуації не є обов'язковою ознакою верлібрового твору. Так, наприклад, вільні вірші поетів Київської школи (В.Кордун, В.Голобородько) відзначаються наявністю всіх розділових знаків, як відділювальних, так і відокремлювальних. Наведемо уривок з верлібру В.Голобородька “Виправдовуючись за минуле”:

“Ти не з'явився минулого разу на зустріч,
бо не схотів мене бачити,
не схотів зі мною говорити”, –
дорікаєш мені під час зустрічі [5, с.56].

До елементів графічної композиції поетичного твору відносяться строфічна будова твору і пропуски.

Як відомо, строфічна будова – явище, мало властиве верлібровому твору. На думку В. Холшевникова, строфічна будова багато в чому заважає свободі інтонації [16, с.138]. Тому для верлібру як такого характерна астрофічна композиція або поділ твору на строфоїди, які, за термінологією О. Овчаренко, мають назву “леси”.

Функція астрофічної композиції – створення своєрідної ритмічної, інтонаційної структури, що диктується змістом поетичного твору [7, с.17]. Крім того, астрофічна будова дає можливість простежити вертикальні зв'язки у верлібрі, що існують у межах самих рядків і лес (строфоїдів).

Такий тип вірша як верлібр відзначається активним використанням новаторських прийомів. У цьому контексті на окреме дослідження заслуговують творчі пошуки як видатних, так і молодих митців. Серед когорт майстрів привертає увагу А. Крат, його так звані “циклібри” (циклічна форма лібрічних віршів), строфічна будова яких є такою: тричі по три рядки, причому довжина кожного наступного рядка зростає; п'ятий

рядок є горизонтальним стрижнем і тому фокусує основну думку вірша. Після цього вірш повторюється, але у зворотному напрямку:

що
може бути
цнотливішим за місяць
на темному простирадлі ночі
нічний метелик нестямно цілує фіалку нічну
на темному простирадлі ночі
цнотливішим за місяць
може бути
що [8, с.85]

Окрім строфічної будови, як уже зазначалось, до графічної композиції поетичного тексту відноситься також пропуск (пробіл). Попри неординарні думки типу теорії Жака Фійоле (французький лінгвіст наголошував на провідній ролі у процесі творення тексту бланка – незайнятого простору на папері [12, с.27]), варто визнати, що пропуск, який сприймається читачем візуально, грає далеко не останню роль у графічній структурі верлібру. Як зазначає А. Костецький, “на зміст поетичного тексту певною мірою впливають навіть такі фактори, як простір розташування тексту, розмір полів, пропуски між строфами, між віршами, між текстами, оскільки простір коло тексту сприймається як частина тексту” [7, с.18]. Пропуск є сигналом зупинки, своєрідним пунктуаційним знаком. Пропуски також організують інтонаційну структуру поетичного тексту, часто виступаючи в ролі сигналу про зміну теми чи інтонації, сигналом про перебудову сприйняття. На інтонаційну структуру вірша впливає й розмір пропуску, оскільки він є прямо пропорційним до паузи. Таким чином, пропуски не тільки членують поетичний текст, а й, організуючи його інтонаційну структуру, процес сприйняття, являють собою засіб зв’язку частин тексту, вказують на ритмічні й семантичні паузи в його структурі. У верлібрі пропуск відіграє, з одного боку, таку ж саму роль, як і в будь-якому поетичному тексті (наприклад, слугує для відокремлення однієї строфи від іншої), а з іншого – є сигналом, який фіксує певні зміни у “русі думок” ліричного героя. Так, досить часто пропуск “з” являється там, де автором використано такий стилістичний прийом, як пуант. Неочікуваності висловлюваного передує відповідна пауза, і саме пропуск дає читачам своєрідний сигнал щодо прочитання тексту, близького до авторської задумки. Прикладів верлібрових творів з “пуантичною” кінцівкою велика кількість, наводимо один із численних:

Страйк
Чоловіки
відмовилися працювати
Діти

відмовилися рости
Жінки
відмовилися народжувати
І тільки мудрі старі
як і завше
неквапно помирали [2, с.187]

Отже, проаналізувавши основні елементи графічної композиції та основні графічні прийоми віршованих творів, можна зробити висновок, що графічні можливості верлібру є безмежними. Варто погодитись із дослідниками, які надають графічному оформленню вільного вірша великого значення, оскільки графіка (нарівні з інтонацією та композицією) є одним із головних критеріїв, на основі якого можна створити “портрет” верлібру і який потребує подальших досліджень і узагальнень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біденко М. Мисліте. – К., 2000.
2. Бригинець О. Прогноз на вчора // Дніпро. – 1991. – № 4. – С. 187-189.
3. Бригинець О. Ритми // Дзвін. – 1991. – № 1. – С. 23-25.
4. Гаспаров М. В поисках “настоящего верлибра” // Литературная учеба. – 1980. – № 6. – С. 209-211.
5. Голобородько В. Слова у вишиваних сорочках. Вірші. – К., 1999. – 110 с.
6. Кордун В. Татарське зілля. Поезії // Кур’єр Кривбасу. – 1999. – № 115. – С. 97-107.
7. Костецкий А. Г. Содержательные функции поэтической графики // Автореф. дис... канд. фил. наук. – К., 1975. – 24 с.
8. Крат А. Координати часу. Поезії. – К., 1994. – 111 с.
9. Куприянов В. Предпосылки и перспективы // Вопросы литературы. – 1972. – № 2. – С. 150-155.
10. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
11. Метс А. О свободном стихе // Писатель и жизнь: Сб. ист.-лит., теор. и крит. статей. – М., 1978.
12. Овчаренко О. А. Русский свободный стих. – М.: Современник, 1986.
13. Орагвелидзе Г. Стих и поэтическое видение. – Тбилиси, 1973. – 198 с.
14. Тимофеев Л. И. Очерки теории и истории русского стиха. – М., 1958.
15. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 334 с.
16. Холшевников В. Е. Типы интонации русского классического стиха // Слово и образ: Сб. статей. – М.: Просвещение, 1964.

17. Черемисина Н. В. Применение статистического анализа при исследовании ритмоинтонационной организации художественной речи // Вопросы статистической стилистики. – К.: Наукова думка, 1974.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються графічні можливості вільного вірша. Графіка є одним із основних критеріїв розмежування поезії і прози, а графічне оформлення верлібру поряд із інтонацією та композицією – основні складові вільного вірша як літературного явища. Авторка розглядає елементи графічної композиції, такі, як астрофічна будова і пропуски, а також графічні прийоми – енжамбеман і свідоме ігнорування пунктуаційних знаків.

SUMMARY

The author analyses the graphic possibilities of free verse. Graphics (with intonation and composition) is one of the main attributes of vers libre as a type of verse. O. Demyanchuk considers the elements of graphic composition (antistanzaical structure and blanks) and graphic methods, including enjambement and punctuation marks disregard.

*Н. В. Болюбаш
(Харьков)*

УДК 821. 161.1 – 31

Н. С. КОХАНОВСКАЯ И Н. В. ГОГОЛЬ

Надежда Степановна Кохановская (Соханская) (1823 – 1884) – известная русская писательница второй половины XIX века, автор рассказов и повестей, правдиво отобразивших жизнь и быт дореформенной и пореформенной украинской деревни. Ее имя некоторые критики ставили в один ряд с Марко Вовчок, а ее произведения сравнивали с произведениями Н. В. Гоголя. В советские годы ее наследие не издавалось и не изучалось, так как писательница относилась к славянофильскому течению общественной мысли, считавшимся реакционным.

П.А. Анненков вслед за И.С. Аксаковым, А.С. Хомяковым и А.А. Григорьевым видел в писательнице продолжателя дела Н. В. Гоголя: «Известно, – писал он, – что г-жа Кохановская начинает с той точки, на которой остановился Гоголь: она ищет крепкого, физически и нравственно

мощного русского человека и в этом смысле может называться продолжателем Гоголя, исполняя и доканчивая его программу: показать миру глубину и величие русской души, удивить его новым необычным типом. Материалов для этого типа, недоделанного или покинутого Гоголем, г-жа Кохановская ищет в твердости религиозных убеждений, в преданности светлым преданиям родной поэзии и в нравственных самостоятельно выработанных началах провинциального быта нашего, который становится у нее питомником и рассадником многочисленной семьи крепких, изумительно – мощных людей» [3, с.22].

Философия многих произведений Кохановской перекликается с мыслями Гоголя, выраженными в книге «Избранные места из переписки с друзьями», в которой преданность идеалам ортодоксальной религии сочетается с проповедью смирения и всепрощения. Согласно теории славянофилов, добро – это все испытанное, удовлетворенное и установившееся, зло – все идущее, порывающееся, неудовлетворенное и протестующее. Таким образом, свобода жизненного творчества ее героев и героев Гоголя, является уже не просто свободой, а «свободой разумно-покорной» [2, с.200].

И Гоголь и Кохановская заставляют своих героев сильно и искренно чувствовать дикость некоторых общественных явлений, чтобы привести их к уверенности того, что «истинное добро заключается в согласии с действительностью и в строгом исполнении ее требований» [5, с.80]. Их идеалы – смирение, возведенное в степень деятельной силы, и прощение как единственный путь к примирению жизненных противоречий. Показывая бунт своих героев, писатели потом все равно проводят их через мытарства смирения, и в виде особенной награды показывают в перспективе прощение. Вместе с тем бунт их героев имеет принципиальные различия: у Гоголя он имеет социальный подтекст, у Кохановской – чисто нравственный. В этом легко убедиться, если сопоставить повести «Шинель» Гоголя и «После обеда в гостях» Кохановской.

В голевской «Шинели» раскрыта тема человеческого страдания, обусловленного социальными обстоятельствами. Запрограммированность несчастий Башмачкина – в чиновничьей иерархичности, в социальной несправедливости. Все детали гоголевской поэтики – предметные, портретные, сюжетные – стремительно ведут к художественной цели: создать чувство почти фатальности превращения человека в ничто, в ветошку, в «простую муху». И нарочито подчеркнутые неконкретность ситуации, неотчетливость портрета: в «одном департаменте», «один чиновник», «несколько рябоват», «несколько рыжеват», «когда и в какое время он поступил в департамент и кто его, этого никто не мог припомнить», «изъяснялся такими частицами, которые решительно не имеют никакого значения» – все эти подробности подсказывают не исключительность, а обыденность подобной судьбы [2, с. 585].

«Светлым гостем» Акакия Акакиевича в его жизни было не существо, а всего лишь шинель, а человеческие контакты исключались канцелярскими насмешками, переносимыми им с величайшей покорностью. Исчезновение «гостя» – истинная трагедия для героя, и она вместе с жестоким равнодушием «значительного лица», отказывается помочь ограбленному Башмачкину, приводит его уже не к дальнейшей духовной стертости, а просто к физической смерти. И последняя лишь обозначила крайнюю, предельную потерянность маленького человека в этом страшном мире: «И Петербург остался без Акакия Акакиевича, как будто бы в нем его никогда не было. Исчезло и скрылось существо, никем не защищенное, никому не дорогое, ни для кого не интересное, даже не обратившее на себя внимания и естествонаблюдателя, не пропускающего посадить на булавку обыкновенную муху и рассмотреть ее в микроскоп...» [2, с.600].

Обыденность судьбы и обыденность реакции на нее – ощущение этого дальнейшим повествованием как бы закрепляется: через четыре дня после похорон Акакия Акакиевича на его месте в департаменте уже сидел другой чиновник, приметы которого столь же безлики, как портрет Башмачкина, – только гораздо выше ростом, да буквы выставляет «гораздо наклоннее и косее» [2, с.610].

Всеобщая обезличенность чином у Гоголя – некий глобальный социальный закон. Он губителен для всех, для людей, стоящих на любой ступени социальной лестницы. «Значительное лицо», усмотревшее в покорной просьбе Акакия Акакиевича о защите бунтарства и бессмысленно бросающее в лицо пожилому человеку слова о буйстве молодых людей «против начальников и высших», еще недавно было совсем незлым существом, да «генеральский чин совершенно сбил его с толку» [2, с.590]. Гоголь сообщает, что обыкновенный генеральский разговор с низшими по рангу состоял в основном из трех фраз: «Как вы смеете? Знаете ли вы, с кем говорите? Понимаете ли, кто стоит перед вами?» [2, с.612]. Советские исследователи творчества Гоголя, анализируя проблему «бунта» в повести «Шинель», на этом акцентировали внимание и ставили точку. Однако сюжетный эпилог дает основание для более точного толкования позиции писателя. Гоголь в своем произведении показывает, что жестокость чина губительна и для самого носителя, но он может стать человеческим. Эпизод с мертвецом (в котором угадывается Башмачкин), стаскивающим с генерала его шинель, можно рассматривать и как некое нравственное предостережение «значительным лицам». Еще важнее для проблематики повести иное: генерал, от должностного распекающего которого умер в горячке Башмачкин, уже до самой смерти «почувствовал что-то вроде сожаления», «ибо его сердцу были доступны многие добрые движения, несмотря на то, что чин весьма часто мешал им обнаруживаться» [2, с.615].

В их произведениях нация предстает в духе исторических воззрений своей эпохи как внутренний единый организм. Как известно, своеобразие гоголевского творчества состоит в художественном синтезе возвышенного и комического, названного Белинским «смехом сквозь слезы» [1, с.130]. В повестях у Кохановской мы не найдем подобной тональности, в них нет подобных противопоставлений.

Основой повести «После обеда в гостях» коллизии служит семейный деспотизм, постоянный драматический элемент человеческой жизни вообще. Кохановская показывает внутреннюю жизнь людей, которая так же крепка и здорова, как крепки и здоровы ее герои. Главная героиня Любовь Архиповна – человек сильного характера, ее не сломили ни года, ни материальные заботы, ни бедная обстановка. Униженным оказывается ее муж – Никанор Семенович, который принадлежит к числу тех немногих людей, которые умеют любить и не требуют ничего взамен. Ни взаимности, ни благодарности, ни даже простого человеческого внимания от своей жены он не получал. Сила чувства его высказывается в силу его страданий, в нравственном мучении, которое он терпит от своей жены. Твердость его воли выражается в умении кротко сносить все страдания, без ропота, без озлобления, в умении молчать и терпеть, не надоедая любимому человеку своим присутствием, не преследуя жалобами и изъявлениями своих отвергнутых чувств. Его подвергают ежедневной, ежеминутной пытке, стараются вывести из терпения злыми насмешками и нескрываемыми признаками отвращения, – отверженный, осмеянный муж великодушно выдерживает все эти нападки. Вопреки своим страданиям, он защищает жену от деспотических притязаний ее матери. Однако в нем проснулось чувство, сдавленное громадным усилием воли, и требует взаимности во что бы то ни стало. Его глубокая, спокойная природа, потрясенная до основания, взбунтовалась. Не мудрено, что Любви Архиповне страшно стало от самой мысли возвратиться к своей холодности. Дело могло бы получить трагическую развязку.

«Прости меня, я больше не буду. Не будешь? Посмотрю я, как ты не будешь? Поцелуй меня! Ни прежде, ни после я так не видала и не слышала, чтобы человек лился так слезами, как я лилась тогда. Никанор Семенович меня обнял, держит возле себя. “Любаша! – говорит, – Бог с тобою! Христос с тобою! Крестит меня, целует меня, а я одно, что льюся слезами, припала на груди у него” [4, с.200].

Кохановская, как и Гоголь, не только создавала свой маленький мир, в котором она являлась полноправной хозяйкой, но и сама постоянно как бы пребывала в нем действующим лицом. Все его радости, тревоги не кажутся маленькими, а наоборот, «вырастают в меру человеческого роста» [5, с.82].

Сближает Кохановскую с творчеством Гоголя не только идейная близость, но и поэтика ее произведений, опирающаяся на традиции

южнорусского и украинского фольклора – напевность, красочность речи, сердечность интонации, множество песенных вставок в повествовании. Ей свойственно обстоятельное описание персонажей, их истории и характеров, неспешное движение увлекательного сюжета, любовное изображение быта, природы. Произведения Кохановской и Гоголя проникнуты патетикой народного и национального чувства, выраженной с исключительной проникновенностью, доступной любому чуткому читателю, в любое историческое время. Фольклорно-сказовое в них совмещается с трезвостью восприятия реального, а бытовые картины с национально-историческим пафосом.

Как известно, своеобразие гоголевского творчества состоит в художественном синтезе возвышенного и комического, названного Белинским «смехом сквозь слезы» [1, с. 130]. В повестях у Кохановской мы не найдем подобной тональности, в них нет подобных противопоставлений.

Кохановская, подобно Гоголю, находит в народной среде лучшие свойства национального характера, люди и народ олицетворяют живой дух нации в царстве мертвых душ. Оба писателя считали возможным отыскать и вызвать к жизни те же нравственные черты и в среде господствующих классов. В их произведениях нация предстает в духе исторических воззрений своей эпохи как внутренний единый организм.

Характер мужа Любви Архиповны определяют долготерпение и умение прощать. И страстно влюбленный в нее молодой чиновник Черный тоже безропотно принимает свою участь, не протестуя и не жалуясь. Автор считает, что дело не в том, чему человек радуется или утешается, а в том, что в этих радостях и огорчениях, какими бы ничтожными они не казались читателю, герой формирует свой характер, силу духа, моральные устои. «Назначение писателя в том, писала Кохановская, – чтобы давать нравственное и благородное направление страстям человеческим, знакомить человека с лучшей частью его самого» [5, с.95].

Кохановская, как и Гоголь, симпатизирует своим героям, относя их не столько к отдельным личностям, сколько к той общечеловеческой основе, которая в них проявляется, к тому просветленному человеческому образу, который везде найдет себе выход, несмотря на затмения, чинимые жизнью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белинский В. Г. О русской повести и повестях г. Гоголя // Избранные статьи. – М., 1970. – С.129 – 152.
2. Гоголь Н. В. Шинель // Избранные сочинения. – М., 1986. – С. 585 – 617.

3. Григорьев А. Явления современной литературы, пропущенные нашей критикой. Г-жа Кохановская и ее повести // *Время*, – 1861, №9. отд.2. – С. 20 – 23.
4. Кохановская Н. С. После обеда в гостях // *Повести*. – М., 1863. С.150 – 210.
5. Кохановская Н. С. Автобиография. – М., 1896. С. 80 – 95.

АНОТАЦІЯ

У статті зіставляється творчість відомої, але фактично не вивченої письменниці Н. С. Кохановської з творчістю М. В. Гоголя. Письменників зближували світоглядні позиції, а також деякі особливості поетики. Автор висвітлює також те, що відрізняло творчість письменників.

В основі статті – зіставлення повісті Гоголя «Шинель» і повісті Кохановської «После обеда в гостях», у яких автори постають як захисники «униженных и оскорбленных». Показавши бунт своїх героїв, письменники приводять їх до покори і примирення. Разом з тим бунт їхніх героїв має принципову відмінність: у Гоголя він має соціальний підтекст, у Кохановської – чисто моральний. У «Шинелі» трагедія Башмачкину обумовлена соціальними обставинами, у долі героя відбита нелюдність соціального ладу. Герой повісті Кохановської Никанор Семенович – жертва сімейного деспотизму, конфлікт його з дружиною, незважаючи на свою типовість для людських взаємин, має побутовий характер.

Ключеві слова: ідейна позиція, правда життя, проблема маленької людини, поетика.

SUMMARY

This article compares well-known but insufficiently analysed N. S. Kochanovskaya with creative works of N. V. Gogol.

The writers have the same views, and some special poetics. The author of the article elucidates their distinctions, too. The main idea is comparative analyses of the story of Gogol “Shinel” and the story of N. S. Kochanovskaya “Posle obeda v gostyah”, where the writers come forward in defence of the poor people. Having showed the strike of their characters, the writers bring them to submission and reconciliation. At the same time the strikes of their characters have the principle distinctions: Gogol has the underlying social idea, while Kochanovskaya has only the moral one. In “Shinel” we can see the tragedy of Bashmachkin which was caused by social circumstances. The character of N. S. Kochanovskaya, Nychanor Semenovich, is the victim of family despotism and the conflict with his wife has an everyday nature.

УДК 81"373.2

**ОСОБЕННОСТИ ОНОМАСТИКОНА НАУЧНО-
ФАНТАСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ
А.К. ТЕСЛЕНКО**

Изучению своеобразия собственных имен в научно-фантастических произведениях посвящены многочисленные статьи и выступления на конференциях, проводившихся в Украине и России. Так, на межвузовской научной конференции в Кировограде (1987 г.) К.Б. Зайцева и Е.Ю. Карпенко представили доклад "Закономерности функционирования собственных имен в фантастическом произведении. Творчество Р. Брэдли". На шестой республиканской ономастической конференции (Одесса, 1990 г.) Е.Ю. Андреенко выступила с докладом "Главная ономастическая антиномия научно-фантастических произведений", а на Всесоюзной конференции, посвященной проблемам научной фантастики (Николаев, 1991 г.), представила доклад "Функции собственных имен в научно-фантастических произведениях И.А. Ефремова". На VII Всеукраинской ономастической конференции (Днепропетровск, 1997 г.) был заслушан доклад Е.А. Калинюк о жанрообразующей роли онимов в научной фантастике. (Список может быть продолжен).

Произведения Р. Брэдли, А. Азимов, К. Бульчева, братьев Стругацких, И. Ефремова не раз становились объектом внимания ономастов. Научно-фантастические произведения этих авторов стали материалом диссертаций С.А. Мусаевой "Собственные имена персонажей научной фантастики на материале англоязычной литературы", Е.Ю. Андреенко "Комунікативно-прагматичний потенціал власних назв у науково-фантастичному тексті". Однако, несмотря на то, что изучению ономастических средств поэтики научно-фантастической литературы посвящено значительное число работ, творчество целого ряда писателей-фантастов остается до сих пор неисследованным.

Язык научной фантастики специфичен. После публикации романа "Час быка" Иван Ефремов дал интервью, в котором так описал особенности языка научной фантастики: "Мы пишем длинно, мы более описательны, мы привлекаем гораздо больше специальных слов, терминов, профессионализмов, сравнений, дегалей и т. д." [4, с. 315]. Можно продолжить: считается, что писатель-фантаст обладает большей свободой выбора средств для создания фантастического мира, в т.ч. при создании имен собственных, имеет возможность использовать приемы, недопустимые в реалистическом произведении. Однако "это только видимость свободы, поскольку

даже в фантастических произведениях автор все равно опирается на действующие ономастические системы и нормы” [2, с.119].

Ученые неоднократно подчеркивали, что при исследовании какого-либо текста нужно подходить к нему с различных сторон, учитывать различные аспекты функционирования языковых единиц. Анализ только литературной ономастики без учета специфики художественного текста будет, по мнению Т.В. Немировской, “несколько однобоким и малоэффективным, несмотря на выигрышность и заманчивость таких исследований” [7, с.2]. Чтобы исследование носило целостный характер, необходим специальный филологический анализ всего литературного произведения. Представление об ономастической системе будет неполным без исследования всех разрядов онимов, функционирующих в художественном произведении, их соотношения и участия в формировании поэтонимосферы.

Роль собственных имен в тексте произведения трудно переоценить. “Организирующая роль ономастического пространства в структуре художественного текста обуславливается системностью этого пространства: группировкой имен собственных по лексическим разрядам в зависимости от семантической функции, их словообразовательными особенностями, стилистической принадлежностью, отношением к категории узуальности, степенью экспрессивности”, – отмечает В.Н. Михайлов [3, с.10].

Художественное произведение – это особая сфера функционирования имен собственных. А.В. Суперанская считает, что “имена в художественных произведениях занимают промежуточное положение между именами реальных и вымышленных предметов, потому что а) денотаты их конструируются на основе опыта художника, писателя, музыканта, но не обязательно существуют в действительности, б) они создаются по моделям имен реальных или нереальных предметов с учетом принадлежности их к определенному ономастическому полю” [5, с.148].

Исследователи неоднократно отмечали, что функционирование имен собственных в тексте имеет свою специфику, так как “они могут и нести ярко выраженную смысловую нагрузку, и обладать скрытым ассоциативным фоном, и иметь особый звуковой облик” [1, с.4].

В ономастиконе художественного произведения наибольшую смысловую нагрузку несут на себе антропонимы, являющиеся неотъемлемыми компонентами в системе средств художественной выразительности. Подбирая имена, автор все-таки ориентируется на реальный именник, общепринятую формулу, с помощью которой можно передать информацию о социальном, национальном, возрастном положении именуемого лица. Кроме того, состав и сочетание антропонимов зависит и от социальной и эстетической позиции ав-

тора художественного текста, от общей культуры писателя и культуры той среды, в которой живет персонаж.

Как уже отмечалось выше, ономастическое пространство многих научно-фантастических произведений до сих пор остается неизученным. В данной статье делается попытка изучить структуру онимного пространства и функционирование собственных имен научно-фантастических рассказов украинского писателя-фантаста Александра Тесленко. В качестве источника нами был использован цикл рассказов, посвященных земным и космическим проблемам человечества, сложным отношениям людей с биокиберами: “Слово старого Джина”, “Фоліана”, “Дозвольте народитися”, “Повернення з Інкани”, “Посмішка кібера”, “Тату, про що ти думаєш?”, “Русуля”, “В моєму серці немає зла”.

Поэтонимы, функционирующие в составе этих произведений, многочисленны и разнообразны, поэтому классификация их может проводиться по различным основаниям.

Опираясь на классификацию имен В.М.Калинкина, в текстах данных произведений можно выделить следующие категории поэтонимов: антропоэтонимы, персонпоэтонимы, астропоэтонимы, космопоэтонимы, топопоэтонимы, эргопоэтонимы. Всего в 8 рассказах мы зафиксировали 744 отдельных употреблений собственных имен. Наиболее многочисленными являются антропоэтонимы. Поэтонимосфера романа состоит как из реальных имен, построенных по моделям, известным в языке, так и из фантастических, вымышленных. По числу входящих в их состав компонентов антропоэтонимы делятся на одночленные (*Астрагал, Остуда, Имбрикатус, Димниця, Шафран, Орн, Віроза, Гайвір*) и двучленные (*Аскольд Зимнич, Авенір Горлач, Вацлав Манчарський, Іліан Верн, Будимир Глей, Бернард Болл, Лавро Білий, Лукаш Гудим, Іван Чапол, Самійло Борунь, Іван Моревіль*). Как видим, все имена различны по своему происхождению: здесь встречаются русские (*Будимир*), древнеримские (*Антін*), древнескандинавские (*Аскольд*), древнееврейские (*Авенір*), древнегреческие (*Олександр*) имена.

Известно, что «творческому художественному сознанию с древнейших времен свойственно было стремление закреплять за поэтонимами такие компоненты содержательной структуры, которые “работали” бы на идейно-эстетическую сферу литературного произведения» [2, с.173]. Это характерно и для научно-фантастических произведений – с помощью поэтонима передается определенная семантическая информация, которая способствует раскрытию художественного образа. Ведь не случайно герои рассказа “В моєму серці немає зла” носят не только имена и фамилии иностранного происхождения (*Бернард Болл, Вацлав Манчарський, Іліан Верн*), а также необычные для украинского языка сочетания имен и фамилий: *Іван Моревіль, Авенір Горлач*. Мы счи-

таем, что этот прием автор использовал для того, чтобы передать идею всеобщего братства, объединение людей различных национальностей во имя всеобщей цели – спасение человеческой расы.

Среди антропонимов можно выделить группу имен, которые были построены автором по определенной модели – с помощью флексии *-ус/-юс*: *Кантарелюс, Имбрикатус, Лактариус, Агарікус*. Довольно часто автор использует в качестве собственных имен нарицательные, например, *Шафран, Верес, Рута* – здесь мы наблюдаем процесс перехода имени нарицательного в собственное, т.е. нарушение связи между значением имени и тем, что оно называет.

Следует также отметить тот факт, что герои Александра Тесленко путешествуют по страницам его произведений, взрослеют и меняются, перемещаясь из рассказа в рассказ, иногда даже обретая другое имя.

У персонажа, изначально именуемого только фамилией, в одном из последующих рассказов может появиться и имя. Например, в рассказе “Дозвольте народитися” мы встречаем героев с именами *Рута, Сфагнум, Бер* и только в “Поверненні з Інкани” мы узнаем, что полное имя одного из них – *Ніколіан Бер*, а из рассказа “Тату, про що ти думаєш?” мы узнаем имя *Олександра Сфагнума* и *Веслави Рутти*.

Кроме того, один и тот же персонаж в разных рассказах может называться по-разному. Так, например, в рассказе “Дозвольте народитися” один из героев носит имя *Верес*. Этот же герой в рассказе “Русуля”, его логическом продолжении, представлен как *Антін Курай*.

В текстах данных произведений также можно выделить группу антропонимов, которые выполняют только определительную функцию – это, в основном физические понятия и приборы, реально не существующие, “изобретенные” автором: *поле Аркону, индекс Сорка, енергія Прєя, тиск за Гребом, паливо/лічильник/закони Бакса*.

Имена биокиберов мы выделили в отдельную группу, дав им название “персонопоним” (от латинского *persona* – лицо, имея в виду “олицетворение” образа робота). В определенном смысле объяснимо, почему для их именования автор использует одноименную систему, ведь искусственно созданные существа не могут иметь фамилий, т.е. семейных имен. Имена биокиберам давали люди, их создавшие – об этом мы узнаем на страницах рассказа “Фоліана”, названного так по имени главной героини: “А які красиві імена почали давати. Правда ж? Фо-лі-а-на...” [7, с.29]. Еще одно подтверждение этому мы встречаем в рассказе “Слово старого Джина”: “*Старим Джином* його прозвали зовсім недавно, перед польотом, коли комісія зробила висновок, що він уже не цілком відповідає сучасним вимогам пілотажу” [7, с.4].

Не менее красивые и загадочно звучащие имена носят другие биокиберы: *Клітоцибер, Румеч, Армілярія, Крісна, Доброслав, Аманіта, Дьондюранг, Русуля*. Тем не менее, даже такие необычные по-

этонимы вызывают ассоциации, важные для понимания основных черт художественного образа. Например, поэтоним *Русуля* вызывает образ светловолосой девушки благодаря сходству имени с прилагательным “русый”. Имя *Доброслав* передает не внешность, а внутреннюю сущность героя через сочетание *добрий* + *славный*.

Иногда автор, используя прием авторской рефлексии, устами своих героев объясняет значение того или иного имени:

“ – Так, за паспортом я Дьондюраг... Хоча більшість моїх друзів додавають літеру “н”... Дьондюранг... Друзям видається, що так звучить милозвучніше й серйозніше, а я не заперечую...

-А чи знаєте ви, що означає ваше ім'я?

-Так. Безумовно. Я знаю все, що мене стосується. Дьондюрагом називали колись квітку з родини лілійних” [6, с.47].

Что касается астропозтонимов, то они составляют менее многочисленную группу, чем можно было бы ожидать от научно-фантастического произведения (их всего 5) – *Земля*, *Сонце*, *Центурія*, искусственная планета *Инкана* и курортная планета *Веріана*. К космопозтонимам (названия галактик, звездных скоплений, туманностей) мы относим *Сонячну систему* и *Всесвіт*.

Практически все топопозтонимы, представленные в анализируемых произведениях, используются для обозначения топообъектов придуманной автором планеты *Инкани*. Их можно разделить на следующие категории:

· ойкопозтонимы (названия населенных пунктов): города *Свіб*, *Дзябран*, *Нойвід*;

· урбапозтонимы (название улиц и других мелких объектов внутри населенных пунктов): улица *Соло № 567* (где номер входит в название улицы), улица *Верда*, площадь *Соло*;

· дромопозтонимы (названия путей сообщения и маршрутов): *Флітський міст*;

· оропозтонимы (имена гор, возвышенностей, впадин, трещин, провалов): *Далекий Яр*.

Построенные, в основном, по узуальным моделям эти топопозтонимы, как правило, не имеют аналогов в реальной топонимии, все они служат для создания необходимого фона.

Следует отметить, что изучение топонимии на материале научной фантастики представляет несомненный научный и практический интерес.

Кроме вышеупомянутых типов поэтонимов, можно выделить отдельную группу эргопозтонимов, к которым относятся собственные имена делового объединения людей: *Земна Рада*, *Дзябранський комбінат*, *кав'ярня “Галактика”*, *готельний комплекс “Біокібероза”*, *Инканська школа*.

Как видим, “работа писателя над собственными именами представляет собой сложный и трудоемкий процесс: фамилии, имена, наименования должны быть стилистически верны и точны, должны отвечать всему духу, целям, идее произведения, должны нести характерный колорит, а иногда и какой-то специальный смысл, особое значение” [1, с.4]. Удалось ли это Александру Тесленко – судить читателям, мы же, как исследователи, можем лишь попытаться “расшифровать” те значения и ассоциации, которые были вложены автором в то или иное имя.

Изучение имен собственных, функционирующих в рассказах А.Тесленко, позволило сделать предварительные выводы: произведения насыщены именами собственными, причем ономастикон писателя своеобразен, не похож ни на один из известных и является оригинальной системой, детальный анализ которой без сомнения представляет научный интерес.

Наиболее многочисленными и значимыми являются антропонимы и персонимы. Топонимы и эргонимы служат для создания фона, помогают более детально представить вымышленный мир планеты *Инкана*, созданной людьми и киберами “в 142 звездном метакаскаде в 2860 году”.

В дальнейшем предполагается несколько вариантов продолжения работы. Так, кажется интересным провести сопоставительный анализ данных рассказов с произведениями, в которых автор касается реальных, земных проблем, моделирует морально-этическое состояние общества в далеком будущем, а именно “Іронічний диптих”, “Так Альбіноса”, “Крізь базальт Інкани”, “Просто так, для щастя”, “Восьме життя”, “У передчутті передчуття”, “Колесо” та ін. Кроме того, было бы интересно глубже исследовать семантику и этимологию антропонимов, составить словарь собственных имен, используемых автором в своих произведениях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горбаневский М.В. Ономастика в художественной литературе: Филологические этюды. – М.: Изд-во УДН, 1988. – 88 с.
2. Калинин В.М. Поэтика онима. – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.
3. Михайлов В.Н. О специфике литературной ономастики // Вопросы стилистики. – Саратов: СГУ, 1988. – С. 3-19.
4. Савченко Г. Как создавался “Час Быка” (беседа с Иваном Ефремовым) // Молодая гвардия. – 1969. – № 5. – С.307-320.
5. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 367с.
6. Тесленко О.К. Дьондюранг: Наук.-фантаст. Оповідання і повісті. – К.: Веселка, 1987. – 246 с.

7. Юшкова Е.А., Лабунец Н.В. Имя собственное в контексте научно-фантастического произведения // <http://www.rusf.ru>

АНОТАЦІЯ

Науково-фантастичні твори є дуже цікавим матеріалом для науковців, які займаються проблемами літературної ономастики. Ономастичний простір багатьох науково-фантастичних творів все ще залишається невивченим. У цій статті було зроблено спробу проаналізувати структуру онімного простору та функціонування власних імен в науково-фантастичних оповіданнях українського письменника О.Тесленко. Матеріалом дослідження послужили тексти восьми оповідань. У результаті дослідження були виділені найчисленніші категорії поетонімів, а саме антропоетоніми та персонопоетоніми, та був проведений їх аналіз.

SUMMARY

Works of literature which belong to science fiction represent an interesting material for the scientists who concern themselves with the literary onomastics. Onomastic area of many science-fiction works hasn't been studied yet. In this article an attempt to analyze the structure of onomastic area and functioning of proper names in the science-fiction stories of O. Teslenko was made. The texts of eight stories gave the material for investigation. As a result the most numerous groups of poetonyms were singled out, namely anthropoetonyms and personoetonyms. The analysis of them was also made.

*И.Д. Стоянова
(Горловка)*

УДК 81"367.4

АНТИУТОПИЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАК ЭКСПОНЕНТ ВЕРБАЛИЗОВАННЫХ СИНТАГМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ИМЕН КОНЦЕПТА СТРАХ

Современная лингвистика все чаще обращается к изучению языковой репрезентации внутреннего мира человека, его эмоциональной сферы. Человек является не только мыслящим, но и глубоко эмоциональным существом. Таким образом, эмоциональные состояния, обуславливая когнитивные процессы человека, являются неотъемлемой частью его номинативно-коммуникативной деятельности. В русле

когнитивного подхода формируется активное понимание того, что именно язык обеспечивает доступ к внутреннему миру человека, к языковым структурам его опыта. Наше представление об окружающей действительности объективируется в языке и формирует базу для анализа тех процессов, которые занимают место в человеческом сознании и мышлении [11, с.109; 12, с.59].

Наряду с когнитивизмом одним из аспектов новой парадигмы выступает дискурсивность. Сущность этого принципа заключается в том, что язык понимается как феномен, который служит для передачи знаний от поколения к поколению [6, с.13], таким образом, именно от знаний о языковой системе и знаний о мире зависит успешность языковой коммуникации [3, с. 51]. Активизация поисков в направлении изучения концептов в дискурсивной практике человека является одним из основных направлений современной когнитивной лингвистики.

Эмоции, являясь объектами идеальными, в языке отражаются посредством специфической кодификации – *знаков*. В их языковом формате выделяются ассоциативные связи двух видов: между именем и значением, с одной стороны и между словом и экстралингвистическим объектом – когнитивным стимулом, с другой стороны, т. е. эмоция / чувство [14, с.54]. Языковой знак – материально-идеальное образование, репрезентирующее предмет, качество, отношение объективной действительности и представляющее собой единство содержания и последовательности фонематически дифференцированных звуков [1, с. 30].

В работе дается анализ единиц на синтагматическом уровне, т. е. их синтагматическая сочетаемость, «расшифровывающая» сущность концепта страх, сферой обитания которого является его речепотребления – дискурсивные тексты [5, с.268]. Рассмотрение дистрибутивных и контекстуальных связей основных номинантов концепта в рамках макро- и микротекста позволяет выявить дополнительный набор релевантных признаков вербализованных концептов: значение единиц в словосочетаниях обогащается за счет актуализации концептов и их коррелятов [15, с.98].

Одним из наиболее важных видов лексико-синтагматического сочетания слов в речи является словосочетание [7, с.51-59] – когнитивно-дискурсивное образование [9, с.15], сложный номинативный комплекс с денотативной ремой и неидиоматичным характером номинации [4, с.74].

Исследование сочетаемости ключевых имен концепта *страх* позволяет выявить модели, целостность которых формируется на основе семантических и категориальных признаков и имеет форму дистрибутивных моделей глагольных и именных словосочетаний [15, с.134].

Концепты, в нашем понимании, – *дискурсивные* единицы и как сложные смысловые образования ситуативно обусловлены.

Исследованию репрезентации эмоций на синтаксическом уровне посвящено большое количество работ (Беседина 1995, Зализняк 1985, Романовская 1991, Ушакова 1978.). Синтаксис располагает широкими возможностями для передачи психического состояния субъекта [13, с. 28-30]. Признавая существование определённых синтаксических моделей для выражения эмоционального состояния субъекта, можно установить специфические модели для выражения какого-либо конкретного эмоционального состояния. Исследование моделей синтаксиса и анализ сочетаемости номинативных единиц даёт дополнительную информацию о специфике проявления и функционирования исследуемого концепта, так как «семантические свойства лексических единиц наиболее ярко проявляются в синтагматике» [10, с. 79].

Синонимические ряды концептосферы исследуемого концепта позволяют дополнить набор семантических признаков концепта *страх* в антиутопическом дискурсе (далее АД) сопоставляемых лингвокультур. Материалом для лингвокультурологического анализа послужили русско – и украиноязычные тексты писателей – антиутопистов 20 века. В нашем исследовании номинативные единицы представлены глаголами и существительными первичной номинации (*боятся, испугаться, ужасаться, бояться, лякаться, жасаться, страх, испуг, тревога, ужас, страх, зляк, тривога, жах*).

Лексические средства признаются нами важнейшим источником экспликации концепта, поскольку дают наиболее полную и достоверную информацию об универсальности и специфичности его восприятия, осмысления представителями различных культур.

Объектом исследования является – антиутопический дискурс, содержанием которого является изображение реализованного насильственным путем идеала, описание несправедливого общества, где прогресс становится орудием принуждения и борьбы со всяким проявлением инакомыслия [2, с. 167-175], становясь идеологическим средством манипуляции. Внутреннюю «атмосферу» АД составляет страх [7, с. 68-71], который вытесняет все остальные человеческие чувства, является действенным средством послушания законам тоталитарного государства и отречения от всего личного.

Цель данного исследования – определить корпус языковых единиц, реализующих в своих семантических структурах в процессе именованного значения имен концепта *страх*. В работе используется контекстуальный анализ, позволяющий проследить специфику функционирования языковых единиц в текстах АД. Предмет исследования – синтагматические модели, репрезентирующие концепт *страх*.

Актуальность исследования обусловлена общей антропоцентрической направленностью современных лингвистических студий на изучение и описание вербализованных фрагментов эмоционального

мира человека. Указанная цель предполагает решить проблему анализа синтагматических моделей, номинирующих исследуемый концепт, поскольку именно в контексте наиболее ярко проявляются их семантические свойства. Анализ контекстуального функционирования номинантов страха позволяет обнаружить дополнительные содержательные аспекты исследуемого концепта и дает возможность более детально представить его внутреннюю смысловую структуру и специфику его языковой реализации.

В результате анализа имен исследуемого концепта контекстуального употребления в сопоставляемых языках установлено, что для объективации концепта *страх* в русском и украинском языках используются модели двух видов: глагольные и именные. Представим глагольные модели типа: V + предлог + N (страх) – *жар сделался от, затошило от, описался со, заикаясь от, трясся от, заревела от, трепетал от, заметался в, потерял сознание от, холодеть от, чуть с ума не сошла от, помутилось в голове от, разумом повредился со страха /ужаса / испуга; сердце спотикається від, сердце стискається від, не може рухнутись від, здригається від, блідне від, мороз проходить по спині і рве груди від страху / зляку / жаху; V + N (страх) – *подходил, поднимался, слабел, отступил страх / ужас; відчувати, наводити, подолати, стримувати, переборювати страх / зляк / жах; N (страх) + V – страх делится, живет, томится, волнение мешает; жах шириться, тривога пролітає, жах охоплює* и именные модели типа: A + N (страх) – *смертельный, смертельно-сладостный, тоскливый, темный, прозрачный, первый, свежий, сухой, душный, спертый страх / испуг / ужас; виразний, несильний, мовчазний страх / зляк / жах; A (страх) + N – тревожный восторг, преужасный столп, панический импульс, страшное дело, страшным криком; страхітні образи минулого, страшна тиша, страшний пал, страшна вага голови, жажна тривога, тривожний, зляканий вигляд, боязка радість, страхітна паца, сполохана птиця, жахне страхіття.**

Вышеперечисленные модели являются продуктивными и наиболее частотными в сопоставляемых языках. Особенность функционирования номинативных единиц концепта *страх* в глагольных моделях заключается в том, что имя – номинант страх (и его синонимы) выступает в качестве зависимого, обозначая объект воздействия в моделях типа: V+ предлог +N (страх), V + N (страх) – (*чувствовать страх, обезуметь от страха, відчувати тривогу, блідне від страху*), и в качестве субъекта действия в модели типа: N (страх) + V – (*страх поглощает, ужас сковывает, жах охоплює, страх жене*).

В том случае, когда имя концепта *страх* выступает в роли семантически главного слова в глагольной модели типа: N (страх) + V, страх воспринимается носителями языков как *деятель*, так как имеет мес-

то *персонифіцирование* страха, приписывание ему деятельностиных, физических характеристик.

В результате анализа случаев употребления наречий из концептуального поля страха в текстах АД нами были выявлены следующие особенности их употребления и сочетаемости. Наречия, номинирующие исследуемый концепт, в результате контекстуального употребления рассматриваются как единицы, выражающие страх. Кроме того, наречия могут характеризовать действия субъекта в АД, типа: V + Adv – *волнуясь ужасно, испугался панически, взволнована ужасно, робел ужасно, зыряка испуганно; блукає очима тривожно, шкандибають боязко, кидає очима боязко, шарпається злякано, готується до оборони тривожно, відривається від дверей ізлякано, затихає душа злякано;* и усиливать значение признака, типа: Adv (страх) + Adj – *страшно умный, ужасно радостный, ужасно интересный; страшно позасліплювані, страшенно переляканий.*

Наблюдение за контекстуальным употреблением языковых единиц, объективирующих страх в художественных текстах АД, показывает, что для сопоставляемых языков продуктивными оказываются глагольные и именные модели, которые представляют большую ценность по сравнению с употреблением однокомпонентных аналогов, поскольку каждый элемент эксплицирует различные аспекты и признаки объекта или действия, особо значимые для говорящего в момент коммуникации. Выбор той или иной многоаспектной языковой единицы для описания ситуации переживания страха несет определенный когнитивный опыт, существующий в сознании говорящего.

В результате проведенного анализа сочетаемости имен концепта *страх* на материале русско – и украиноязычного АД выявлены следующие семантические признаки исследуемого концепта: • временные: а) продолжительность страха: *постоянный, повторяющийся, вечный страх /ужас; постійний, багаторічний, страх виявився постійним;* б) кратковременность, внезапность: *промелькнувшее чувство страха, вдруг испугавшись; пролітає тривога, прокочучється буря жаху, хвиля паніки, раптове хвилювання;* • крайняя степень страха: *полная паника, смертельный ужас; шалений страх, нестерпный жас;* • возможность преодоления страха: *страх слабел, выдавить из себя страх, замкнуть страх, подавил страх; тривога спурхує з очей, переборюючи страх, визволитись від страху;* • социальный аспект страха: *испугавшись, что его заподозрят в чем-то, в испуге будущего наказания, страх умереть с голоду, страх убытка, страх совести;* • непонятность, необъяснимость страха: *необъяснимый, неведомый страх, непонятная тревога; надзвичайний жас, містичний страх, потайний страх;* • страх + наполняемость: *его глаза были полны ужаса, черный ужас наполнил его до краев; очі повні якогось жаху, наповнили його жахом;* • ненор-

мальность страха: *панический ужас, панически испугался; дика хвиля паніки, заціпенілий в очах жах, дикий жах.*

Релевантным для сопоставляемых языков является указание на “временные характеристики” переживания страха. Кратковременность является стереотипическим признаком концепта *страх*. В русском и украинском текстах АД указывается на „неожиданность”, „внезапность” возникновения страха, что репрезентируется с помощью глагольных моделей (*ужас охватывает, страх одолевает, жах обгортає, жах охопив*). Во всех языках страх воспринимается как деятель: *страх вспыхнул, погас, прошел, исчез, поднимался, отступил, тревога тронет сердце; страх коле сердце, непокій росте, змішання охоплює, жах жене.*

Для славянских культур физиологическая трансляция страха в глагольных и именных моделях является прототипической: *заикаясь от волнения, трясся от страха, заревела от ужаса, трепетал от испуга; руки тремтять, ноги тремтять, підгинаються від ляку, умліває від страху, шоколадні від тривоги й хвилювання обличчя.*

Описание поведения человека в ситуации психического переживания страха находит также отражение в невербальных маркерах сопоставляемых культур: *отшатнуться в испуге, очуметь от страха; сковують мій язик від зляку, безгучно скрикує жахом, скидає руками, серце стискається від жаху, і не може рухнутись*

В ходе исследования синтагматики номинантов концепта *страх* в русской и украинской лингвокультурах нами установлен ряд общих семантических признаков, характерных для исследуемых лингвокультур:

• „наполняемость страхом”, „интенсивность”, „продолжительность и кратковременность”, „возможность преодоления”, • выявлены культурно специфические признаки исследуемого концепта, как его „ненормальный» (патологический характер) и „социальная зависимость» (этот признак типичен для русской лингвокультуры).

В русском и украинском языковом сознании переживание страха связано с душевными и психическими переживаниями, ментально представленные различными вербализованными моделями. Страх воспринимается как тягостное, мучительное, продолжительное, интенсивное по характеру по своей природе переживание.

Для АД русской и украинской лингвокультур свойственно максималистское отношение к окружающему миру, потому переживания страха, затрагивая самые глубинные чувства, провоцируя возникновение сопутствующих негативных ощущений, являются стереотипическими эмоциями и чувствами этносов.

Исследование антиутопического дискурса предполагает дальнейший анализ концептов, типичных для дискурса разноструктурных языков. Недостаточно изученной остается проблема категориального аппарата антиутопического дискурса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гамзюк М.В. Эмотивный компонент значения у процесі створення фразеологічних одиниць: на матеріалі німецької мови: монографія – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 256 с.
2. Горетич И. Антиутопия 20 века. Замятин: Мы. – Оруэлл: 1984 // Slavica Debrecen. 1991 – 25.
3. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека. Психолінгвістическіе ісследованія.- Воронеж: Из – во Воронеж. гос. ун-т, 1990. – 205 с.
4. Квеселевич Д.И. Інтеграція словосочетания в современном английском языке. – К. Вища школа, 1983. – 83 с.
5. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах.- Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
6. Кубрякова Е.С. Об актуальных задачах теории словообразования (на рубеже веков) // Мат-лы межд. конф. посвящ. науч.насл. проф. М.Д.Степановой и его дальнейшему развитию. – М.: МГЛУ, 2001 – С. 11-18.
7. Ланин Б.А. Мотивы страха и смерти в романе Е.Замятина „Мы” // Воронежский край и зарубежье. – Воронеж: ВГУ – МИПП „Логос”, 1992. – С. 68-71.
8. Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка. – К.: «АСА», 1998. – 362с.
9. Медникова Э.М. Значение слова и методы его описания. – М.: Высшая школа, 1974. – 202 с.
10. Михайлова И.Б. Чувственное отражение в современном научном познании.- М.: Мысль, 1972.- 277 с.
11. Панченко Н.Н. Национально-специфическая интерпретация понятий «обман» / «ложь» в паремиологическом аспекте // Языковая личность: вербальное поведение: Сб. науч.трудов / Под ред. Красавского Н.А. – Волгоград: Из-во «РИО», 1998. – С. 26-30.
12. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення: Монографія. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
13. Потемня А.Ф. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993. – 189 с.
14. Филимонова О.Е. Язык эмоций в английском языке. Когнитивный и коммуникативный аспекты: Монография. – СПб: Издательство РГПУ им. А.И. Герцена, 2001. – 259 с.
15. Шамаева Ю.Ю. К функциональному осмыслению когнитивной модели эмоций в естественном языке // Сб. науч. докл. 10 Міжн. наук.конф. з функціональної лінгвістики «Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации». – Симферополь, 2003.

16. Янова О.А. Номінативно-комунікативний аспект позначення „Усмішки” як компонента невербальної поведінки. – К., 2001, – 190 с.

ИСТОЧНИКИ ПРИМЕРОВ

1. Аксенов В. Остров Крым – [http:// www.lib.ru /](http://www.lib.ru/).
2. Винниченко В. Сонячна Машина. – Київ: Дніпро, 1988. – 654 с.
3. Войнович В. – Москва 2002. – М.: Ескимо, 2004. – 384 с.
4. Замятин Е. Мы. – М.: Современник, 1989. – 560 с.
5. Искандер Ф. Кролики и удавы // Собр. соч.: в 4-х томах. – 2 том – М.: Молодая гвардия, 1992. – 572 с.
6. Іранець О. Рівне / Ровно (Стіна) // Кур'єр Крив басу. – 2001. – №12. – С. 15-48.
7. Платонов А. Котлован. – М.: Книжная палата, 1988. – 320 с.
8. Платонов А. Чевенгур. – М.: Высшая школа, 1991. – 654 с.
9. Толстая Т. Кысь. – [http:// www.lib.ru /](http://www.lib.ru/).

АНОТАЦІЯ

У роботі розглядаються дискурсивні синтактичні моделі концепту страх, за допомогою яких формується антиутопічний синтаксис дискурсу. Подаються етнокультурні лексико-семантичні ознаки синтаксичних моделей антиутопічного дискурсу російської та української мов.

SUMMARY

This work focuses attention on the investigation of syntactical models of concept «fear», considered to be the basis of antiutopian syntax of discourse. It demonstrates linguocultural lexico-semantic peculiarities of the syntagmatic models in Ukrainian and Russian antiutopian discourse.

УДК: 833 (Укр)+415.613+20 (Англ)+820 (73)

**ВИДИ ТРАНСФОРМАЦІЙ
У ПЕРЕКЛАДНОМУ ТЕКСТІ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ДЖЕКА ЛОНДОНА
„БІЛЕ ІКЛО”)**

Невипадковим є той факт, що з розвитком національної мови в Україні, виокремившись у окрему галузь філології, з особливою інтенсивністю розвивається така наука, як перекладознавство. Але, на жаль, ще досі в Україні практично відсутні посібники з перекладу українською мовою англійських текстів, що негативно впливає на рівень підготовки професійних перекладачів. Це й зумовило **актуальність** роботи.

Метою статті є дослідження та контрастивний аналіз трансформацій, які відбуваються при перекладі з англійської мови на українську.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

-з'ясувати роль перекладу та причини трансформацій;

-обґрунтувати поняття метатакис;

-розглянути види трансформацій, які відбуваються при перекладі.

Теорією, практикою та історією перекладу займались О. Федоров, М.Рильський, І. Франко, П. Тичина, В. Коптілов та багато інших. Їхні дослідження висвітлюють надзвичайно цікаві питання художнього перекладу, бо, на думку теоретиків і практиків, кінцевою метою перекладу повинно бути не копіювання мови оригіналу, а відтворення тієї єдності змісту і форми, яким є художній твір [8, с. 9]. Отже, результат перекладу – це новий текст, смислове наповнення якого хоч і бере витоки в іншомовному джерелі, та прокладає своє власне річище вже на іншому мовно-буттєвому ґрунті. Розбіжності української та англійської мов полягають у різних загальних закономірностях співвідношення граматичних форм і конструкцій мови оригіналу та перекладу, у відмінностях складу синтаксичних конструкцій та у відмінностях їхнього функціонування. Мовні причини застосування перекладачем трансформацій при перекладі базуються на тому, що специфічні особливості мови оригіналу (в нашому випадку, англійської) диктуються необхідністю перекладацьких перетворень внаслідок відсутності відповідних характеристик у мові перекладу (в нашому випадку, українській). До того ж, „переклад якогонебудь твору вимагає від перекладача знання найменше двох мов, а власне тої, на яку він перекладає, чи це буде його рідна мова, чи ні, а потім тої, з якої перекладає” [7, т. 1, с. 398].

В основі правильного перекладу лежить принцип адекватності, тобто відповідність тексту перекладу до тексту оригіналу. У завданні перекладу входить не тільки дослівна передача повідомлення мовою оригіналу, але й передача всіх особливостей стилю та форми повідомлення. Але адекватність перекладу, його максимальну відповідність оригіналу, не слід розуміти як абсолютну точність. Відсутність збігу в структурі двох мов спричиняють необхідність у лексичних, граматичних та синтаксичних трансформаціях. Жоден переклад не може бути абсолютно бездоганним, оскільки сама мовна система приймаючої літератури за своїми об'єктивними чинниками не може досконало передати зміст оригіналу, що неминуче призводить до втрати певного об'єму інформації. Оскільки граматична будова української та англійської мов досить відмінна (ці мови належать до різних структурних типів), то синтаксичні трансформації відіграють значну роль при перекладі.

У низці випадків при перекладі з однієї мови на іншу відбувається заміна однієї структури іншою. Ми називаємо це структурне перетворення терміном **метатаксіс** [6, с. 271]. Уперше цей термін використав Люсьєн Теньєр у своїй книзі "Основи структурного синтаксису". Розробкою різних аспектів цієї проблеми у наш час займається Чернівецька школа, а саме Н. В. Гуйванюк (на матеріалі української мови). Особливо ця тема актуальна з погляду проблеми перекладу художньої літератури з однієї мови (мовної структури) на іншу.

Зрозуміло, що в основному метатаксіс виникає тільки при переході від однієї мови до іншої, тобто при перекладі. Таким чином, у складних випадках перекладу ми змушені використовувати не тільки механічну операцію заміни одного слова іншим, але й удаватися до структури, відмінної від тої, яка наявна в реченні, що перекладається, тобто перекладачеві треба переосмислити речення мовою перекладу. Можна стверджувати, що переклади, в яких міститься метатаксіс, є свого роду глибинними перекладами. Досвід показує, що поверхневі переклади в такому разі не тільки незгарбні, але й здебільшого навіть неточні, тому що схема речення, що перекладається, відрізняється від схеми його перекладу іншою мовою. Звідси можна зробити висновок, що метатаксісні відношення потрібно враховувати раніше, до початку перекладу, оскільки вибір тої чи тої структури має вирішальне значення у процесі перекладу й визначає вибір його варіантів такою мірою, що переклад може виявитися не тільки неточним, але й зовсім неможливим, якщо проблема вибору структури не вирішиться на початку і, якщо перекладач здійснить невиправну помилку, легковажно обравши шлях, з якого вже не може зійти.

Метатаксіс – це втілення принципу незалежності структурного плану від семантичного, оскільки проблема полягає в тому, щоб пе-

редати семантичний зміст речення, що перекладається, засобами іншої структури.

Цілком очевидно, що перекладу підлягає семантичний зміст речення, а не його структура, оскільки читачеві перекладу необхідно знати тільки зміст речення і його зовсім не цікавлять особливості його будови; враховувати останнє є обов'язком перекладача.

Наше ж дослідження полягає у тому, щоб дослідити співвідношення конструкцій мови оригіналу (англійської) та перекладу (української).

Проаналізувавши переклад повісті Джека Лондона „Біле Ікло”, ми виділяємо адекватні перетворення речень при перекладі. Розглянемо кожен з цих видів трансформацій докладніше.

Нульовий переклад використовується в умовах синтаксичної або лексико-семантичної недоречності відтворення вихідної форми в одиницях мови перекладу.

Проблема перекладу формального підмета англійської мови на українську вирішується, як правило, із застосуванням таких прийомів, як нульовий переклад, функціональна заміна, перестановка. Нульовий переклад використовується для англійських речень із формальним підметом, що носить винятково граматичний характер і не має лексико-семантичного змісту. В англійських безособових реченнях використовується формальний підмет, який виражений займенником *it*, тому що в англійській мові підмет є обов'язковим елементом речення.

Нульовий переклад практично ніколи не застосовується для присудка за винятком перекладу з англійської мови називних або буттєвих речень, у яких зміст вихідного присудка полягає в констатації буття того чи того об'єкта.

В оригіналі	У перекладі
“It’s darn good coffee,” Henry said enticingly [10, с. 110].	А кава ж смачна, - спокушав Генрі [5, с. 16].
“It’s a she-wolf,” Henry whispered back [10, с. 108].	Вовчиця, - пошепки відповів Генрі [5, с. 14].
It was warm and comfortable [10, с. 121].	У кімнаті тепло й затишно [5, с. 26].
Its coat was the true wolf-coat [10, с. 112].	Справжня вовча шерсть [5, с. 18].

Однак у тих випадках, коли формальний підмет містить які-небудь значущі семи, які в українській мові вимагають лексичного втілення, потрібна функціональна заміна, тобто лексична одиниця, що включає які-небудь семи, властиві вихідному формальному підмету. До числа таких підметів можна віднести займенники „you”, „we”, „they” та „one”, які вживано в невизначеному змісті, наприклад, для узагальнення, повчання, для позначення невідомого суб'єкта дії. Вони перекладаються українською мовою як *кожний*, *будь-яка людина*,

люди. У таких випадках у перекладі можна застосовувати функціонально подібні, але формально інші синтаксичні структури української мови, тобто, неозначено-особові, узагальнено-особові або безособові речення. Якщо ж вихідна невизначеність супроводжується більш виразними семантичними компонентами, то при перекладі відбувається функціональна заміна – особова синтаксична структура, у якій підмет виражається вже не займенником, а яким-небудь узагальнено-значущим словом.

В оригіналі	У перекладі
They could even see these forms move at times [10, с. 108].	Час від часу навіть видно було, як вовки переходять з місця на місце [5, с. 14].
They camped early that night [10, с. 113].	Цього вечора отаборилися рано [5, с. 19].

Функціональна заміна використовується при частковій розбіжності структурно-семантичних властивостей тієї або іншої синтаксичної одиниці у вихідній мові та мові перекладу.

Функціональна заміна є найбільш частотним прийомом при перекладі присудка. Найпоширеніший варіант – це заміна дієслівного присудка іменним, і навпаки.

Вихідний дієслівний присудок при перекладі українською мовою перетворюється в іменний, супроводжуючись перетворенням прямого додатка в іменну частину присудка.

Вихідний іменний присудок перетворюється в дієслівний при перекладі українською мовою, що супроводжується перетворенням іменної частини в обставину способу дії.

В оригіналі	У перекладі
The different lines were rapidly approaching a point [10, с. 116].	Різні лінії хутко зближувалися [5, с. 22].
They were all about him and the fire, in a narrow circle [10, с. 117].	Вовки оточили його й багаття тісним кільцем [5, с. 22].
She was not more than half a dozen feet away, sitting in the snow and wistfully regarding him [10, с. 119].	Вона сиділа на снігу не далі як на шість футів і сумно дивилася на нього [5, с. 25].
But there was another sound [10, с. 123].	Чути було ще й інші звуки [5, с. 29].
They were good to eat [10, с. 150].	Вони смачні [5, с. 55].
Here the very air was palpitant with life [10, с. 168].	Тут саме повітря дихало життям [5, с. 71].
But it was not all easy for White Fang [10, с. 264].	Але часом Білому Іклу велося дуже тяжко [5, с. 165].

Дуже часто функціональна заміна доповнюється таким прийомом, як *перестановка компонентів речення*. Цей прийом використовується, коли послідовність елементів, при спільності значення, визначається різними мовними традиціями актуального членування речення у вихідній мові та мові перекладу.

В оригіналі	У перекладі
He could not understand at first [10, с. 122].	Спершу він не міг зрозуміти [5, с. 28].
Henry laughed defiantly [10, с. 110].	Генрі зневажливо всміхнувся [5, с. 16].
He sat for a long while upon the sled [10, с. 116].	Генрі довго сидів на санках [5, с. 22].
Silence settled down again over the lonely land [10, с. 116].	Тиша знов огорнула безлюдний край [5, с. 22].

Перестановка місця обставин у зазначених прикладах диктується розходженням у способі вираження дій та їхніх ознак в українській та англійській мовах. Зміст цих речень в українській мові буде мати інше комунікативне значення, відмінне від вихідного: власне кажучи, це буде означати незвичайну дію, тобто буде ремою з погляду актуального членування речення, у той час як у вихідному реченні мова йдеться про звичайну дію, що становить актуальну тему речення, у якому головним повідомленням буде сама дія, а не спосіб її вияву.

Взагалі розходження в порядку слів і його функціональних особливостей в українській та англійській мовах змушує перекладача досить часто звертатися до прийому перестановки, що пов'язано насамперед з розходженнями у сприйнятті актуального членування речення. Так, в українському реченні комунікативно значущі компоненти, що несуть нову інформацію, тяжіють до кінця фрази, аж до розщеплення іменного присудка. В англійському реченні рема може виражатися будь-якими способами, які не вимагають обов'язкового розміщення значимої інформації наприкінці фрази (наприклад, за допомогою невизначеного артикля або специфічних зворотів).

Іншим важливим розходженням, що зумовлює застосування при перекладі перестановки, є вільне місце обставин часу в українському реченні на протигагу англійському, де місце обставини часу, незалежно від актуального членування, тяжіє до межового розташування: на початку або наприкінці (найчастіше) речення. Вжита наприкінці речення обставина часу автоматично сприймається носієм української мови як рема повідомлення, на відміну від носіїв англійської мови, для яких місце в реченні не обов'язково є рематично значущим.

Заслуговує на увагу також ще один прийом, який використовується у зв'язку з реченнями: *антонімічний переклад* (формальна негати-

вація / позитивація), тобто заміна негативної або питальної форми речення на стверджувальну або навпаки.

Антонімічний переклад є лексико-граматичною трансформацією, внаслідок застосування якої у перекладі з'являються або вилучаються елементи із заперечною семантикою із збереженням змісту слова або групи слів вихідного речення. Умови застосування такого перетворення, як правило, пов'язані з лексико-семантичним складом присудка.

Подібно тому, як у межах однієї мови існують слова-синоніми, одне з яких має формальне заперечення (наприклад, „недобрий – злий”), так само і між реченнями різних мов (одне з яких містить формальне заперечення) можуть існувати відношення смислової тотожності. При перекладі українською мовою з англійської часто негативна форма речення замінюється на стверджувальну.

Така трансформація негативації традиційно називається „антонімічною трансформацією”. Переважно вона має лексико-граматичний характер, оскільки внаслідок її застосування у перекладі (порівняно з оригіналом) відбуваються як лексичні, так і граматичні зміни.

Слід мати на увазі, що для англійської мови більш характерним є вживання мейозису (тобто двох формальних заперечень, що позначають позитивну якість), тому його слід використовувати при перекладі українських речень.

В оригіналі	У перекладі
For weeks and month he never made a sound [10, с. 271]. The snarling of his dogs was losing its efficacy [10, с. 120]. It was surely dead [10, с. 139]. It was to be expected [10, с. 141]. All of which is neither here nor there [10, с. 208].	На кілька тижнів чи й місяців він замовкав цілковито [5, с. 173]. Гарчання собак його вже не розбуркувало [5, с. 26]. Звір був неживий [5, с. 44]. Та інакше й не могло бути [5, с. 46]. Але це між іншим [5, с. 111].

Розглянувши таке складне й актуальне питання, ми дійшли висновку: 1) перекладання творів слід підтримувати, надавати перекладу іншомовних творів систематичності та цілеспрямованості, використовуючи при цьому надбання світової лінгвістики, літературознавства та суміжних дисциплін; 2) спираючись на праці Л. Теньєра та Н.В. Гуйванюк, ми розвинули та конкретизували поняття метатаксиста на матеріалі англійської та української мов. Розглядаючи метатаксист, зазначимо, що це структурне перетворення виникає при перекладі речень з однієї мови на іншу. Ця проблема є малодослідженим явищем і потребує ще досить серйозних та глибоких розвідок у різноманітних видах висловлювань; 3) розглянуті трансформації, які використовуються при

перекладі, як правило, доповнюють один одного, частково компенсуючи в такий спосіб неминучі втрати інформації, пов'язані з перетворенням вихідного тексту. Кожний вид трансформації спрямований насамперед на оптимальний спосіб передачі вихідної інформації в прийнятній для мови перекладу, і культурної традиції формах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуйванюк Н. В. Метатаксічні співвідношення в синтаксисі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. 2003. Вип. 6. Відп. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – С. 268 – 275.
2. Казакова Т. А. Практические основы перевода. English <=> Russian. Учебное пособие. – СПб.: Лениздат; Издательство «Союз», 2003. – 320 с.
3. Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2003. – 608 с.
4. Контрастивное исследование оригинала и перевода художественного текста: Сборник научных трудов / отв. ред. В. А. Кухаренко. – Одесса: ОГУ, 1986. – 162 с.
5. Лондон Дж. Біле Ікло. – К.: Веселка, 1976. – 183 с.
6. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса: Пер. с франц. Редкол.: Г. В. Степанов (пред.) и др.; Вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака. – М.: Прогресс, 1988. – С. 8 – 321.
7. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. т. – К.: Наукова думка, 1976 – 1986.
8. Хай слово мовлено інакше...”: Статті з теорії, практики та історії художнього перекладу/Упоряд. В. Коптілов / – К.: Дніпро, 1982. – 295 с.
9. Ilko V. Korunets. Contrastive typology of the English and Ukrainian languages. – Kyiv “Lybid” publishers, 1995.
10. London Jack. The Call of the Wild. White Fang. – М.: Progress publishers, 1976. – 288 p.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто види трансформацій, які використовуються при перекладі простих речень з англійської мови на українську. Систематизовано дослідження, присвячені обґрунтуванню лінгвістичного поняття „метатаксіс”. Запропоновано перспективи подальших досліджень у цій галузі тощо.

SUMMARY

The article deals with the forms of the transformations, which are used in translation of the Simple sentences from English into Ukrainian. The research dedicated to a linguistic phenomenon “metataxis” is systematized. In addition the future trends of this problem are proposed.

*И.А. Блинова
(Горловка)*

УДК 811.111.367.335.2

**ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ ПРЯМОЙ РЕЧИ
В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА ДЖОЙС КЭРОЛ ОУТС
«ПОТОМУ ЧТО ЭТО ГОРЬКО,
И ПОТОМУ ЧТО ЭТО МОЁ СЕРДЦЕ»)**

О выраженном авторском повествовании мы, как правило, говорим в тех случаях, когда в произведении художественной словесности отсутствует образ рассказчика; при этом повествование ведётся в третьем лице, а конкретный его субъект (т.е. тот, кто повествует) не обозначен. Главное, что определяет авторское повествование, – это не состав языковых средств, а точка видения «сверху», «всеведение». Авторское повествование называют нередко «объективным» или «объективированным», – в этом названии подчёркивается не столько некая условная незаинтересованность, отстранённость, «объективность» взгляда «сверху», сколько необозначенность конкретного субъекта повествования. В случае желанья изобразить действительность «изнутри» писатель вводит рассказчика – конкретного субъекта повествования.

Но передача повествования рассказчику – это не единственный приём перемещения точки видения в сферу субъекта, поскольку точка видения в авторском повествовании не находится постоянно «вверху», она может – что очень важно – смещаться, и смещаться в сферу сознания кого-либо из персонажей, т.е. временно становится точкой видения одного из персонажей, затем опять становится авторской или переходит к другому персонажу и т.д. Смещение точки видения из авторской сферы в сферу персонажа, субъекта – это субъективация авторского повествования. Соотношение «объективированного» и «субъективированного» авторского повествования в произведении словесности зависит от индивидуальной манеры писателя, его замысла, особенностей изображае-

мой сцени и т.д. Можно сказать, что субъективация авторского повествования, по общему мнению исследователей, становится распространённым приёмом англоязычной прозы XX – начала XXI века. «Современному писателю сцена, решённая через одного из героев, пусть и в третьем лице, т.е. сцена, решённая путём субъективации авторского повествования, представляется более достоверной, чем сцена, описанная в “объективированном” авторском повествовании» [3, с.273].

Особо отметим одно очень важное обстоятельство: субъективированное авторское повествование не перестаёт быть авторским. Формальным показателем этого служат, как правило, формы третьего лица глаголов.

Субъективация авторского повествования осуществляется с помощью определённой организации языковых средств, иначе говоря, с помощью определённых приёмов языкового выражения, которые, по мнению А.И. Горшкова, делятся на словесные (прямая речь, внутренняя речь, несобственно-прямая речь) и композиционные (приёмы представления, изобразительные приёмы, монтажные приёмы) [3, с.276]. Данное деление будем понимать в том смысле, что в случаях использования прямой речи (в том числе и диалога), несобственно-прямой и внутренней речи на первый план выдвигается установка на *чужую* (не авторскую речь), *чужое* слово, а в случаях использования приёмов представления, изобразительных и монтажных приёмов на первый план выдвигается установка на *чужую* (не авторскую) точку видения.

В настоящей публикации основное внимание будет уделено словесному приёму субъективации авторского повествования, такому, как прямая речь. Прямая речь, строго говоря, не является приёмом субъективации авторского повествования, а переход от одной формы словесного выражения (повествования) – к другой (диалогу между персонажами или, значительно реже, монологу одного персонажа). Однако, поскольку прямая речь, как правило, чередуется с авторским повествованием, условно её можно поставить в один ряд с приёмами субъективации авторского повествования.

Прямая речь представляет собой наиболее очевидный случай перехода на точку видения субъекта и, естественно, требует для своего изображения соответствующих субъекту языковых средств. Однако в произведении художественной словесности правдивое изображение языка персонажей не должно вступать в противоречие с особенностями авторского языка: существует некая линия соприкосновения авторского языка и языка изображаемого персонажа.

Под прямой речью в художественном произведении понимается передача письменных или устных слов одного из персонажей в их буквальном виде, с сохранением всех языковых особенностей его речи, а также эмоциональных оттенков выражения. Специфика стилистичес-

кого функционирования прямой речи возникает и развивается, таким образом, на основе близости к живой разговорной речи и выраженной персональности высказывания. «Прямая речь (от лат. oratio recta) – один из способов передачи *чужой речи* – воспроизводимая дословно речь какого-либо лица, оформленная как относительно самостоятельное предложение и вводимая в текст словами другого лица – автора этого текста, так называемыми авторскими словами, комментирующими ситуацию. Употребление прямой речи – свидетельство достоверности, подлинности приводимого чужого высказывания, и, кроме того, она косвенно передаёт уважение к источнику информации и сказанному им» [5, с.310]. Широкое употребление структур прямой речи в художественном литературном произведении обуславливает так называемый сценический, или драматический, способ изображения, при котором художественная ситуация даётся в её непосредственном становлении и развитии на глазах у читателя.

Традиционно в стилистике выделяются два вида прямой речи: прямая речь без вводящих её специальных авторских слов и прямая речь, вводимая авторской речью. Авторские слова, вводящие прямую речь, имеют важное значение: подготавливают читателя к восприятию речи персонажа, предварительно поясняя, в каком эмоциональном состоянии находится говорящий, что происходит за рамками разговора и т.д. По мнению ряда исследователей (А.И. Домашнев, И.П. Шишкина, Е.А Гончарова [4, с.102]), всё большее в прозаическом художественном произведении развитие получает прямая речь без вводящих её слов и предложений авторской речи, что придаёт повествованию особый динамизм: описание действия персонажа внезапно переносится на иной стилистический уровень, в субъективированный план изложения.

Сочетание авторской и прямой речи в произведении способствует созданию живого образа персонажа, в становлении которого речевой характеристике, или речевому портрету, принадлежит далеко не последняя роль.

Единицами синтактико-стилистического строя прямой речи являются не отдельные предложения, а сцепления двух и более структурно и тематически взаимообусловленных высказываний – диалогические единства. Диалогическая часть художественного произведения, диалог однозначно вычлениваются из сплошного текста благодаря обязательной пунктуационно-графической выделенности. Представляется, что его главная функция состоит в отображении непосредственного общения людей, населяющих художественный мир, – главных и второстепенных персонажей. То, что персонаж заявляет от своего имени (т.е. то, что оформляется как прямая речь), является самохарактеристикой литературного героя. Вне зависимости от смыслового наполне-

ния реплики, она многоаспектно характеризует говорящего, сигнализируя о степени его образованности, общей культуре, социальном статусе, профессиональной принадлежности и пр. Например, в произведении Дж.К. Оутс находим: "...*fucking broken record ... damned broken ... Mr. High-on-His-Horse. Mr. Horse's Ass. Mr. Fancy shit ...Fancy Shitmouth ... hysterical cunt ...*" [9, с.88-89]; "*OK, then, margarine ... ain't the best for cookin'okra pods but it'll do... gotta chop it all up good, and a big strong-smellin' onion, and some nice fresh green peppers like these – mmm!..*" [9, с.147]; "*Naw, honey, sit still, you're pretty there just like that.*" [9, с.147]; "*My own daughter spying ... Are you so perfect?.. Little Miss Honor Roll!.. Little Miss Smart-Ass!.. Little Miss Perfect!.. you little bitch!*" [9, с.214]; "*What you know about niggers, you? Smart-mouth white cunt don't know shit about shit.*" [9, с.241]; "*Some people think Romanesque is appallingly ugly and some think it very beautiful, but since I've lived here most of my life I'm not required to see it ... I don't judge.*" [9, с.282-283]; "*Dr. Savage is being too modest. The Savage House, as it's called, is famous in this area. It's listed with the National Register of Historic Places.*" [9, с.283]; "*The surrealists believed that personal history is irrelevant, your family background, childhood, all that's merely personal...*" [9, с.327]; "*Jesus Gawd how'd my boy hurt himself so bad!*" [9, с.352]; "*Wow. Cool.*" [10, с.114]; "*Eight months, suspended sentence, counseling at County Health suggested.*" – "*Thank you, Your Honor, I'm r-real grateful.*" [10, с.116-117]; "*Your Honor, this is fan-tas-tic. Like a museum.*" [10, с.118]; "*Where'd you get such a nice cane, your honor?*" – "*I didn't. it's always been in my family. There are more in the attic. Originally, this came from India. My great-grandfather was a magistrate in India, under British rule.*" [10, с.119]; "*not many times in my professional life has a young woman like yourself, or a young man, made a strong impression on me. I have wanted then to know her, or him, more intimately. To bring her, or him, into my life.*" [10, с.121]; "*Hey, Your Honor? This isn't a love potion, is it?*" – "*I hope so, dear.*" [10, с.121].

Сохранить достоверность звучащей речи в художественном произведении невозможно без сохранения основных её характеристик: эмоциональности, спонтанности, ситуативности, контактности и т.д. В связи с наличием перечисленных свойств и лексический состав, и синтаксическая организация этого типа изложения существенно отличаются от авторского. «С точки зрения структуры, прямая речь представляет собой простые и сложные, полные и неполные, одно- и двусоставные предложения. Грамматические элементы в составе конструкций с прямой речью специфичны для разговорного стиля: обращения, форма повелительного наклонения глагола, междометия, частицы, личные местоимения, лексические и морфологические диалектизмы и проч.» [5, с.310].

Писательница Джойс Кэрол Оутс (1938) является одной из наиболее заметных представительниц «женской» американской прозы II половины XX – начала XXI века; на сегодня она автор 49 романов, 27 сборников рассказов, 8 поэтических сборников, множества драматургических произведений и киносценариев, исследований мирового литературного процесса, литературно-критических статей, рецензий. В данном случае материалом исследования послужил роман Дж.К. Оутс “Because It Is Bitter, and Because It Is My Heart”.

Для исследования индивидуально-авторского стиля писателя имеют значение любые языковые элементы, наблюдаемые в художественно-словесной структуре. По нашим наблюдениям, немаловажную роль в прозе Дж.К. Оутс играет сложноподчинённое предложение, в частности сложноподчинённое предложение с придаточным определительным, о котором далее пойдёт речь. Выбранный в качестве исследуемого материала роман “Because It Is Bitter, and Because It Is My Heart” жанрово квалифицируется как реалистическая семейная хроника среднего «неоготического» периода творчества автора; впервые опубликован в 80-х годах XX века. Из этого произведения путём сплошной выборки было выявлено 500 различных сложноподчинённых предложений с придаточным определительным; из них 32 конструкции употребляются в прямой речи (речи персонажей); 10 – в структурах с несобственно-прямой речью; остальные – в речи авторской.

Несмотря на то, что удельный вес анализируемых конструкций, которые функционируют в прямой речи, в общем количестве употреблённых автором сложноподчинённых предложений невелик, они, на наш взгляд, несомненно, заслуживают исследовательского внимания. Во-первых, потому, что сложноподчинённые предложения – элементы, редко встречающиеся в современной живой разговорной речи в принципе (а конструкции с прямой речью в основном служат для передачи именно разговорной речи в её живом употреблении). Вторых – в связи с тем, что, судя по нашим наблюдениям [2, с.102], в прозе Дж.К. Оутс сложноподчинённое предложение принадлежит к элементам текста, наиболее явственно воплощающим в себе индивидуально-авторское своеобразие писательского стиля.

Наши наблюдения свидетельствуют, что в анализируемом романе Дж.К. Оутс использует структуры прямой речи как в качестве стилистических элементов, несущих динамику сюжета, так и в качестве ведущего словесного приёма субъективации авторского повествования: автор не описывает, а показывает события в их становлении и развитии через субъективный мир персонажей. Автор при этом как бы отодвигается на второй план, представляя своим героям возможность самим рассказывать о происходящем, вскрывать сущность происходящего, оценивать его.

С речью главной героини – Айрис Котни – мы знакомимся: “*About what happened... I think I know... I mean, I have an idea... how it might have... I didn't know him and I don't know anyone in the family, it's just something I heard... he threw a rock at a motorcycle and almost caused an accident and ran off but they found out who he was and came back looking for him*” [9, с. 10-11]. Лейтмотив романа – раздумья Айрис о необходимости стереть из памяти «кошмары» прошлого, вновь обрести надежду на счастливую будущую жизнь также переданы преимущественно конструкциями с прямой речью (в приводимых текстовых фрагментах сохранено пунктуационное оформление прямой речи, принятое в используемом источнике [9]): *Memory is a transcendental function. But it attaches itself only to bodies. I must learn to forget, I am learning to forget. I live in the present tense and have never been so happy. I never saw your faces, I never heard your names* [9, с.404].

Дж.К. Оутс делает попытку создать новый образ современной женщины: за судьбой героини можно проследить с юношеских до более зрелых лет. В жёстких условиях формируется характер Айрис: твёрдый, сухой, с наименьшим намеком на сентиментальность. Автор прибегает как к непосредственному описанию чувств, так и к изображению их проявлений в поведении и поступках персонажей, сложным переживаниям, через которые ведёт свою героиню, углубляясь в сферу чувств, ещё не до конца понятных ей самой, чувств, которые, возможно, не имеют определения, но от этого не становятся менее сильными и драматичными.

Герой выражает свои эмоции, не используя слова, называющие их, а отражая их в своём высказывании косвенно. Для этого в реплику вводятся восклицательные слова, междометия, вульгаризмы, повторы. Меняется коммуникативный тип предложения. Появляются восклицательные, вопросительные конструкции. Резко возрастает роль пунктуации. Сокращается длина предложения, упрощается структура, широко распространяется эллипсис. Вот, например, разговор Айрис и Верлина (по прозвищу Джинкс), встретившихся после долгой разлуки:

Jinx? ... I'm so afraid.

Afraid of what?

Of things.

You mean ... what happened by the river?

No. Not the past. What's coming.

My momma's got a saying: the future's gonna take care of itself, just like the past [9, с.242].

Анализируемые структуры (в данном случае перед нами типичный адресованный диалог-разговор двух собеседников) состоят, как правило, из одно-, двусловных предложений, а также сложных (слож-

ноподчинённых) предложений, в том числе и с придаточным определительным. Протяжённость абзаца в данном случае падает, так как высказывания в результате графического оформления (особого расположения в тексте) – реплики собеседников начинаются с новой строки; чередование коротких реплик зрительно разгружает страницу, оставляя правую её часть заполненной лишь частично.

Гипертрофированное стремление к сохранению эффекта аутентичности звучащей разговорной речи приводит к излишнему выпячиванию её отдельных характеристик. Далее приводится характерный пример использования прямой речи из анализируемого романа:

Do you?

Don't you?

Don't you ... what?

Get used to it.

Used to ...?

Time passing.

Oh, no! Oh, yes, I suppose.

Where is Dr. Savage, has he driven over to the university? ... [9, с.398].

Как видим, диалогический фрагмент преимущественно состоит из очень лаконичных, типично разговорных конструкций. И лишь заключительное высказывание, принадлежащее одному из гостей Севеджей, резко отличается от всех предыдущих: это значительно больше по объёму и иное по структуре (сложное с бессоюзной связью, состоящее из двух частей). Вполне естественно, что именно последняя фраза становится ключевой в диалоге, концентрируя на себе читательское восприятие. Частота употребления рассматриваемых конструкций, принадлежащих, как правило, второстепенным персонажам, в анализируемом произведении достаточно высока (по нашим наблюдениям, до пяти характерных примеров).

Обратим внимание на ещё один распространённый в романе приём – характеристика персонажа с опорой на палитру его высказываний. Так, к примеру, представление читателя о характере и интеллекте брата Джинкса Вудроу (по прозвищу Сладкоежка) формируется у адресата в результате знакомства с подробным описанием автором манеры этого персонажа говорить (в тексте мы встречаем набор фраз из прямой речи этого юноши, включённых в авторскую речь):

...Seeing his brother's face so stiff and his eyes hooded and hurt, Sugar Baby continues, laying a hand on Jinx's shoulder that Jinx shrugs off, "I was watchin' you once, boy, you's just a kid, in the house; you knocked this glass or somethin' off the table with your elbow, then, right in midair; before it crash, you catch it. Jesus, just reach around and catch it! Like it wasn't anything you thought about 'cause can't nobody think that fast, just somethin' you done, like a cat swats a moth. I'm fast too, and I got

eyes around the side of my head too, but I ain't like that ... that's weird. So what I'm sayin', boy, is you got reflexes you don't even think about, so any time you start thinkin' about them maybe you're goin' to be slowed up some, which would make you the speed of any other asshole playin' past his capacity, and in the game, that night, that night, seein' it's the semifinals and Troy ain't that bad and all Hammond's got is mainly you and that big clodhopper guard what's-his-name ... so Iceman naturally goin' to be thinkin' more than just some ordinary game, right? Tryin' real hard to win the championship for all them whiteys, right? Fuck-face Breuer jumpin' up and down like he's comin' in his pants, right? Well, maybe, that night, performin' monkey just ain't so cool, is all. It's natural. Ain't nobody goin' to blame you, you do it smooth. And you so smooth anyhow, boy, you can fuck up and look good at the same time. Say there's some asshole gets open, and you know, you pass him the ball, he prob'ly ain't goin' to score, but you pass him the ball anyhow maybe bouncin' it sort of wrong and he loses it ... or you got a free throw and get coughin' ... any kind of shit like that. Like I say, two points can win a game like twenty ... or whatever. Long as you win. Ain't that so, baby?" [9, с.191].

Обширный приведённый фрагмент, безусловно, является одним из ярких характерологических элементов, дающих весьма полное представление о речевой манере Вудроу (Sugar Baby). Однако писательнице, вероятно, кажется, что недостаточно просто показать речь этого персонажа во всём многообразии – в тексте произведения расставлены дополнительные акценты, структурирующие читательское восприятие (ср. подчёркивание, выделение особым шрифтом). В приведённом отрывке разговора родных братьев видны наиболее характерные особенности речевого строя Вудроу: широкое использование нескольких отрицательных форм при одной субъектно-предикатной паре (*can't nobody think*), что, безусловно, делает особой модальность изложения; активное обращение к такой черте разговорной речи, как универсальная стянутая форма *ain't*, заменяющая все вспомогательные и связочные глаголы (*do, be, have, shall, will*) во всех формах в отрицательных конструкциях; постоянно повторяемый приём рассогласования в числе субъекта и предиката (*before it crash; Iceman ... don't have to do ...; you's just a kid*); отчётливое присутствие графона – отсутствие назализации при произнесении **-ing**-форм (*losin', readin', watchin', somethin'*), ставшего в английском художественном диалоге основой стандартного речевого образа кокни; передача допускаемых персонажем грамматических ошибок (*hisself* вместо *himself*); наличие вульгаризмов (*shit, cunt, damn, fuck-face*) и т.д. – всё это активно привлекаемые языковые средства создания дополнительной информации о персонаже.

Аналогичный речевой строй, с преобладанием вульгаризмов и графонов, присущих афро-американцам (*Gawd = God, yawl = you will,*

awright = all right), характеризует и Джинкса, одного из главных персонажей анализируемого романа: малообразованный, с недостаточно высоким культурным уровнем представитель низших слоёв населения небольшого городка в шестидесяти милях от Нью-Йорка (США).

Приведём в качестве следующего примера разговор Айрис со своим дядей Лэсли, состоявшийся накануне свадьбы героини, где девушка узнаёт о дальнейшей судьбе Джинкса, к которому испытывала любовь все эти годы и которого нитью связывало с Айрис убийство подростка Гарлока:

The second surprise of the visit was even more unexpected.

Leslie told her that, in early April, a former high school classmate of Iris's, a young black man, now a Private First Class in the United States Army, came to the studio to have his photograph taken, and that he'd left a wallet-sized print for her.

For a long moment Iris could not speak.

"For me?" she asked faintly.

And then, quickly, "Was his name Jinx? Jinx Fairchild?"

"Fairchild, yes," Leslie said, rummaging through a drawer, "but I seem to remember another name". Leslie searched through a much-worn accordion file, frowning, saying, "He wanted, he said, to give his mother a formal picture of himself as a birthday present; he was being shipped to Vietnam ... a soft-spoken young man, very polite ... a little guarded, I suppose. Were you good friends? I don't remember your ever having mentioned ... but of course I wouldn't know. Ah, here it is! Why did I file it under i? For Iris, I suppose."

*Iris opened the envelope, drew out the wallet-sized print, stared, stared for a long moment in absolute silence, while her uncle chattered casually: "When he came back to pick up the prints he asked if I was related to you, said he was a friend of yours from high school, he was much more relaxed and friendly now that the photographing was over so we got to talking, he said he'd heard you were in college at Syracuse, asked after you, and I told him all your good news, I didn't want to sound boastful, but ... your high grades, and graduating summa cum laude, and your engagement to a young art historian ... and he seemed interested though he didn't ask anything more; before he left he said, "Will you give her one of these **next time you see her**, Mr. Courtney?" and left that print ... struck me as an unusually intelligent young man and I thought what a pity it is, a damned pity, his being a soldier **in this war no one seems to be able to make sense of.**" He paused, watching Iris. «You're not upset, Iris, are you? Did you know him well?»*

Leslie touched her shoulder, asked gently, «Are you upset, Iris? Is he a close friend?»

Iris said, «I loved him.» [9, с.401-403].

В приведённом диалоге использовано 2 сложноподчинённых предложения с придаточными определительными, сочетающимися в многокомпонентной синтаксической структуре и с другими видами придаточных: изъяснительными, обстоятельственными (временными, уступительными). Употребление этих структур способствует созданию впечатления «тяжёлой» прозы Дж.К. Оутс – в первую очередь потому, что восприятие сложного предложения, в котором многоступенчатое подчинение сопровождается введением усложняющих структур, особенно затруднено. Однако есть основания считать, что подобная усложнённость повествования в художественном произведении связана с реализацией определённых авторских задач: сложность построения как будто отражает сложность и запутанность выражаемого содержания. Подобные структуры чаще всего используются для словесного оформления наиболее важной для понимания концептуального смысла информации.

Проведённый анализ даёт основание считать, что прямая речь, в которой максимально многообразно возможна передача фонографического оформления и лексического наполнения речи персонажа, играет существенную роль в создании у адресата представления о социальном, территориальном, национальном статусе персонажа, как об индивидуальных, так и общественно обусловленных качествах героя.

Наши наблюдения подтверждают мнение ряда исследователей о том, что использование структур прямой речи как стилистических элементов, несущих динамику сюжета, в значительной степени не только способствует композиционной организации произведения, но и определяет своеобразие индивидуально-авторского стиля.

Основную функцию прямой речи в анализируемом художественном произведении можно, таким образом, определить как индивидуализированный и одновременно с этим типизированный показ действующих лиц средствами их собственной речи (с помощью речевых характеристик или речевых портретов, персонажей). Будучи одним из основных средств в создании литературно-художественных портретов, прямая речь активно участвует в развитии идейно-тематического и фабульного содержания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов. – М.: Флинта: Наука, 2000. – 384 с.
2. Блинова И.А. Отражение авторского мировосприятия в структуре сложноподчинённого предложения (на материале произведений Джойс Кэрол Оутс) // Проблемы загальної, германської, романської та слов'янської стилістики: Матеріали II міжнародної науково-

- практичної конференції. – Т. 2. – Горлівка: Видавництво ГДПШМ, 2005. – С. 101-106.
3. Горшков А.И. Русская словесность: от слова к словесности: Учеб. пособие. – М.: Просвещение, 1996. – 336 с.
 4. Домашнев А.И., Шишкина И.П., Гончарова Е.А. Интерпретация художественного текста: Учеб. пособие. – М.: Просвещение, 1989. – 208 с.
 5. Емельянова О.Н. Прямая речь // Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 310-312.
 6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста: Учеб. пособие. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
 7. Нагачевська О.О. Еволюція творчості Джойс Керол Оутс: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2005. – 20 с.
 8. Нагачевська О.О. Жіночі образи в американській літературі (романи Джойс Керол Оутс „Сонцестояння” та „Марія: Життя”) // Слово й час. – 2002. – № 7 – С. 52-58.
 9. Oates, Joyce Carol. Because It Is Bitter, and Because It Is My Heart. – N.Y.: A William Abrahams Book, A Plume Book, 1990. – 405 p.
 10. Oates, Joyce Carol. The Collector of Hearts: New Tales of the Grotesque. – N.Y.: A William Abrahams Book, A Plume Book, 1999. – 323 p.
 11. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English / Edited by A.S. Hornby, Sally Wehmeier, Michael Ashby. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1422 p.

АНОТАЦІЯ

Дана стаття присвячена розгляду семантико-естетичної значущості складнопідрядного речення з підрядним означальним у суб’єктивованій авторській оповіді, що значною мірою визначає композицію та індивідуально-авторський стиль твору, у романі “Because It Is Bitter, and Because It Is My Heart” американської письменниці Джойс Керол Оутс.

SUMMARY

The article is devoted to the semantic and aesthetic importance of the complex sentence with an attributive clause in the subjectivized author’s narration that defines the composition and the author’s individual style of the work of literature in the novel “Because It Is Bitter, and Because It Is My Heart” of American writer Joyce Carol Oates.

УДК 4Р-3

**СИНТАКСИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ
ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ – СОЮЗОВ, СВЯЗЫВАЮЩИХ
СЕМАНТИЧЕСКИ И ГРАММАТИЧЕСКИ
ОТНОСИТЕЛЬНЫЕ КОНСТРУКЦИИ**

В современном русском литературном языке происходит изменение структурно-семантической организации союзов, что является ярким признаком развития новых аналитических элементов в синтаксисе. На рубеже XX и XXI веков наблюдается бурный рост фразеологических единиц, соотносительных по своим семантическим и грамматическим свойствам с лексическими союзами. Лексические и фразеологические союзы образуют один класс единиц конъюнкционной семантики.

Термином фразеологизмы-союзы мы обозначаем фразеологические единицы, состоящие из двух и более компонентов и соотносительные по своим семантическим и грамматическим свойствам с составными союзами. Вслед за А.М.Чепасовой [17], мы относим такие фразеологизмы к неизменяемому, к классу союзов. Наряду с термином «фразеологизм-союз» считаем уместным употребление синонимического термина «фразеологический союз». Исследуемые нами единицы считаем фразеологическими на том основании, что они раздельнооформлены, но в то же время обладают цельным значением, что соответствует признакам фразеологической единицы. Об этих единицах говорили многие учёные, но до сих пор остаются нерешёнными вопросы, касающиеся их семантики, системных свойств и отношений, функционирования в речи. В современном языкознании отсутствует и единая терминология для их обозначения. Одни учёные (авторы Грамматики русского языка – 1980) называют их составными [11], В.В.Виноградов относил их к «частичам речи» [4], другие, вслед за А.И.Смирницким, – «одновершинными фразеологизмами» [15], А.М.Бабкин [1], А.М.Чепасова – грамматическими фразеологизмами [17], Р.П.Рогожникова – «эквивалентами слова» [9, 10], Е.П.Калечиц квалифицирует их как фразеологические конструкции, выступающие в функции союзов [5], М.А.Леоненко называет их вторичными союзами [12]. На наш взгляд, термин «фразеологизм-союз» включает в себя признаки структуры, значения и функции.

По данным нашей картотеки, в класс фразеологизмов конъюнкционной семантики входят 120 фразеологизмов-союзов, связывающих семантически и грамматически относительно независимые конструкции.

Фразеологические единицы разнообразны по своей синтаксической организации. Все фразеологизмы являются синтаксическими конструкциями, состоящими минимум из двух компонентов, связанных между собой по грамматическим законам русского языка.

Специальных исследований, посвященных описанию синтаксических моделей фразеологизмов-союзов, в научной литературе нет. Отсутствие знаний о структурной организации описываемых фразеологизмов как класса отрицательно сказывается на фразеологических, грамматических и семантических исследованиях русского языка.

В настоящей статье описываются синтаксические модели фразеологизмов-союзов, связывающих семантически и грамматически относительно независимые конструкции. «Под структурной фразеологической моделью понимается тип синтаксических конструкций, по которому образуется ряд устойчивых сочетаний. Структурная модель – это каркас фразеологизма, один из факторов, обеспечивающих его устойчивость и воспроизводимость, в определённой мере даже регулирующий его семантическую тождественность» [6, с.42]. Термин «модель» служит для обозначения структуры и синтаксической схемы исследуемых единиц. Под структурной фразеологической моделью мы понимаем тип исходной синтаксической конструкции, по которому образуются фразеологизмы и в котором преобразуются структурно-семантические свойства каждого компонента, создающего фразеологическое значение. Исследуемые фразеологизмы структурно строго организованы.

Аналізу подвергнуты 120 единиц в 10 000 употреблений. Исследуемые фразеологические единицы характеризуются большим структурным разнообразием. Фразеологизмы-союзы организованы по следующим моделям: аналога словосочетания, аналога сочетания слов и аналога предложения, так как являются морфологически неизменяемыми фразеологическими единицами.

Модель аналога сочетания слов представляет собой подчинительную синтаксическую связь, «при которой форма подчинённого компонента не зависит от господствующего компонента и не подвергается каким-либо изменениям» [2]. Такой вид подчинительной связи реализуется способом примыкания. В примыкании зависимое (подчинённое) слово «свою зависимость от господствующего слова выражает только лексически» [2].

Модель аналога сочетания слов (93 %) оказалась самой представленной, что считаем закономерным, так как фразеологизмы-союзы относятся к морфологически неизменяемым единицам. Они количественно и компонентно неоднородны, что позволяет нам выделить два структурных объединения. Под структурным объединением мы понимаем группу фразеологических единиц, имеющих один формальный признак.

Первое структурное объединение включает единицы, образованные по модели «сочетание служебных слов». По данным нашей картотеки, это структурное объединение насчитывает 74 языковые единицы. Исследуемый материал даёт возможность разделить описываемые единицы на две структурные группы.

Первая структурная группа объединяет фразеологизмы – союзы, построенные по модели «сочетание союзов». Эта группа насчитывает 21 фразеологическую единицу. Компоненты – союзы могут иметь контактное и дистантное расположение. Проведённый анализ позволил выделить две структурные частные подмодели:

* «лексический союз + лексический союз»: **а то, будь то, и то, как и, но и, словно как, но именно, но и, и притом, и причём, хотя и.**

И пускай больше не присылает мелочь, а то не буду брать (В. Катаев)! Только в вечерние часы да ранним утром, и то не часто, услышишь теперь и зарянку (Наука и жизнь. 1997. №7). А ноги-то длинные, словно как жерди (А. Некрасов);

* «лексический союз + лексический союз + лексический союз»: **а то и, да и то, но и то, хотя и ... но.**

Дятлы забавляются, оттягивая клювом и резко отпуская сухой сук сосны, который дрожит и издаёт при этом барабанную дробь, **а то и** клювом дробь выбивает (Наука и жизнь. 1996. №3). Много человек было помещено в общежития, **да и то** мест не хватило (К. Захарова). ...Китеж **хотя и** стоит по берегам, **но** остаётся силой древнего волшебства невидимым (В. Балязин).

Вторая структурная группа объединяет фразеологизмы-союзы, построенные по модели «лексические союзы + частица». Эта группа насчитывает 54 единицы. Компоненты-союзы и компоненты-частицы этой частной модели имеют дистантное и контактное расположение. Внутри группы мы выделяем восемь частных подмоделей:

* «лексический союз + частица»: **а ведь, а не, да не, но не, слово бы, или же, точно бы.**

Гипертоникам не рекомендуются контрастные водные процедуры, им разрешается только умеренно теплой душ, **а не** холодная вода (А. Семёнова). По какой причине утаивают эти документы? Может быть, они не в достаточной степени «обеляют» бывшего заместителя министра финансов? **Или же** под сию «индულгенцию» попадает не только Вавилов, но и генерал Олейник? (Совершенно секретно. 2002. №4)? Словом, хата как хата, похожая на ту, что видел Холмов у Работникова, **точно бы** её младшая сестра (В. Бабаевский);

* «лексический союз + частица + лексический союз»: **а ведь и, а не то, да ведь и, если не...то.**

«Надо глядеть в оба», – сказал он (пескарь – М.А.) себе, **а не то** как раз пропадёшь (М. Салтыков-Щедрин). Туманы бывают **если не**

каждый день, **то** через день непременно (И.Гончаров);

* «лексический союз + частица + частица»: **а не только, но не только, да не только, не просто...а, не просто...но, не только...а, не только...но.**

А ведь баня, русская ли, финская, турецкая – самое настоящее лекарство, **а не только** досуг, развлечение и гигиеническая необходимость (А.Семёнова). А ты читал, что в договоре написано? Что значит читал. **Не только** читал, **а** составляли вместе (В.Антонов);

* «частица + лексический союз + лексический союз + лексический союз»: **не то что...но, не то что...а, не то чтобы...а, не то чтобы...но.**

В ту минуту я **не то чтобы** струсил, **а** немного оробел (А.Куприн). Ирина **не то что** хотела встретить его после совещания, **а** просто испытывала смутное чувство волнения от возможности этой встречи (А.Проханов). Меня, тогда ещё неопытного молодого человека, искренне поражала в нём (учителе – М.А.) даже **не то что** простота общения, **но** какая-то непонятная мне скромность в оценке собственной работы (Ю.Олещук);

* «частица + частица + лексический союз + лексический союз»: **не только...а и, не только...но и, не только что...а, не только что...но.**

Невоспитанная собака – бремя **не только** для владельца, **но и** для всех окружающих (Наука и жизнь. 1992. №9). Там раньше глину для кирпичей рыли, и в стенках ям много. Туда **не только что** узел, **а** телегу с конём спрятать можно (А.Гайдар);

* «частица + лексический союз + лексический союз + лексический союз + лексический союз». По данной модели образована одна фразеологическая единица: **не то что...но и.**

В деревнях он стеснялся просить у хозяев **не то что** молока, **но и** воды (В.Гроссман);

* «частица + частица + лексический союз + лексический союз + лексический союз»: **не только что...а и, не только что...но и.**

Яблоки одичали, их плоды **не только что** есть с наслаждением, **но и** в рот взять не хочется (Из разговорной речи).

Второе структурное объединение включает единицы, образованные по модели «сочетание знаменательного слова со служебным». По данным нашей картотеки, это структурное объединение насчитывает 33 языковых единицы. Исследуемый материал даёт возможность разделить описываемые единицы на три структурные группы.

Первая структурная группа объединяет фразеологизмы-союзы, содержащие структурный компонент-местоимение, организованные по модели «местоимение + служебное слово». Компоненты описываемых единиц имеют контактное расположение. Проведённый анализ позволил выделить три частные модели:

* «фразеологический предлог + местоимение **то** в форме Т.п.»:
вместе с тем.

Потребляются материальные блага, **вместе с тем** конкретная материальная ценность прекращает своё существование (Советская Россия. 2002. 3 июля);

* «лексический предлог + местоимение **то** в форме Д.п. + частица»:
к тому же.

Галина Старовойтова – жертва обычного заказного убийства. **К тому же** она не первый депутат, жизнь которого оказалась оборванной наёмным киллером (Советская Россия. 2001. 29 марта);

* «лексический предлог + согласуемый компонент (местоимение) + лексический предлог + местоимение **то** в форме П.п. + лексический союз»:
при всём при том и.

Было холодно, **при всём при том и** тучи появились (Из разговорной речи).

Вторая структурная группа объединяет фразеологические единицы со структурным компонентом-именем числительным, организованные по модели «числительное местоимённое + служебное слово» и насчитывает 9 единиц. Внутри группы мы выделяем 7 частных подмоделей:

* «частица + частица + числительное местоимённое»: **не только...сколько.**

Качество образования – это **не только** отличные и неотличные оценки в журналах, **сколько** сохранённые судьбы детей (Советская Россия. 2001. 24 марта);

* «частица + числительное местоимённое + числительное местоимённое»: **не столько...сколько.**

Офицер упал не столько от удара саблей, который только слегка разрезал ему руку выше локтя, сколько от толчка лошади и от страха (Л.Толстой);

* «частица + числительное местоимённое + лексический союз»:
не столько...а, не столько...но, не столько...как.

...надо думать не столько о том, кто с кем ходит в детский сад, а как тот или иной ученик будет взростеть... (Советская Россия. 2001. 24 марта). Цитату из Булгакова я привела не столько для того, чтобы напомнить о произошедшей катастрофе, но в большей степени, чтобы сказать о цене человеческой жизни (Про Маяк. 2001. 20 сентября);

* «числительное местоимённое + частица + числительное местоимённое + союз»:
столько же ... сколько и.

Шлю вам свой нежный сыновний привет из близкой Москвы и радуюсь, что я **столько же** русский, **сколько и** украинец (В.Катаев);

* «лексический предлог + числительное местоимённое + частица + лексический предлог + числительное местоимённое»:
во столько же...во сколько.

...молекула **во столько же** раз меньше яблока среднего размера, **во сколько** раз яблоко меньше земного шара (А.Пёрышкин);

* «частица + частица + лексический союз + частица + числительное местоименное + числительное местоименное»: **не только и не столько ...сколько**.

Смерть Блока была воспринята Ахматовой **не только и не столько** как конец эпохи серебряного века, **сколько** как восшествие поэта – творца в Вечность (В.Агеносов);

* «частица + частица + лексический союз + частица + числительное местоименное + лексический союз»: **не только и не столько ...а**.

...цена на нефть определяется **не только и не столько** разницей между спросом и предложением нефти, **а** объёмом предложения долларов... (Советская Россия. 2001. 11 января).

Третья структурная группа объединяет фразеологические единицы со структурным компонентом-наречием, организованные по модели «наречие + служебное слово» и насчитывает 23 языковых единицы. Проведённый анализ позволил выделить семь структурных частных подмоделей:

* «наречие + лексический союз **чем**»: **легче...чем, больше...чем, быстрее...чем, скорее...чем**.

И в Европе, и в США **легче** верблюду пройти сквозь игольное ушко, **чем** собственнику сельскохозяйственных угодий перепрофилировать их по иному назначению (Советская Россия. 2000. 29 июля). ... в психологии юношеского возраста значительно **больше** теорий, **чем** твёрдо установленных фактов (И.Кон);

* «лексический союз + наречие»: **а ещё, а также, да ещё, но ещё, но также**.

Первое время картофель выращивали как декоративное растение. Позднее стали использовать в пищу клубни, **но ещё** долгие годы картофель был деликатесом и его ели только в богатых домах (Т.Серебрякова). Крахмалить, **а также** высушивать изделия нужно на подушке, не вытаскивая булавок, тогда оно лучше держит форму (Наука и жизнь. 1997. №11);

* «лексический союз + наречие + лексический союз»: **а ещё и, да ещё и, но ещё и, как ...так и**.

Сорок три года Михаил Шаров идёт с песней по жизни, **да ещё и** волейбол, баскетбол, велосипед, шахматы (Про Маяк. 2001. 22 декабря). **Как** талибы – мусульмане не могут терпеть на своей территории памятников иной, буддийской, религии, **так и** нынешние хозяева мира – США не могут терпеть над своей территорией в космосе храм иной цивилизации – славянской... (Советская Россия. 2001. 26 марта);

* «частица + наречие + наречие»: **не столь...сколь.**

В Китае выводят на площадь пачку чиновников-взяточников (коррупционеров) и расстреливают на глазах многотысячной толпы. Это **не столь** возмездие похитившим народные миллионы, **сколь** урок другим, кто не прочь погреть свои руки за счёт народной казны (Советская Россия. 2001. 15 февраля);

* «частица + наречие + лексический союз»: **не так...как, так же как, тем не менее.**

Зима была страшна **не так** морозами, **как** сильными холодными ветрами (М.Пришвин). Он никогда не скрывал своей радости, **так же как** не скрывал своей грусти (Из разговорной речи);

* «наречие + частица + наречие + лексический союз»: **столь же ...сколь и.**

Все ребята в раннем детстве бывают **столь же** любопытны, **сколь и** доверчивы ко всему, что говорят взрослые (Н.Рыленков). ...П.Вяземский (...) **столь же** резко выступает против современных славянофилов, **сколь и** против западников революционно-демократического направления (Л.Чапаева);

* «частица + наречие + лексический союз + лексический союз»: **так же как и, не так чтобы ...но, не так чтобы...а.**

В моём докладе **так же, как и** в докладе других коллег, есть и остаётся одно: приватизация железных сетей должна быть остановлена (Советская Россия. 2001. 22 марта). Ветер дул **не так чтобы** сильно, **но** постоянно (Из разговорной речи).

Модель аналога словосочетания характеризуется тем, что входящие в него фразеологизмы построены в соответствии с правилами согласования, управления или примыкания. Модель аналога словосочетания включает в свой состав подмодели с фразеобразующими именами в форме родительного, дательного, винительного, творительного, предложного падежей. Материал нашей картотеки показал, что фразеологизмы-союзы образованы по следующим подмоделям:

* «предлог **в (во)** + согласуемый компонент (атрибут: прилагательное, местоимение) + существительное в форме предложного падежа»: **во всяком случае, в противном случае, в том числе.**

Следственный эксперимент должен проводиться при таких же погодных и климатических условиях, **в противном случае** они могут повлиять на ход и результаты опытов (Н.Шурухнов). Валентин Петрович подарил Художественной галерее родного города несколько полотен работ известных мастеров, **в том числе** картины своего любимого художника – Айвазовского (Наука и жизнь. 1992. №11);

* «предлог **в** + согласуемый компонент (атрибут: прилагательное, местоимение) + существительное в форме винительного падежа»: **в свою очередь.**

Оперативники полюбовались на железную дверь с тремя замками, надёжно охранявшую от непрошенных гостей – **в свою очередь** и сотрудников милиции (Советская Россия. 2002. 23 мая);

* «предлог **по** + согласуемый компонент + существительное в дательном падеже»: **по крайней мере**.

...я (Василий Иванович – М.А.), *напротив*, того мнения, что для человека мыслящего нет захолустья. **По крайней мере** я стараюсь, по возможности, не зарости, как говорится, мохом, не отстаю от века (И. Тургенев).

Обязательными компонентами исследуемой структурной модели, как правило, являются простые непроезженные предлоги **в (во), по**. Если убрать предлоги, то фразеологизмы распадутся на отдельные единицы – лексемы, станут бессмысленными. Исключение предлогов ведёт к разрушению синтаксических связей между словами, к разрушению содержания и формы фразеологизмов. Предлоги **в (во), по**, как известно, многозначны. Причём, в толковых словарях у этих предлогов отмечено неодинаковое количество значений: например, в «Словаре современного русского литературного языка» у предлога **по** отмечено 22 значения [14], в «Словаре русского языка» – 12 значений [13], в «Толковом словаре русского языка» – 19 значений [7]. Употребляясь в составе фразеологизмов, предлоги-компоненты реализуют элементы одного какого-то значения.

Модель аналога предложения характеризуется тем, что по внешнему виду её единицы всегда представляют собой грамматическую основу. Фразеологизмы данной модели в массе своей сохранили лишь структурные признаки предложения, утратив семантические, интонационные и грамматические. Проведённый анализ позволил нам выделить две структурные подмодели.

Первая структурная подмодель – «аналог простого двусоставного предложения». Это формальный обобщённый образец, обозначающий, как между собой соотношены субъект и предикат и каковы их грамматические характеристики. Фразеологизмы-союзы этой группы унаследовали от простого двусоставного предложения прямой порядок расположения компонентов, который можно считать строго закреплённым. Они образованы по частной подмодели:

* «субъект (местоимение) + предикат (глагол)»: **то есть**. Главольный компонент имеет ведущую семантику бытийности – **есть** (в значении «наличествовать»).

Что можно увидеть на ясном небе невооружённым глазом, **то есть** без телескопа, без бинокля или подзорной трубы (Наука и жизнь. 1993. №9)?

Вторая структурная подмодель – «аналог простого односоставного предложения». Описываемая подмодель характеризуется

наличие только одного главного члена предложения – сказуемого (равно). Фразеологизм-союз а равно как и воспроизводит односоставное безличное предложение.

...стилистическая дифференциация устойчивых сочетаний слов, а равно как и принадлежность конкретного фразеологизма к той или иной группе, представляет собой явление историческое... (Н.-Шанский).

Таким образом, фразеологизмы-союзы, связывающие семантически и грамматически относительно независимые конструкции, строго организованы и представлены тремя типами моделей: моделью аналога сочетания слов (92%); моделью аналога словосочетания (4%); моделью аналога предложения (4%). Большинство описываемых фразеологизмов-союзов образовано по модели аналога сочетания слов. Количественно компонентный состав в исследуемых фразеологизмах-союзах колеблется от двух до шести компонентов. 41% исследуемых фразеологизмов являются двухкомпонентными, что обусловлено фразообразовательными возможностями модели «сочетание слов».

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабкин А.М. Русская фразеология, её развитие и источники. – Л.: Наука, 1970. – 263 с.
2. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. – 3 е изд., испр. – М.: Высш. шк., 1991 – 432 с.
3. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Лексикология и лексикография. Избранные труды. – М.: Наука, 1977 – С. 140-161
4. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). – Изд. 2-е. – М.: Высш. шк., 1972. – 614 с.
5. Калечиц Е.П. Переходные явления в области частей речи: Учебное пособие по спецкурсу. – Свердловск, 1977. – 78 с.
6. Мокиенко В.М. Славянская фразеология: Учеб. пособие для вузов по спец. «Рус. яз. и литер.». – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 287 с.
7. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М: АЗЪ, 1994. – 637 с.
8. Рогожникова Р.П. К вопросу о лексикографическом описании производных предлогов и составных союзов // Лексикология и лексикография – М, 1972. – С. 105-112.
9. Рогожникова Р.П. Структурные типы служебных слов (предлоги, союзы) в толковых словарях // Современная русская лексикография. – Л.: Наука, 1975. – С. 78-90.

10. Рогожникова Р.П. Служебные слова и принципы их лексикографического описания: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – М., 1974.
11. Русская грамматика: В 2 т. – М.: Наука, 1980. – Т. 1-2.
12. Русский язык: Энциклопедия. / Под ред. Ф.П. Филина. – М.: Советская энциклопедия, 1979. – 431 с.
13. Словарь русского языка: В 4-х т. – М.: Русский язык, 1985 – Т.1-4
14. Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958.
15. Смирницкий А.И. Лексическое и грамматическое значение в слове // Вопросы грамматического строя. – М., 1955. – С. 11-53.
16. Челябинская фразеологическая школа: Научно-исторический очерк. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2002. – 304 с.
17. Чепасова А.М. Семантико-грамматические классы русских фразеологизмов. – Челябинск: Изд-во ЧГПИ, 1974. – 99 с.
18. Чепасова А.М. Семантические и грамматические свойства фразеологизмов. – Челябинск: Изд-во ЧГПИ, 1983. – 93 с.
19. Чепасова А.М., Ивашко Л.А. Проблема структурности фразеологического значения // Фразеологическое значение в языке и речи. – Челябинск: Изд-во ЧГПИ, 1988. – С. 17-32.
20. Чередниченко А.П. Связующие фразеологизмы с компонентом *то* // Синтаксические модели фразеологизмов. Межвуз. сб. науч. тр. – Челябинск, 1989. – С. 163-179.

АННОТАЦИЯ

В современном русском литературном языке происходит изменение структурно-семантической организации союзов, что является ярким признаком развития новых аналитических элементов в синтаксисе. Фразеологизмы-союзы, связывающие семантически и грамматически относительно независимые конструкции, строго организованы и представлены тремя типами моделей: моделью аналога сочетания слов; моделью аналога словосочетания; моделью аналога предложения.

SUMMARY

Modern Russian literary language witnesses changes in the structural-semantic organization of conjunctions indicating the development of new analytical elements in syntax. Phraseologisms-conjunctions, reuniting relatively independent constructions semantically and grammatically, are well-organized and represented by three patterns: the pattern of the word-combination analogue, the pattern of the phrase analogue, the pattern of the sentence analogue.

МОВОЗНАВСТВО

А.П. Загнітко

**ФІЛОСОФСЬКО-ІНТЕНЦІЙНІ АСПЕКТИ
НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ 3**

А.К. Гадамский

К ВОПРОСУ О ЕДИНИЦАХ ТЕОЛИНГВИСТИКИ 11

Р.А. Куцова

**ВІДТВОРЕННЯ ОЗНАЧЕНОГО ДИСТРИБУТИВНОГО ЧАСУ
ПРИЙМЕННИКОВИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ 20**

С.П. Коваленко

**СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ЧАСУ
В МЕМУАРНОМУ ТЕКСТІ 26**

Я.А. Загнітко

**ДЕРЖАВНО-КРЕАТИВНИЙ ВИМІР СТАТУСУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ
РАДИ, ГЕТЬМАНСТВА, ДИРЕКТОРІЇ 37**

И.В. Розова

**МАРКЕРЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВРЕМЕНИ
И ПРОСТРАНСТВА В САТИРИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ПРОЗЫ XX ВЕКА) 44**

В.П. Олексенко

**ЛОКАТИВИ З АКЦЕНТУВАННЯМ СУБ'ЄКТА
ЛОКАТИВНОГО СТАНУ АБО ОБ'ЄКТА ДІЇ 50**

Е.Т. Дерді

**МОВА І ПРАВО ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЙСНОСТІ:
ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІОНУВАННЯ
ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ 57**

О. С. Філатова,

Г. В. Горячук

**ПРОБЛЕМА СТАТІ В ХУДОЖНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА 61**

О.А. Остроушко

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ
У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ** 67

О.С. Шлапаков

**ОБРАЩЕНИЕ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ЖАНРА РЕЧИ
«ПОЗДРАВЛЕНИЕ»** 77

І.О. Талаш

**ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЧНОГО ВИРАЖЕННЯ
ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ
ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТАХ** 87

Т.В. Сорока

**К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ФЕНОМЕНА
'ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ'** 94

О.Е.Кравченко-Дзондза

**ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ** 101

Т.В. Самосенкова

**ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОБУЧЕНИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЕ
В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ
ЯЗЫКОВ** 109

Н.І. Буяновська

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИЙМЕННИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ
У НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ТЕКСТІ** 118

Н.І. Кульбіда

**ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ Й ОПИСУ ЯК ЕЛЕМЕНТ
НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ** 124

Н.М. Шарманова

ОБРАЗНО-АСОЦІАТИВНА БУДОВА АФОРИЗМУ 131

И.В. Крамаренко

**ДИСКУРСИВНАЯ ПРИРОДА МЕТОНИМИЧЕСКИХ
ПЕРЕНОСОВ** 139

Н.Н. Свиридова

“СЛОВНИК УКРАЇНСЬКИХ ІМЕН” І.І.ТРИЙНЯКА
КАК ВОПЛОЩЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО
СВОЕОБРАЗИЯ УКРАИНСКОГО НАРОДА 146

Л.В. Супрун

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ ... 153

В.Г. Фоменко

КОНТИНУУМ МІСТА ТА ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ
УРБАНІСТИЧНІЙ ПРОЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ
СТОЛІТТЯ 163

О. Г. Дем'янчук

ГРАФІКА ВЕРЛІБРУ 170

Н. В. Болюбаш

Н. С. КОХАНОВСКАЯ И Н. В. ГОГОЛЬ 176

Н.А. Контозорова

ОСОБЕННОСТИ ОНОМАСТИКОНА НАУЧНО-
ФАНТАСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ
А.К. ТЕСЛЕНКО 182

И.Д. Стоянова

АНТИУТОПИЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАК ЭКСПОНЕНТ
ВЕРБАЛИЗОВАННЫХ СИНТАГМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ
ИМЕН КОНЦЕПТА СТРАХ. 188

С. В. Форманова,

О. О. Худолій

ВИДИ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПЕРЕКЛАДНОМУ
ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ
ДЖЕКА ЛОНДОНА „БІЛЕ ІКЛО”) 196

И.А. Блинова

ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ ПРЯМОЙ РЕЧИ
В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА ДЖОЙС КЭРОЛ ОУТС
«ПОТОМУ ЧТО ЭТО ГОРЬКО,
И ПОТОМУ ЧТО ЭТО МОЁ СЕРДЦЕ») 203

М.А.Аверина

**СИНТАКСИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ-
СОЮЗОВ, СВЯЗЫВАЮЩИХ СЕМАНТИЧЕСКИ И
ГРАММАТИЧЕСКИ ОТНОСИТЕЛЬНЫЕ
КОНСТРУКЦИИ 214**

Наукове видання

Східнослов'янська філологія

Збірник наукових праць

Випуск одинадцятий
мовознавство
Частина I

Відповідальний редактор С.О. Кочетова
Технічний редактор К.О. Дирява
Коректори: Н.І. Иванова
Н.А. Жихарева
Р.А. Куцова
В.Г. Мараховська

Підписано до друку 4.04.2006
Формат 60x84/16. Папір 80 г/м²
Гарнітура Times. Друк - ризографія
Умов.-друк. арк. 12,13. Обл.-вид. арк. 14,25.
Умов.-вид. арк. 13,25.
Тираж 500 прим. Зам. № 144

Видавництво ГДПІМ
Свідоцтво ДК № 1342 від 29.04.2003 р.
84626, м. Горлівка, вул. Рудакова, 25

Надруковано в типографії ПП «Колегія», 84626,
м. Горлівка, вул. Чорного-Діденка, 11